

Kemal Beydilli

İLK MÜHENDİSLERİMİZDEN SEYYİD MUSTAFA VE
NİZÂM-I CEDİD'E DAİR RİSÂLESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı : XIII

Sene : 1983 - 1987

Ayrı basım

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

İLK MÜHENDİSLERİMİZDEN SEYYİD MUSTAFA VE NİZÂM-I CEDİD'E DAİR RİSÂLESİ

Kemal Beydilli

G İ R İ Ő

III. Selim tarafından başlatılan Nizâm-ı Cedîd hareketine dair verilen «Lâyhalar» kadar, bu hareketi tanıtmaya ve müdafaa etmeye gayesini güden eserler de ayrı bir önem taşımaktadır. III. Selim'e takdim edilen bu lâyhalar hakkında nisbeten yeterli sayılabilecek bilgilere sahip olmakla beraber¹, bu hareketi tanıtmaya veya müdafaa etmeye gayesini güden eserler hakkındaki bilgilerimizde tam bir açıklığın mevcut olduğunu söylemek zordur. Bunun sebebi, bu gibi eserlerin, özellikle bunlardan Nizâm-ı Cedîd'i Avrupa'ya tanıtmaya amacını taşıyanların genel olarak Fransızca olarak kaleme alınmış olmalarında yatmaktadır. Ayrıca bu eserlerin XIX. asrın başlarında çok

1 Nizâm-ı Cedîd'e dair III. Selim'e takdim edilen «Lâyiha»lar çeşitli yerlerde işlenmiş ve basılmışlardır. Lâyiha sahiplerinin isimleri ve verdikleri Lâyhaların özetleri için. Bkz. *Cevdet Tarihi*, İstanbul 1309, VI, 4 vd. ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeniler Nr. 4050. (Bkz. F. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Kataloğu*, İstanbul 1961, I, 630); E.Z. Karal, «Nizâm-ı Cedîd'e dair Lâyhalar», *Tarih Vesikaları* I/6, Ankara 1942, s. 414-425; II/8, 104-111; II/11, Ankara 1943, s. 342-351; II/12, 424-432. Tam metinlerini Cevdet Paşa'nın dahi göremediğini bildiğimiz (*Cevdet Tarihi*, IV, 10) bu lâyhalarından, metinleri eksiksiz olanlardan ikisi *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda (TOEM) basılmıştır. (1332, 37, 74-88; 1332, 41, 257-284; 42, 321-346; 1333, 43, 15-34). Lâyiha sahiplerinden D'Ohsson'un vermiş olduğu Lâyiha ise tarafımızdan bulunarak nesredilmiştir. Bkz. Kemal Beydilli, «*İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan). Ailesi hakkında kayıtlar, «Nizâm-ı Cedîd»e dair Lâyhaları ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasî Hayatı*», *Tarih Dergisi*, 34, İstanbul 1984, s. 247-314.

az bir sayıda basılmış bulunmaları² ve bu gün için ele geçirilmelerinin çok zor olmaları, böyle bir durumun meydana gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Nizâm-ı Cedîd'i Türk efkârı karşısında müdafaa sadedinde kaleme alınan *Hülâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avam* adlı eserin ise, gayesine uygun olarak Türkçe yazılmış olduğu bilinmekle beraber, problemleri henüz çözülmüş değildir³.

Nizâm-ı Cedîd'i tanıtma amacı taşıyan eserlerin başında hiç şüphesiz Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca olarak telif ettiği *Tab-*

2 Gerek Mühendishâne'de gerekse Üsküdar'da daha sonra açılan matbaalarda basılan ilk eserlerin adetce pek fazla olmadıkları ve genel olarak «200 cild»i aşmadıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen Mahmûd Râif Efendi'nin eserine işaret eden, «Frengîü'l-ibâre eşkâlli» eserden «ikiyüz cild» basıldığı muhasebe kayıtlarında görülmektedir. Lügat gibi daha geniş bir kitle tarafından kullanabilecek eserlerin ise daha fazla basıldıkları anlaşılmaktadır. Meselâ, Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin 1800 yazında basılan (BA. CM. Nr. 1176 ve 6777) «*Lehceü'l-Lügât*» adlı eseri 1144 adet basılmıştır. (BA. CM. 2493. 11 Muharrem 1218/3.V.1803 tarihli, Basma-hâne masrafları ile ilgili genel muhasebatı gösteren «ilm ü hâber»). Basma-hâne'de az miktarda kitap basılması bazen müdürünün gayretsizliğine yorumlanmakla beraber (BA. HH. Nr. 8420), bu konuda piyasa şartlarının, arz ve talebin de önemli bir etken olduğu açıktır. Ders kitabı karakterindeki «Risâleler» in adetleri üçyüzü bulabilmekte (1824 de Mühendishâne Başhocası Ali Bey'in «fenn heyetinden tercüme eylediği» risâlede olduğu gibi, BA. HH. Nr. 23959) ve zikredildiği gibi lügât oinsinden olanlar istisna teşkil edebilmekteydiler. Sayıca fazla basılan diğer bir eser türünün de dinî kitaplar olduğu görülmektedir. Ancak bunda da piyasa talebinin rol oynadığı tesbit edilebilmektedir. Meselâ, Davut Efendi'nin yaptığı «*Delâil-i Hayrât*» şerhi, kitapçı esnafının talebi doğrultusunda miktarı tesbit edilenin iki katına çıkartılmış ve 2400 adet olarak basılmıştır. (Bkz. BA. HH. Nr. 33229, Tarihi : 4 Zilhicce 1254/18.II.1839).

3 Zamanında basılmamış bulunan bu eser, yazmalar halinde çeşitli yer ve kütüphanelerde mevcuttur. Yazma nüshalardan biri *TOEM*'de nesredilmiş olup (37/42 ilâvesi, İstanbul 1328), yeni harflerle en son Abdullah Uçman tarafından yayımlanmış olmakla beraber (*Koca Sekbanbaşı Risâlesi*, Tercüman 1001 Temel, Nr. 72, İstanbul, Tarihsiz), henüz metin tenkidi yolu ile yapılmış ilmi bir neşri yoktur. Eser ayrıca İngilizce'ye tercüme edilmiş olarak William Wilkinson'un, «*An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*» adlı eserinin içine dercedilmiştir. (London 1820). Daha çok «*Sekbanbaşı Risâlesi*» olarak tanınan bu eser ve müellifi hakkında geniş bir çalışma tarafımızdan sürdürülmektedir. Eser hakkında şu anda söyleyebileceğimiz, «Sekbanbaşı Risâlesi» olarak tanımlanmasının kesin olarak bir yakıştırmadan ileri gidemeyeceği ve müellifinin de çok büyük bir ihtimalle, Nizâm-ı Cedid devrinin mârûf simalarından Çelebi Mustafa Reşid Efendi'nin olabileceğidir.

leau des Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman adlı eseri gelmektedir⁴. Bu konuda Mahmud Râif Efendi'nin eseri ile muhteva ve hacim yönünden ayrılmakla beraber, onunla aynı karakteri muhafaza eden diğer önemli bir eser Seyyid Mustafa'nın yine Fransızca olarak kaleme aldığı *Diatribes de l'ingénieur Seid Moustapha sur l'état actuel de l'art militaire, du génie, et des sciences à Constantinople* ünvanlı eseridir⁵. Aynı konuda varlığından yine Seyyid Mustafa'nın Risâle'sinde verdiği bilgi ile haberdâr olduğumuz ve henüz müellif ve metin tesbiti yapmaya muvaffak olamadığımız; ancak Fransızca ve Türkçe olarak İstanbul'da basılıp, «Avrupa'da dahi birkaç lisâna tercüme edilmiş olduğu» bildirilen, *Nümûne-i Menâzım-ı Cedîd-i Selim Hânî* isimli eser⁶ hakkında ise, şu anda fazla bir açıklamada bulunabilecek durumda değiliz.

Bu çalışmamızın konusunu teşkil eden Seyyid Mustafa, gerek şahsı gerekse eseri yönünden dikkatleri üzerine çekmiş bulunmaktadır. Gerçekten üzerinde durulmaya değer bir özelliğe sahip olan bu şahsın eseri, herşeyden evvel Nizâm-ı Cedîd senelerinde artık yer etmeye başlayan müsbet ilim heyecanını canlı bir şekilde dile getirmekte ve Osmanlı Dünyası ile Avrupa arasında artık birçok alanlar-

4 İstanbul, Mühendishâne Matbaası 1798. Kütüphanelerimizde bulunması mümkün olmayan bu eser (bulabildiğimiz yegâne nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir), yine aynı isim altında 1802 de Paris ve Strassburg'da J.H. de Menu tarafından tekrar basılmıştır.

5 İstanbul, Üsküdar Matbaası 1803. Yine kütüphanelerimizde bulunamayan bu Risâle, Paris'te 1807 ve 1810 yılında, Fransız müsteşriklerinden L. Langlès'nin yazdığı bir «Önsöz» ile iki defa daha basılmıştır. Eser, ayrıca Hâlid Ziyâda tarafından Arapça'ya tercüme edilerek, 1979 da Beyrut'ta neşredilmiştir. (Mustafa Sayyid, *Al-İslâh al 'utmânî fi'l-qarn at-tâmin 'aşar. Naqd hâlat al fann al 'askarî wa-l-handasa wa-l-'ulum fi'l-Qostantiyya*). Risâlenin tarafımızdan tesbit edilmiş bulunan ve burada aynen yayımlayacağımız Türkçe tercümesi yazma halinde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (TSM. Ktb.) bulunmaktadır. Bkz. s. 19.

6 *Tableau des Nouveaux Règlements de l'Empire Ottoman par notre Auguste souverain le Sultan Selim III*. Bkz. Risâle, Fransızca metin, s. 17. Türkçe olarak da İstanbul'da basılmış ve Avrupa'da da birkaç Lisana tercüme edilmiş olduğuna dair olan kayıtlar, bu eserin, muhtevaca büyük benzerliğine rağmen Mahmud Râif Efendi'ninkinden ayrı bir şey olması gerektiğine işaret etmektedir. Bununla beraber biz Risâle müellifinin bu ifadeleriyle Mahmud Râif'in eserine atıfta bulunmuş olmasına daha yakın bir ihtimal saymaktayız. Ayrıca yaptığımız araştırmada bu isimde bir esere şimdilik raslamadık.

da su üstüne çıkmış bulunan farklılığı bir kez daha gözler önüne sermektedir⁷. Bununla beraber, Seyyid Mustafa hakkında çeşitli yerlerde görülen kayıtlar fevkalâde kısıtlı, yetersiz ve yanlışlıklarla doludur. Seyyid Mustafa'ya değinen en son yazarlardan biri olan Niyazi Berkes, III. Selim'in kendisinden «islâh edilmiş bulunan Mühendishâne'de öğretmenlik yapmasını istediğinden» ve «orada öğretmenliğe tayin edildiğinden» bahsetmekte⁸ ve böylece A. Adnan Adıvar'daki⁹ yanlışlığı tekrarlamaktan öteye geçememektedir. Yanlışlıkların hayalî yargılarla yoğunlaştığı, Elena Maştakova'nın *Türk Aydınlanmasının Ön Tarihi, XVIII. Yüzyıl Edebiyatı Üzerine* adlı makalesi¹⁰, düşülen hataların parlak bir manzumesini teşkil etmektedir. Mütercimim, Risâle'nin Fransızca ismini Türkçe'ye «*Çağdaş Harb İstihkâm Bilgisi*» ve «*Konstantinople'deki Bilgilerin Hicvi*» olarak aktarmasıyla başlayan ve *Diatrîbe* kelimesini *Hiciv* ile karşılamanın Risâle muhteviyatına ters düştüğünün fark edilmesine bir delil olarak da dipnotunda, «Seyyid Mustafa'nın *eserleri* belki de bütünüyle *Diatrîbe*'e, yani keskin bir eleştiriye benzemiyor...»¹¹ demek ihtiyacını duyan; hattâ böyle bir sığfata Mahmud Râif Efendi'nin eserinin daha çok yakıştığını ifade eden¹² yanlışlıklar ve Seyyid Mustafa'nın başka eserlerinin bulunmadığı hususu bir tarafa bırakılacak olursa, belgelere dayanmayan sathî bilgilerin, spekülâtif ve romantik yaklaşımların nelere kadir olduğunu bir kez daha gözler önüne sermek mümkündür: Seyyid Mustafa, aynı makalede söz konusu edilen Mahmud Râif gibi, «Batı'da bulunma» imkânını elde edememiştir¹³. Dolayısıyla ikisini de kastederek, «Türk yazarlar bu davranışlarını bir süre Batı'da bulunmalarına borçludur» denilmesi herhalde yanlıştır. Mahmud Râif, «yaşamının son zamanlarında Dış İşleri Bakanı» olmadığı gibi¹⁴, Seyyid Mustafa da Mahmut Râif ile beraber, «Sulta-

7 A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982⁴, s. 209; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1982, s. 97.

8 Berkes, *aynı eser*, s. 97.

9 Adıvar, *aynı eser*, s. 207-209.

10 *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul 1980, s. 9-40.

11 Maştakova, *aynı makale*, s. 36, n. 64.

12 Maştakova, *aynı yer*.

13 Maştakova, *aynı yer*.

14 Mahmud Râif Efendi, yaşamının son zamanlarında Karacemiz Boğazi Kalelerinde *Nâzır* olarak bulunmaktaydı. (*Cevdet Tarihi*, VIII, 154, 155;

nın reform eylemlerinin ateşli bir yandaşı olarak ortaya çıkıp», «1807 de Sultanın tahtan indirilmesi için yapılan ayaklanmada hayatını yitirmemiştir»¹⁵.

Seyyid Mustafa'nın, 1807 de III. Selim'in tahtan indirilmesi ve Nizâm-ı Cedîd hareketine bir son verilmesine yol açan Kabakçı Mustafa hadisesinde hayatını kaybetmiş olduğu ve «Türkiye'de teceddüd harekâtının dikkat ve hürmete lâyık kurbanlarından biri» olarak tanıtılması, Risâle'nin Paris baskısına bir «Önsöz» yazan Fransız müsteşrik L. Langlès'den kaynaklanmaktadır¹⁶. Romantik ve mesnedsiz bir yaklaşım ürünü olan bu yakıştırma, Seyyid Mustafa'ya değinen hemen herkes tarafından heyecanla kullanılmış ve aktarılmıştır. Böylece kendisi, «1807 deki irtica hareketinde öldürülen gençler arasında» gösterilmeye devam edegelmiştir¹⁷. 1807 hadisesinde bu kapsamda bir öldürme hareketine girilmemiş olduğu hususunu burada, konumuz dışında kaldığından delil ve ayrıntıları ile göstere-memekle beraber¹⁸, bu iddiadaki yanlışlığın her türlü dayanaktan

Câbi Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Seminer Kütüphânesi, TY. K.A. 282, s. 98-99; *Vak'a-i Selimiyye*, TSM. Ktb. Hazine Nr. 1595, v. 5-a) Reisülkütüptahlığı 1800-1805 arasındadır. (İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971, s. 352).

15 Maştakova, *aynı makale*, s. 36-37.

16 Aynı görüş Seyyid Mustafa'yı «muhterem Şehid» olarak yücelten Çağatay Uluçay-Enver Kartekin tarafından da paylaşılmaktadır: *Yüksek Mühendislik Okulu*, İstanbul 1958, s. 79.

17 Adıvar, *aynı eser*, s. 209; Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1968, s. 60, n. 43; E. Maştakova, *aynı makale*, s. 36-37. Ç. Uluçay-E. Kartekin, *aynı eser*, s. 80.

18 1807 ayaklanması için bkz. *Vak'a-i Selimiyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Hazine Nr. 1595; Mustafa Necib, *Tarihçe*, İstanbul 1280; İ.H. Uzunçarşılı, «Kabakçı Vak'asına dair bir Mektup», *Belleten*, 29/116, Ankara 1965, s. 599-604; Uzunçarşılı, «Kabakçı Mustafa İsyanına dair yazılmış bir Tarihçe», *Belleten*, 6/23-24, Ankara 1942, s. 253-261; Çetin Derin, «Tüfengci-Başı Ârif Efendi Tarihçesi», *Belleten*, 38/151, Ankara 1974, s. 379-443; Ç. Derin, «Yahya İmâmı Risâlesi», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, İstanbul 1973, s. 213-272; Hrant D. Andreasyan, *Georgy Oğulukyan'ın Ruznâmesi. 1806-1810 İsyanları*, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul 1972; Juchereau de Saint-Denys, *Révolution de Constantinople en 1807 et 1808, Précédées d'observations générales sur l'état actuel de l'Empire Ottoman*. Paris 1819; O.F. von Schlechta-Wssehrd, *Die Revolutionen in Constantinopel in den Jahren 1807 und 1810*, Wien 1882.

yoksun bir yakıştırmadan öteye geçemeyeceği çalışmamızda belgelenecektir.

Öte yandan Joseph von Hammer, Seyyid Mustafa'yı muhayyel bir şahıs olarak görmekte ve mevcudiyetinden şüphe duymaktadır. Seyyid Mustafa'nın Risâlesi'ni kendisine atf edilen bir eser olduğunu ve Reisülküttâp'ın isteği üzerine Divan'daki Rum tercümanlarından Jakovaki Agiropulo tarafından kaleme alındığını ileri süren Hammer, Langlès'nin de bu «tuzağa düştüğünü» ifade etmektedir¹⁹. Hammer'in de bu iddiasının bir yanılma eseri olduğu, Seyyid Mustafa'nın vesikalarıyla takib edeceğimiz hayatıyla sabittir ve Hammer de, Seyyid Mustafa'nın 1807 de öldürüldüğünü ileri süren Langlès gibi yanılmaktadır.

Elene Maştakova'nın makalesinde, Seyyid Mustafa'nın, «İstanbul'da uzman olmayan geniş bir dinleyici kitlesi için matematik üzerine açık bir konferans dizisi düzenlemiş» olduğunu ileri sürmesi ise, «Konstantinople'de Bilgilerin Hicvi»ni sevimli bir güldürü haline dönüştürmektedir. Böyle bir yakıştırmının Risâle'nin 6. ve 7. sayfelerinde yer aldığı anlamındaki dipnotu²⁰, metnin tekrar gözden geçirilmesine vesile teşkil ettiğinden son derece faydalıdır. Zirâ, atıfta bulunulan sayfeler böyle bir «düzenleme»den söz edilmesine imkân olmadığını ayrıca kanıtlamaktadır²¹. Metinde anlatılmak istenen ise bazı derslere halkın seyirci olarak iştirakidir.

Seyyid Mustafa'ya dair çeşitli yerlerde tekrarlanan yanlış ve kısıtlı bilgiler arasında, kendisinin Mühendishâne hocalarından Fransız «mühendis Brune» den ders okuduğu ve hattâ bu «mektebin ilk müdürü» olduğu; Başbakanlık Arşivi'nde mevcut 1209 (1795) tarihli bir vesikaya göre, «Mühendishâne'de münhâl olan bir hocalığa Başhalife» olarak tayininden bahsolunduğu yer almaktadır²². Bununla beraber, bu konuda da büyük bir yanlışlığa düşülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ, o devirde Mühendishâne'de aynı ismi

19 Joseph von Hammer, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815, s. 81, n. 1. Aynı husus Hammer'den naklen B. Lewis tarafından da tekrarlanmaktadır. *Aynı eser*, s. 60, n. 43.

20 Maştakova, *aynı makale*, s. 37, n. 65.

21 Kırş. *Risâle Türkçe yazma nüsha*, v. 3b.

22 Adıvar, *aynı eser*, s. 208-209; Ç. Uluçay-E. Kartekin, *aynı eser*, s. 79-80.

taşıyan iki Seyyid Mustafa'nın var olduğunu tesbit etmiş bulunmaktayız. Karışıklığın en büyük sebeplerinden birini teşkil eden bu iki şahıstan biri, bizim «*Büyük*» Seyyid Mustafa diye diğerinden ayırmak istediğimiz, Mühendishâne'nin kadim hocalarından, «Brune'den ders okuduğu» söylenen, «1209 tarihli vesikada adı geçen» Seyyid Mustafa olup, Risâle müellifimiz ile alâkası yoktur. Risâle müellifi olan ve bizim ileride ele alacağımız bir vesikaya dayanarak kendisini «*Küçük*» Seyyid Mustafa olarak tanıtmak istediğimiz Seyyid Mustafa ise, 1795 de açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un ilk talebelerinden ve daha sonra da bu okulda hocalık yapacak olan Seyyid Mustafa'dır. Küçük Seyyid Mustafa'nın varlığı bilinmediğinden, bu konudaki çeşitli yerlerdeki kayıtlarda, bu iki şahıs birbirine karıştırılmış ve Büyük Seyyid Mustafa'nın Risâle müellifi olduğu zannedilmiştir. Bu durumda, Risâle müellifi olan Seyyid Mustafa'yı ele almadan önce, karışıklığa sebep olan Büyük Seyyid Mustafa'nın hayatını belgeler ışığında takib etmeye çalışmak kaçınılmaz olmaktadır.

I — BÜYÜK SEYYİD MUSTAFA

Büyük Seyyid Mustafa, arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, genel olarak Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn adıyla anılacak olan okulun ilk talebelerinden olup, daha sonra aynı okulda hocalık yapmıştır. Kendisinin hangi tarihte okulda talebe olduğu ve ne zaman hocalığa başladığını tesbit edebilmek için, okulun kurulmasıyla gösterdiği gelişmeyi takib etmek gerekmektedir. Zirâ kendisinin ilk devirlerine ancak bu okul hakkında bilgi veren ve hoca kadrolarına değinen mahdûd bazı belgeler ışık tutabilmektedir. Bununla beraber, biz burada bu okul hakkında mevcut olan yayınlarda yer alan ve hemen hepsinin birbirinden aktardıkları kısıtlı ve bilinen bilgileri aynen tekrarlamak istemekten ziyade; birinci elden kaynaklara tekrar müracaatla, önce okulun başlangıç yılları hakkında müessese terminolojisi yönünden meydana getirilen karışıklığa vesikaların özgün dili ile bir açıklık getirmeği, sonra da Büyük Seyyid Mustafa'nın okulda talebe ve hoca olarak bahsedildiği pasajları yakalamayı ve tarihlendirmeği arzu etmekteyiz.

Bu okul, kurulmasında birinci derecede katkısı olan ve görgü şahidi olarak da en önemli kanıtı sağlamış bulunan Baron de Tott'un ifadesiyle sabit olduğu üzere, «Tersâne»de¹ «Riyâziye Mektebi»² adı altında ilk defa açılmış olup, kuruluş tarihi 1773 olarak gösterilmektedir. Bununla beraber, 27 Receb 1211 (26. III. 1797) tarihli olup, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından III. Selim'e sunulan ve konunun en önemli vesikalarından birini teşkil eden bir Lâyiha'da, Donanma'da hendese ve coğrafya ilmini bilen adamlara şiddetle ihtiyac duyulduğundan 1190 (1776) senesinde Tersâne'nin Darağcı semtinde, «eski kadırgaların çekildikleri»³ gözlerden (Çeşm) birinin içinde bir «Hendese Odası» inşa edildiği de zikredilmektedir⁴. Bu iki tesbit, okulun söz konusu olan bu iki tarihlerden hangisinde açılmış olduğu hakkında bazı tereddüdlere oluşmasına yol açmıştır⁵. 1781-1786 yılları arasında İstanbul'da bulunan Toderini, okulun 1773 de açılmış olduğunu teyid etmekte, ancak bu okula «Mühendishâne» veya «Hendesehâne» adının verilmiş olduğunu da ilâve etmektedir⁶. Bu ifade ile Toderini'nin 1776 da açılan «Hendese Odası»nı kastettiği açıktır. Dolayısıyla okulun Tott'un Hatırâtında yer

1 François Baron de Tott, *Mémoires du Baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares*, III, Amsterdam 1784, s. 218 : «Deftinée particulièrement à l'arsenal,....».

2 Baron de Tott, aynı eser, III, 212 : «Ecole de Mathématiques»; Almanca tercümesinde, «*Mathematische Schule*», (*Nachrichten von den Türken und Tartaren mit Herrn von Peyssonnel's Verbesserungen und Zusätzen*, I-II, Wien 1788, I, 34); İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara 1948, s. 502 : «*Riyâziye Mektebi*».

3 Feyzi Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, İstanbul 1941, s. 1; O. Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, Cilt II, s. 265.

4 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*. BA. CB. Nr. 5849. *Lâyiha* için bkz. Kurtoğlu, aynı eser, (Fotokopisi de yer almaktadır. *Lâyiha* fotokopisi için ayrıca bkz. Ç. Uluçay-E. Kartekin aynı eser, s. 705 vd.); Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 528 vd.

5 Meselâ, Kurtoğlu (aynı eser, s. 47, n. 2) ve Uzunçarşılı (*Merkez-Bahriye*, s. 507) 1776 senesini kabul ederlerken, Ergin (aynı eser, s. 264) ve Adıvar (aynı eser, s. 202) 1773 tarihini esas almaktadırlar. Ç. Uluçay-E. Kartekin ise her iki tarihi de zikretmekle beraber daha çok 1773 senesini tercih eden bir kararsızlık içinde görülmektedir. aynı eser, s. 21-22; 34; 22-24.

6 Giambetista Toderini, *Letteratura Turchesca*, I, Venedik 1787, s. 175 : «Verso il 1773. della nostra salute fu aperta, e nominate *Muhendis Khanè*, ossia camera di Geometria».

aldığı gibi ve 1773 de «Riyâziye Mektebi» adıyla açıldığı, 1776 da ise «Hendesehâne» veya «Mühendishâne» adı ile yeni bir «nizâm»a kavuşturulduğunu kabul etmek zorundayız. Nitekim, fikirlerde tereddüde yol açan Küçük Hüseyin Paşa'nın söz konusu olan Lâyiha'sının bizzât kendisi de, aslında bu noktayı teyid edecek karakterdedir. Zirâ, Hüseyin Paşa Lâyiha'sında: «... asıl Tersâne'ye lüzumlu olan sefine inşâ eylemek ve derya haritasını ve müteferriâtını bilmek misüllü hendese ta'allümüne 1190 (1776) târihinde nizâm verildikte Cezâyirli Hasan Hoca mühendishâne hocası nasb olunup..»⁷ derken, yalnız Toderini'nin de «Mühendishâne» veya «Hendese Odası» kaydıyla zikrettiği «Mühendishâne» lâfzını kullanmakla kalmamakta, aynı zamanda 1776 senesinden evvel de bu alanda bir eğitimin mevcut olduğunu, ancak 1776 da buna yeni bir düzenleme getirildiğine işaret etmektedir⁸. Mühendishâne'nin zaman zaman yeniden düzenlendiği ve ders programlarının değiştirilip takviye edildiği hususu, görüleceği gibi birçok defalar vaki olmuş bir olay olup, bu gibi gelişmelerden müessese tarihi içindeki bütünlüğün bozulduğu ve sürekliliğin keşildiği anlamını çıkartmak herhalde doğru değildir. Dikkati çeken diğer bir nokta, Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyiha'sında sanki ayrı şeylerden bahseder gibi ısrarla, «Tersâne Mühendishânesi» ve «Tersâne Hendesehânesi»nden söz etmekte olmasıdır. Karışıklığa yol açan bu tanımlamalarla da, Toderini'nin vurguladığı gibi aynı müessesenin, ve daha sonraki genel adıyla Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn'un kastedildiği anlaşılmaktadır.

Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyiha'sında da görüldüğü gibi 1776 da yeniden «nizâm» verilen Mühendishâne'ye Cezayirli Hasan Hoca, «Hoca» olarak tayin edilmiştir. Mühendishâne'nin ilk hocalarından biri olarak kabul edilen bu zat Toderini tarafından da söz konusu edilmektedir. Toderini'nin ifadesiyle Hasan Hoca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve İspanyolca gibi lisânlara vâkıf olup, okulun o sıralarda (1781 lerden sonra) bazı kaptanların ve devlet ricâlinin çocuklarından⁹ oluşan elli kadar talebesi bulunmaktaydı¹⁰. Bununla be-

7 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

8 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

9 Toderini, *aynı eser*, I, 179 : «figli di capitani, e di Turchi Signori». Ayrıca Toderini'nin eserinin 1789 da Paris'de basılan Fransızca tercümesinden naklen (I, 161) Kurtoğlu, *aynı eser*, s. 49.

10 Toderini, *aynı eser*, I, 176-177, kezâ Kurtoğlu, *aynı eser*, s. 48.

raber, bunların pek azı Salı ve Cuma günleri dışında verilen dersleri gerekli gayreti göstererek takip etmekteydiler. Cezayirli Hasan Hoca daha sonra donanma gemilerine «Mirî Kaptan» olarak tayin edilerek okuldan ayrılmış (çırağ edilmiş) ve yerine okulun Hocalarından Seyyid Osman Efendi getirilmiştir. (1787)¹¹.

Tek odalı, mekân ve imkân yönünden yetersiz olarak bir imparatorluğun ihtiyacına cevap vermesi beklenen Mühendishâne-i Bahri, Sadriâzam Halil Hamîd Paşa'nın reform teşebbüsleri¹² çerçevesinde tekrar ele alınmıştır. Önce mekân sorununa bir ferahlık getirilmesi için, «Tersâne Emîni» Mehmed Atullah Efendi eliyle, Tersâne Zindânı yanında Üç Anbarlı Kalyonların yapıldığı yer civarında birkaç odalı yeni bir binâ inşa edilerek, okul hocalarıyla beraber buraya nakledilmiştir¹³. Daha sonra ders programlarında yeni

11 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*; Toderini, *aynı eser*, I, 175; Kurtoğlu, *aynı eser*, s. 2. Cezayirli Seyyid Hasan Hoca, 1787 de başlayan Rus ve Avusturya savaşında Osmanlı kuvvetlerinin Kılburun'u ele geçirmek üzere yaptığı saldırıda (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1978, IV-I, 520; W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, VI, Gotha 1859, s. 637-638) uğradığı ağır hezimetten ötürü suçlu bulunarak idâm edilmiştir. Hasan Hoca'nın muhallafatına devletce el konulmuş ve zabt edilen kitapları «Mühendishâne»ye devredilmiştir. «Deniz Müzesi'nde» bulunan Muhâsebe Defterleri'nde yer alan 23 Zilhicce 1202 (23.IX.1788) tarihli «ilm ü haber kamesi» ve zabt edilen kitapların isimleri için bkz. Kurtoğlu, *aynı eser*, s. 2, n. 2. Cezayirli Hasan Hoca'nın bazı yerlerde Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile karıştırılmış olduğu görülmektedir. Meselâ bkz. Gündüz Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859). Başlangıç Dönemi*. Ankara 1973, s. 49.

12 Bu konuda bkz. İ.H. Uzunçarşılı, «Halil Hâmîd Paşa», *Türkiyat Mecmuası*, V, İstanbul 1935, s. 213-267. Halil Hamîd Paşa'nın yapmak istediği reformlarla ilgili orijinal bazı bilgiler için bkz. Kemal Beydilli, *aynı makale*, s. 271-272. Daha ileri tarihli bazı vesikalarla da Halil Hamîd Paşa'nın Mühendishâne'de yaptığı düzenlemeye atıflar tesbit edilebilmektedir: «Sadr-ı esbak merhûm Hamîd Halil Paşa'nın eyyâm-ı sadâretinde tertib olunan Mühendishâne'de...» (BA. HH. Nr. 10447, Tarihi: 21.VI. 1794); «... Merhûm Sultan Abdülhamid Han hazretlerinin eyyâm-ı devletlerinde bu ilm-i kesrî'l-menâfi'le itibâr ve Devlet-i Alîyye dahi menâfi'yle müntafi' olunmak murâd-ı hümayûnları olmağla bu husus merhûm Gelenbevi Efendi'nin uhdesine tefviz ve Tersâne-i Âmire'de bir mahall tahsis olunarak, birkaç kişiye ilm-i mezkûru ta'lim ve ifâde buyurmuşlar ıdı.» (BA. HH. Nr. 17685-A, II. Mahmud'a Divân-ı Hümayun tercümanlarından biri tarafından verilen Mühendishânelerle ilgili bir lâyiha).

13 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

düzenlemeler yapılmış ve Fransa'dan o sıralarda getirilmiş bulunan mühendislerden istifade ile öğretim kadrosunun takviyesi cihetine gidilmiş, La Litte-Clavé ve Monnier gibi Fransız mühendislerinin ders vermeleri temin edilmiştir¹⁴. Ancak bu mühendisler «istihkâm ve kale işlerinden anlayan»¹⁵, «kale mühendisleri»¹⁶ olduklarından ve o sıralarda bunların branşlarına uygun ders verebilecekleri «Tersâne-i Âmire'den gayri mahâlde yapılmış Hendesehâne» olmadığından, bunların «Tersâne Mühendishânesi»nde istihdam edilmelerine karar verilmiştir¹⁷. Bunlar tatbikî (amelî) olarak ders göstereceklerinden, derslerin teorisini (ilmîsini) vermek üzere iki hocanın daha tayin edilmesi gerekmektedir: Tayin edilen bu hocalardan biri Gelenbevî İsmail Efendi diğeri ise Kassabaşı-zâde İbrahim Efendi'dir (1784)¹⁸. Bu sırada okulun nezâretine daha sonraki Nizâm-ı Cedîd devrinin başta gelen simalarından biri olacak olan Mustafa Reşid Efendi tayin edilmiş bulunuyordu. Mustafa Reşid Efendi bir sene kadar sonra bu vazifeden ayrılmış ve yerini Kassabaşı-zâde İbrahim Efendi'ye bırakmıştır¹⁹.

İbrahim Efendi okula Nâzır (Müdür) olduktan sonra Gelenbevî İsmail Efendi ile müzâkerelerde bulunarak, o vakitlerde «Tersâne Hendesehânesi»ne devam eden istidâtlı gençlerden bazılarının birer miktar aylık verilerek desteklenmelerine karar vermiştir. Günümüzün «Burs»una benzer bu uygulama ile başarılı talebelerin teşviki, diğerlerinin de şevk ve gayretinin arttırılması düşünülmekteydi²⁰. Neticede mevcut talebe içinden «yedi» kişi seçilmiş ve bunlardan altısına 10 diğerine ise 5 kuruş maaş tahsis edilmiştir²¹. Bu yedi is-

14 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*. İstihdam edilen bu gibi Fransız Subay ve Mühendislerin 1784 de vazifeye alınmaları hakkında ayrıca bkz. BA. HH. Nr 8559, 10447, 8537; Ahmed Refik, «Onsekizinci asırda Fransa ve Türk Askerliği», *TTEM*, Yeni Seri, I, 4, Ankara 1929, s. 17-33.

15 Ergin, *aynı eser*, s. 226.

16 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

17 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

18 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

19 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

20 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

21 Seçilmiş bulunan bu yedi kişi arasında yer alan ve kendisine beş kuruş maaş tahsis edilen şahsın «Monla Halil» adını taşıdığı, 4 Muharrem 1202 (15. X. 1787) tarihli bir vesikâdan anlaşılmaktadır. Bu vesikaya göre kendisi vefat etmiş olduğundan yerine kanun gereği, «hendesehâne müdâvim ve mü-

tidâtlı talebe her Salı ve Cuma günleri «Tersâne Mühendishâne-si»ndeki derslere devam edeceklerdi. Bu hususa dair tertib olunan «Nizâm-nâme» ise 1200 (1785) senesinde «bâ-fermân-ı âli» Baş Muhasebe'ye kayd olunmuş bulunuyordu²². Büyük Seyyid Mustafa'nın temayüz eden bu yedi kişi arasında bulunduğu-aşağıda görüleceği gibi- pek kuvvetli bir ihtimal olsa gerektir.

Osmanlı ordusu ve okullarında hizmet gören Fransız subay ve mühendisler, 1787 de Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşa girmesi üzerine, bu devletlerin Fransa nezdinde sürdürdükleri girişimlerinin bir sonucu olarak Eylül 1788 de memleketlerine dönmek zorunda kalmışlardır²³. Gelenbevi İsmail Efendi ise, bu mühendislerin memleketlerine gitmelerinden bir müddet sonra «Selânik Mollası»²⁴ veya *Cevdet Tarihi*'ndeki ifade ile «Yenişehir Mevleviyeti»²⁵ ile Mühendishâne'den ayrılmış bulunuyordu²⁶. Seyyid Mustafa'yı yukarıda belirttiğimiz gibi temayüz eden bu yedi kişi arasında saymamız ise, on sene kadar sonra adının «Tersâne Hendesehânesi»nin «erşed şâgirdleri» arasında zikredilmesindedir²⁷. Zirâ, «Tersâne-i Âmire Hendesehânesi» hocalarından ve daha evvel kendisinden bahsettiğimiz Seyyid Osman Efendi, 1795 de Hasköy de yeni açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'a «Bi'l-ımtihan»²⁸ «Üçüncü

lâzımlarından Monla İbrahim» tayin olunmuştur. (16 Ekim 1787) Vesika, III. Selim'in tahta geçtikten kısa bir süre sonra, yolsuzluğu yüzünden idâm ettirdiği Tersâne Emini Selim Ağa'nın mührünü havidir. Bkz. BA. CM. Nr. 8509.

22 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

23 A. Refik, *aynı makale*, s. 33; Ergin, *aynı eser*, s. 266. *Kassabbaşı-zâde*'nin Fransızların memleketlerine dönmelerinden sonra Nâzırlığa getirildiğini kaydeden Ergin, (*aynı yer*) herhalde yanılmaktadır. Zirâ, Gelenbevi ile beraber müzâkerelerde bulunarak «Tersâne Hendesehânesi»nden yedi kişi seçmesi ve buna dair emrin 1200 (1786) da Padişahın hükmü ile Baş Muhasebe'ye kaydedildiği ibaresi, kendisini yeterince tekzib etmektedir. Ergin, üstelik bu ifadesinin birkaç satır altında, Fransızların 27 Eylül 1788 de memleketlerine avdet ettiklerini tasrih etmiş bulunmaktadır.

24 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

25 Yenişehir Mollası olarak okuldan ayrılışının 1204 (1789) senesinde olduğu ve 1205'de vefat ettiği hakkında bkz. *Cevdet Tarihi* IV, 258.

26 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

27 Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 531 de «Râşid şâgirdleri» olarak okunmuşsa da, *Lâyiha*'da «Erşed» olarak geçmektedir.

28 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

Halife»²⁹ olarak tayin edildiğinde, yerine kendisinin «erşed şâgirdânından» Seyyid Mustafa Hoca getirilmiş bulunuyordu. Seyyid Mustafa'nın bu sıralarda Osman Efendi'nin «Baş Halifesi» olduğu anlaşılmaktadır. Bu tayin ile ilgili olarak Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın mührü ile tanzim edilmiş, 28 Zilkade 1208 (27. VI. 1794) tarihli «Telhîs» sûreti aynen şöyledir:

«Tersâne-i Âmire'de kâin Mühendishâne'de fenn-i deryâ ve harîta-i coğrafya ta'limine me'mûr kadîmî mu'allimi olan Seyyid Osman Efendi'ye bu def'a bâ-hatt-ı Hümâyûn Mühendishâne-i Cedîde'nin Halife-i Sâlisliği tevcih ü ishân buyurulduğuna binâen, mu'allimlik ol vechile münhal olmağla Mühendishâne-i mezbûr Baş Halifesi olan Seyyid Mustafa Halife cümleden ehakk u ahrâ ve fenn-i merkûmu ta'lim ü ta'allüme muktedir ve sezâ olduğuna şahadet birle, mu'allimlik-i mezbûr mezkûr Seyyid Mustafa Efendi'ye tevcih ü ihsân buyurmasını hâlâ Mühendishâne Nâzırî Efendi ile mu'allim-i Mühendishâne Mehmed Efendi memhûren arz etmeğle, ber-vech-i muharrer hoca-i merkûm haftada iki gün ta'til ve mâ'adâ günlerde ta'lim ü ta'allüm-i ilm-i hendese etmek ve mutasarrıf olduğu vazifesini bey' ü şirâ' eylememek ve mahlûl ve terki vukû'unda tarafımızdan tevcih ve tezkire ile yevmiyye-i mezkûresi be-her mâh Tersâne-i Âmire'den verilmek şurûtundan idüğü Liman Defterleri'nden der-kâr olmağın, mucebince tevcih olunup yedine tezkiresi verildi»³⁰.

29 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*'nda «Dördüncü Halife» olarak tayininin söz etmekteyse de, bu konu ile ilgili müstakil vesikada, kendisinin «Üçüncü Halife» olarak atandığı görülmektedir. Bkz. BA. CM. Nr.2157, Kezâ, BA.HH. Nr. 2529, Krş. Dipnot, 30.

30 BA.CM. Nr. 2157. Vesikanın sol üst köşesinde yer alan Muhâsebe kaydı Seyid Osman Efendi'ye ait olup, buradan babasının isminin Süleyman olduğu ve 7 Muharrem 1205 (16.IX.1790) tarihinde, Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın daha evvel vermiş olduğu «Telhîs» mucebince «Berât»ının verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı vesika merbûtunda yeni okula tayin işleminin 4 Rebitülevvel 1209 (29.IX.1794) de tamamlanmış olduğu görülmektedir. Vesikada yer alan «mutasarrıf olduğu vazifesini bey'ü şirâ'» edemeyeceğine dair olan kayıt, eskiden olduğu gibi memûriyetlerin para ile alınıp satılmamasını ve ehliyet aramadan babadan oğula geçmesini önlemek amacını taşıyan yeni uygulamanın bir işaretidir. Bkz. Kurtoğlu, *aynı eser*, s. 2-3.

Bu tayin ile birlikte artık Seyyid Mustafa'yı vesikalarda görmek ve meslek hayatını daha rahat takip edebilmek mümkün olacaktır. O sıralarda gemi yapımı ve buna dair olan mühendislik bilimlerinin öğrenilmesi herşeyden fazla önem ve öncelik kazanmaya başlamış bulunuyordu. Bu alanda kendisinden en çok istifade edilenlerin başında hiç şüphesiz, «sefine inşâsı fenninde yed-i tûlâsı» olan Fransız mimar-mühendislerinden Brune gelmekteydi³¹. Büyük Seyyid Mustafa ise, Brune'ün de parlak bir talebesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekâsı ile dikkatleri üzerine çeken Seyyid Mustafa, Brune'den ders almakta ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından da ayrıca teşvik ve takdir görmekteydi³². Büyük Seyyid Mustafa'nın Brune'ün «fenn ü endâzesi üzre sefine inşâsına tahsîl-i liyâkat» etmesi üzerine,³³ Kalas İskeleyi'nde yapılacak olan bir Fırkateyn inşâsına tayin edilerek, Kalas'a gönderilmiştir (1796)³⁴.

31 Osmanlı Donanmasının inşâsında büyük hizmetleri görülen Le Brune'ün 1789'da hizmete alınmış olması gerekmektedir. Bkz. N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, Gotha 1913, s. 102. Bizzat kendisinin veya kendi «endazesine göre» inşâ edilen gemiler için bkz. E.Z. Karal, «Selim III. Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar», *Tarih Vesikaları*, Cilt I, Sayı 3, Ankara 1941, s. 206-211. Ayrıca krş. dipnot, 43.

32 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*:»... Mühendishâne-i mezbûrda Hoca olan Mustafa kulları rûşd ü zekâsı istiş'ar ve mühendis-i mersûmdan [Brune] ahz-ı fenne terğib zımnında taraf-ı câkerânemden ba'zı mertebe terfi' ve ittibâr olunmaktan nâsi...».

33 Büyük Seyyid Mustafa, Brune'den «nisbet-i hendesiyye üzre sefâin inşâsını tahsîl» etmekte ve öğrendiklerini diğerlerine öğretmekteydi. Bu sırada kendisine bir «fırkateyn resmi yaptırılmış ve diğer dört meslekdaşının da yapmış oldukları resimler Padişah'a takdim edilmiştir. (BA.HH. Nr. 10405 : «... ve sınıf-ı ahardan fenn-i derya ve coğrafya tahsiliyle meşgul olan kullarından Mustafa Hoca bu def'a Tersâne-i Âmire sahasında inşâ olunan Uçanbarlı'nın Françalı tarafından olan mi'mâr kullarından nisbet-i hendesiyye üzre sefâin inşâsını ta'allüm ve merkûm kulları dahi şâir mülâzimin kullarına ta'lim eylemek üzere olmağla, mezkûr Mustafa Hoca kullarına bir fırkateyn resm ettirilüp, cem'an beş nefer kullarının resimleri hâk-ı pây-ı devletlerine takdim...») Bu resimler III. Selim tarafından beğenilmiş ve aralarında taksim edilmek üzere kendilerine 720 kuruş atıyeye verilmesini, bu konuda kendisine sunulan varaka üzerine kendi hatı ile emretmiştir (Bkz. BA.HH. Nr. 10330).

34 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*. Büyük Seyyid Mustafa'nın Kalas'da inşâ ettiği bu Fırkateyn'nin resmi Mahmud Râif Efendi'nin eserinde yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde bulunan ve III. Selim devrinde inşâ edilen harb gemilerini gösteren bir cetvelde buna dair şu kayıt yer almaktadır :

Küçük Hüseyin Paşa'nın Lâyiha'sından da anlaşılacağı gibi 1795 senesinden sonra Brune'ün teklifi üzerine, Mühendishâne'de yapılan yeni düzenlemeler neticesinde, «Donanma-yı Hümâyûn'a lüzumlu olan fûnûn-i hendesiyye» Mühendishâne-i Bahrî'ye tahsis edilmiş ve Der-yâya müteallik olan fenni ta'allüme me'mûr olanlar» da yeni açılan Mühendishâne-i Berri'ye havâle edilmişlerdir³⁵. Gemi yapımı mühendisliği dersleri ise (Fenn-i inşâat-ı Sûfün), Brune'ün uhdesinde kalmış olup, ancak kendisine bir «Baş Kalfa» ve bir de «İkinci Halife» tayin etmek gerekmiştir. Kalfalık için iki aday söz konusu olmaktadır: Bunlardan birisi, Tersâne-i Âmire'de inşâ edilen «Mukaddeme-i Nusret» adlı Kalyonun mühendisi olan Fransız Le Roi'dan³⁶ ders gören ve gemi yapımında mahareti aşikâr olup; o sıralarda Midilli'de inşâ edilmekte olan Kalyonun plânlarını tek başına çizip, gemiyi inşâ eden Ahmed Hoca,³⁷ diğeri ise, Mühendis Brune'ün «şâgirdi ve Kalas'da seffine inşâsına müstahdem Seyyid Mustafa Hoca» idi³⁸. Bu iki şahıstan hangisinin Baş ve İkinci Kalfalığa tayinlerinin uygun olacağı hususu Brune'den sorulmuştur. Brune, Ahmed Hoca'nın yapmakta olduğu gemiyi inceleyip, kendisinin «bundan böyle Tersâne'de fenn-i inşâ-yı sūfünü görerek ma'rifet ü hüneri müterâkkî olacağına şahâdet» etmiş olduğundan, Ahmed Hoca «Baş Halife», Büyük Seyyid Mustafa ise «İkinci Halife» olarak tâyin edilmişlerdir. Bu mü-

«1211 (1796) de Kalas sahasında Brun Beyzâde'nin Baş Kalfası Tersâne-i Âmire mühendislerinden Molla Mustafa ma'rifetiyle inşâ olunmuştur...». Yine buradan söz konusu olan Fırkateyn'nin adının «Bülheves» olduğunu, bakır ile kaplı bulunduğunu, 40 top taşıdığını ve 275 kişilik mevcuda» sâhib olduğunu anlatılmaktadır. (Bkz. Enver Ziya Karal, *aynı makale*, s. 208).

35 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

36 «Mukaddeme-i Nusret» adlı geminin Fransız mühendis Le Roi tarafından yapıldığı hakkında bkz. A. Refik, *aynı makale*, s. 32. Bu geminin 1787 de inşâ edilmiş olduğu yine aynı yerden anlaşılmalıdır. 1215 (1800) tarihli başka bir vesikadan bu geminin köhneliği yüzünden «bozdurulmak» üzere çürüğe çıkartıldığını öğrenmekteyiz. Bkz. *BA. CB. Nr. 2373*.

37 Ahmed Hoca'nın Midilli'de yaptığı geminin resmi de Mahmud Râif Efendi'nin eserinde yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde bulunan liste'de, bu gemi hakkında verilen bilgi şöyledir: «1211 (1796) da Midilli sahasında Tersâne-i Âmire mühendislerinden Ahmed Hoca Kaptan ma'rifetiyle inşâ olunmuştur». Aynı Liste'den bu geminin Bakır kaplı, 700 mevcutlu, 68 toplu ve «Ziver-i Bahrî» adını taşıyan bir kalyon olduğu anlaşılmalıdır. Bkz. Karal, *aynı makale*, s. 206.

38 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

nasebetle Büyük Mustafa'ya «mahiyye 80 guruş» maaş ve ayrıca «ta'ynât» tahsis edilmiştir³⁹. Böylece Büyük Seyyid Mustafa yeni açılan Mühendishâne-i Berrî'ye nakledilerek, orada hocalığa devam etmiş olmaktadır (1797). Bu tâyin ile yeni okulun ilk tabelerinden olduğunu göreceğimiz Küçük Seyyid Mustafa'nın hocalığını da yapacağına ileride tekrar değineceğiz.

Küçük Hüseyin Paşa'nın 13 Rebiülahir 1212 (5.IX.1797) tarihli olarak Çanakkale Boğazı'nda Kal'a-i Sultâniye Nâzırı'na yolladığı bir mektuptan, Büyük Seyyid Mustafa'nın aynı yerde yapılmakta olan bir kalyonun «Baş» ve «Kıç» kısımlarını inşâ etmeye memur edilmiş olduğunu anlamaktayız. Küçük Hüseyin Paşa'nın bizzat ilgilendiği bu meselede zikredilen kısımların, «Mühendis Mustafa Hoca» tarafından yapılacağı üzerinde ısrarla durulmaktadır. Kalyonun bir kısmının da «Bodrum mi'mârî Nikola» tarafından yapılacağını belirten Hüseyin Paşa, Seyyid Mustafa'ya «harçlık husûsunda muzâyaka» çektirilmemesini, kendisinin «hâtırına ihtimam» gösterilmesini, «me'kûlât husûsunda» gözetilmesini, «Konak'da alıkonulmasını» ve «râhatını te'minini» ısrarla tenbih etmektedir⁴⁰. Bütün bunlar da Seyyid Mustafa'nın Hüseyin Paşa tarafından gerçekten takdir edildiğinin ve korunduğunun bir işareti olsa gerektir.

Büyük Seyyid Mustafa'nın okuldaki durumu, Küçük Hüseyin Paşa'nın ölümünden sonra (1803) Kaptan-ı Derya olan Abdülkâdir Paşa'nın,⁴¹ «Tersâne-i Âmire Hendesehânesi» hakkında III. Selim'e takdim ettiği bir Lâyiha'da da aynen görülmektedir⁴². Abdülkâdir Paşa bu Lâyihasında, Ahmed Hoca'nın «Hâlîfe-i Evvel» ve Büyük Seyyid Mustafa'nın «Halîfe-i Sâni» olarak nasb edilmiş olduğunu ifade etmekte ve mühendis Brune'ün Fransa aleyhine «sefer-i hümayûn» esnasında, yani Napoléon'un Mısır'a saldırması ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya harb açması üzerine (1798) memleketine kaçtığı ve yerine Benoît adlı başka bir Fransız mimar-mühendisın tâyin edildiğini belirtmektedir⁴³.

39 Küçük Hüseyin Paşa *Lâyihası*.

40 BA. CB. Nr. 3032.

41 Abdülkâdir Paşa, 7 Ocak 1803 de ölen Küçük Hüseyin Paşa'dan sonra Kaptan-ı Derya olmuş ve bu vazifede bir sene kadar kalmıştır. Bkz. İ.H. Danişmend, *aymı eser*, V, 221.

42 *Lâyiha* sûreti için bkz. Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 537-539.

43 Abdülkâdir Paşa'nın *Lâyihası*, Bkz. Uzunçarşılı, *aymı yer*. Memleketine

Bu esnada, «Tersâne-i Âmire Hendesehânesi»nde «Harita ve Coğrafya fenni», yapılmış bulunan düzenlemeler neticesinde ağırlık kazandığından⁴⁴, bu dersi vermek üzere daha evvel «Mühendishâne-i Berrî'ye nakl edildiğini» gördüğümüz Seyyid Osman Efendi, tekrar «Tersâne-i Âmire Hendesehânesi»ne, yani Mühendishâne-i Bahrî'ye îade edilmiş ve bu dersleri okutmak üzere eski okuluna dönmüştür⁴⁵.

Abdülkadir Paşa'nın yine Mühendishânelerdeki «mu'allim, mühendis ve şagird mülâzımlar» ile ilgili olarak arz eylediği bir başka Lâyiha'sında, Mühendishâne-i Berrî'de («Tersâne Mühendishânesi») «Sefine inşâsı fennini ta'lîm ü ta'allüm eden üstad ve mühendisler» ile Mühendishâne-i Bahrî'de («Tersâne-i Âmire Hendesehânesi») «harita ve coğrafya fenni ta'lîm ü ta'allüm eden üstad ve şâgirdler» birer liste («Defter») halinde gösterilmiş bulunmaktadır⁴⁶. 1803 senesi içinde tanzim edilmiş olan bu listede de Büyük Seyyid Mustafa'yı yine «Halife-i evvel Ahmed Hoca Kaptan» yanında, «Halife-i sâni» olarak ve «inşâ-i sefâin fennini ta'lîm ü ta'allüm eden üstad ve mühendisler» safında görmekteyiz. Yine bu vesikadan anlaşıldığı üzere, kendisine «şehriyye 83 gurus» maaş ve ayrıca «ta'yinât» olarak ayda 20 «kıyye» piring, 10 «kıyye» sâdeyağ, 30 «kıyye» et ve 120 adet ekmek tahsis edilmiştir⁴⁷. Mühendishâne-i Bahrî'ye dönmüş bulunan Seyyid Osman Efendi'nin ise, «Hoca-i evvel» olarak ve «harita ve coğrafya fennini ta'lîm ü ta'allüm edenler» arasında yer

dönen Brune'ün yerine tayin edilen Benoît için bkz. BA. CB. Nr. 12281. Brune'ün kardeşinin de gemi inşaatında mahir olduğu ve Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından 1790 da vazifeye alındığı (BA. HH. Nr. 10588) ve kendisine 1796 da 500 kuruş maaş verilmekte olduğu anlaşılmaktadır. (BA. CB. Nr. 11864).

44 BA. HH. Nr. 2495 ve 2495-A. Ayrıca Saffet, *Bahriyye Tarihimizden Fîlâsalar*, İstanbul 1329, s. 73.

45 BA. HH. Nr. 2495-A.

46 BA. HH. Nr. 2529-A. Ayrıca yine Abdülkâdir Paşa'nın 14 Rebülevvel 1218 (4.VII.1803) tarihli bir Lâyiha müsveddesinde, Padişahın arzusu üzerine Mühendishâne'deki hocalar, dersler ve verilen tayinâtlar hakkında bilgiler tanzim edilmiş olup, burada verilen mâlûmât Abdülkâdir Paşa'nın diğer Lâyiha ve Liste'sinde görülenlerin hemen aynıdır. Bkz. BA. CB. Hr. 2260.

47 BA. HH. Nr. 2529-A ve BA. CB. Nr. 2260. Bu son vesikada (Lâyiha müsveddesi), Mühendishâne-i Âmire'ye dönmüş bulunan Osman Efendi'ye senede 1000 kuruş maaş ve ayda 30 vakiyye Piring, 15 vakiyye sâdeyağ ve 45 vakiyye Koyun eti ile günde 7 adet Ekmek tayin edildiği kayıtlıdır.

almakta olduğu da yine bu vesikada tesbit edilebilmektedir⁴⁸. Bu vesika konumuz için bir başka yönden de fevkalâde önemlidir ve aşağıda tekrar değinilecektir. Zirâ, Büyük Seyyid Mustafa'nın «Halife sâni» olarak yer aldığı «inşâ-i sefâin fennini ta'lîm ü ta'allüm edenler» arasında, Risâle müellifimiz «Küçük» Seyyid Mustafa'yı da talebe olarak görmekteyiz. Bu vaziyette, Büyük Seyyid Mustafa, aynı zamanda Küçük Seyyid Mustafa'nın hocası olarak vesikalardaki yerini almış olmaktadır⁴⁹.

«Tersâne-i Âmire'de vâki' Mühendishâneler»de mevcut «hocaların, şâgird, tabîb ve cerrâhların» Tersâne-i Âmire Hazinesi'nce verilen ve Baş Muhasebe'ye de kayd edildiği bildirilen sarfiyâtlarının gösterildiği, 25 Cumâdelulâ 1220 (21. VIII. 1805) tarihli vesikada da⁵⁰, Büyük Seyyid Mustafa'nın «Halife-i evvel Ahmed Hoca» ile birlikte ve «Halife-i sâni» olarak hocalık vazifesini sürdürmekte olduğu ayrıca takib edilebilmektedir.

1807 senesinde meydana gelen Kabakçı Mustafa hadisesi ile başlayan sarsıntıların bu okulların gelişmelerinde de olumsuz etkiler icrâ ettiği ve genel olarak Nizâm-ı Cedîd faaliyetlerini sekteye uğratarıp, reformların uzun bir duraklama sürecine girdiği bilinmektedir. 1807 hadisesinde meydana gelen karışıklıklar neticesinde, Büyük Seyyid Mustafa'nın -ve ileride belgeleyeceğimiz gibi Küçük Seyyid Mustafa'nın- hayatını «yitirmemiş» olduğuna işaret etmiş bulunmaktayız. Bu hususu teyid edecek olan belgelere geçmeden evvel; III. Selim'in tahtan indirilmesiyle kısa bir zaman için Padişah olan ve bu geçiş devresindeki hükümdârlığı tek taraflı yargularla haksızca yerilen⁵¹ IV. Mustafa'nın kısa saltanatı zamanında (29. IV. 1807 - 28. VIII. 1808) bile, mühendishânelerin durumları ile yakından ilgilendirilmiş olduğu ve ileri sürüldüğünün aksine, mühendishânelere ve

48 BA. HH. Nr. 2529-A ve BA. CB. Nr. 2260.

49 BA. HH. Nr. 2529-A. Ayrıca Bkz. s. 381.

50 BA. CB. Nr. 7273.

51 «Aklen zayıf bir padişah olan Mustafa IV.» : Cevdet Eren, *Selim III'ün Biyografisi*, İstanbul 1964, s. 68; «...Mustafa IV., cahil saf imparatorluğun genel durumundan habersizdi.» E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1983, s. 84; «cahil, ahmak ve haris bir adam olan IV. Mustafa saltanat sürmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu» : *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1962, s. 2819.

hocalarına «irticâ» elinin uzanmadığını, hattâ bilakis bu okullara yeniden bir «nizâm» verilmesine çalışıldığını tesbit edebilmekteyiz^{51a}.

Bu husus, IV. Mustafa'nın mühendishâneler için yeni ve mufassal bir «Kanûnnâme» hazırlatması ve yürürlüğe sokması ile sabittir: 13 Zilkade 1222 (11. I. 1808) tarihli bu «Kanûnnâme» bâlâsında görülen ve IV. Mustafa'nın kendi el yazısı ile yazdığı ibâre (Hatt-ı Hümâyûn sûreti), Padişahın bu konudaki tutumunu ayrıca gözler önüne sermektedir: «İş bu Kanûnnâme-i Hümâyûnumun şurûtu fî mâ-ba'd düstûrû'l-amel tutulup Nâzırı ma'rifetiyle şerâitinin icrâsına be-gâyet ihtimâm ü dikkat oluna»⁵².

Büyük Seyyid Mustafa'yı 1807 hadisesinden sonra da arşiv vesikalarında takib etmeye devam edecek olursak; kendisini 29 Cumâdelâhire 1225 (1. VIII. 1810), 10 Cumâdelâhire 1226 (1. VI. 1811) ve 23 Rebiülâhır 1227 (7. V. 1812) tarihli, «Tersâne-i Âmire'de kâin Mühendishânelerde müstahdem hoca ve şâgirdân vesâireler»e yapılan harcamaları gösteren belgelerde de tekrar, «Hoca-ı evvel Ahmed Efendi» yanında, «Hoca-i sâni» olarak vazife görmekte olduğunu görürüz⁵³. Böylece yalnız bu vesikalarla bile kendisinin 1807 den sonra hayatta olduğunu tevsik etmek mümkün olmaktadır⁵⁴.

51a IV. Mustafa zamanında da Nizâm-ı Ced'd'in tekrar ihya edilmesi fikrinden tamamen vazgeçilmediği ve Padişahın da bu hususu el altından teşvik ettiği, hattâ daha evvel Levend Çiftliği'ndeki Nizâm-ı Cedid askerlerine kumandanlık yapmış bulunan Süleyman Ağa'nın bu konuda çalışmalarda bulunmak üzere vazifelendirildiği hakkında bkz. Zinkeisen, *aynı eser*, VII, 552-553.

52 Kanûnnâme sûretleri için bkz. BA. HH. Nr. 16170 ve *Amedi Kalemî Odası*, Nr. 60/2. Kanûnnâmenin bir sûreti ciltli olarak Mühendishâne'ye gönderileceğinden üzerine hat keşide edilmesi hakkında bkz. BA. HH. Nr. 53485.

53 BA. CB. Nr. 2042, 5774, 6776.

54 BA. CB. Nr. 2042, 5774, 6776. Bu vesikaların sağ kısmında, Mühendishâne-i Bahri'de «Fenn-i Harita ve Coğrafya» derslerini veren hocalar arasında görülen «şehriyye 60 gurus» maaşlı «Mustafa Efendi Ser Halife»nin, yine bu vesikaların sol kısmında görülen Mühendishâne-i Berrî'de «fenn-i inşâ-ı sūfün» dersleri veren Büyük Seyyid Mustafa («Mustafa Hoca-i sâni») ile karıştırılmaması için, kendisi hakkında kısa bir açıklama yapmak faydalı olacaktır. Mühendishâne-i Bahri'deki bu Mustafa, başka bir vesikada yer alan «Muhâsebe» kaydından da anlaşıldığı üzere, 18 Receb 1223 (10.IX.1808) de «Halife-i sâni» olmuş olup (Bkz. BA. CB. Nr. 10148, sol üst köşedeki «Baş Muhâsebe» kaydı), 10 Cumâdelâhire 1226 (1.IV.1811) tarihli vesikada (BA. CB.

IV. Mustafa zamanında hazırlanan «Kanûnnâme»de de yer alan bir hususa göre, «Hassa Mi'mârbaşılığı vâridât-ı mu'ayyeneleriyle Mühendishâne-i mezbûreye [Berrî'ye] bundan akdem rabt olunmuş olduğundan», mühendishâne-i Berrî hocalarından lâıyk olanların «Mi'mârbaşılığa» tayin edilmeleri karar altına alınmış bulunuyordu⁵⁵. Büyük Seyyid Mustafa'nın «Kanûnnâme»de yer alan bu hususu teyid edercesine, 1813 de Mühendishâne'den ayrılarak Gemi İnşâiye Mimarbaşılığı'na atanmış olduğunu görmekteyiz. Tersâne-i Âmire Emîni Mehmed Vahid Efendi tarafından verilen bir «takrîr» de; Tersâne-i Âmire Baş Mimarı olan Nikola Halife'nin⁵⁶ işinin ehli ol-

Nr. 5724) «Ser Halife»liğe yükseltilmiş olduğu görülmektedir. 22 Cumâdelâhire 1229 (10.VI.1814) tarihli başka bir vesikadan kendisinin «Antalya cânibine Kaptanlık ile çırağ» edildiği ve yerine, «Donanma-yı Hümâyân hocalarından Patrona-i Hümâyûn Hocası Halil Hoca'nın» atandığı öğrenilmektedir. (BA. CB. Nr. 10148). Bu Halil Efendi'nin Ramazan 1244 (31.III.1828) tarihli, Mühendishânelerdeki kadroları gösteren belgede, «Halife-i evvel» olarak vazifesine devam ettiği görülmekte olup (BA. CB. Nr. 12464), bu durum 1828 (BA. CB. Nr. 5819) ve 1830 (BA. CB. Nr. 9643) seneleri için de geçerlidir. Söz konusu olan Mustafa Hoca, Mahmud Râif Efendi'nin Fransızca eserinde yer alan ve Sinop'da inşâ ettiği gemi resminin altındaki ifadeden de anlaşılacağı gibi «Çavuşoğlu» (Tchaouch-Oghlu) Mustafa adıyla anılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi'nde bulunan ve III. Selim devrinde inşâ edilen gemilerin isimlerinin ve evsâfının belirtildiği zikrettiğimiz listede de yer alan şu kayıt bu hususu ayrıca teyid etmektedir: «1212 (1797) de Sinop sâhasında Brune Beyzâde'nin Tersâne-i Âmire'de ikinci şâgirdi olan diğer mühendis Mustafa ma'rifetiyle inşâ olunmuştur». Yine buradan bu geminin, «Hediyetü'l-mülûk» adında, bakır ile kaplı, 200 mevcudlu, 46 toplu bir fırkateyn olduğu anlaşılacaktır. (Bkz. E.Z. Karal, *aynı makale*, s. 208). 25 Safer 1235 (2.IX.1820) tarihli bir belgede kendisinin, Rodos Sancağı Mutasarrıfı Yusuf Bey tarafından «Rodos Sâhasında» yapılması emrolunan 53,5 zirâ boyunda bir fırkateyn inşâsına me'mûr edildiği görülmektedir. Kendisine bu iş için Tersâne Hazinesi'nden 250 kuruş harcırâh tahsis edilmiş, Yusuf Bey tarafından da 100 kuruş aylık ve 35 kuruş tayinât verilmesi kararlaştırılmıştır. Mühendis Mustafa'ya bu işte mi'mâr Anatosti, yine muayyen tayinât ve maaş ile terfik edilmiş bulunuyordu. Bkz. BA. CB. Nr. 12677.

55 BA. HH. Nr. 16170; BA. *Amedi Kalemî Odası*, Nr. 60/2. Mühendishâne-i Berrî hocaları «Baş Mi'mâr» olurlarken, Bahri hocaları, Cezayirli Hasan Hoca veya Çavuşoğlu Mustafa örneklerinde olduğu gibi «Kaptanlık ile çırağ» edilmekteydiler.

56 Nikola Kalfa, 9 Receb 1217 (5.XI.1802) tarihli bir vesikadan öğrendiğimize göre, vefat eden Tersâne-i Âmire Baş Mi'mârı İsmail Kalfa'nın yerine atanmıştır. Daha evvel «Burgucu Baş» olarak vazife görmekteydi ve bu

madığı gerekçesiyle azl edildiği ve yerine «Mühendishâne'de fenn-i inşâiyede Halife-i sâni olup, fenninde mahâreti ve mi'mârlık-ı mez-bûrda liyâkati zâhir olan Seyyid Mustafa Halife'nin Baş Mi'mâr nasb ü ta'yin» olunduğu görülmektedir⁵⁷. 21 Safer 1228 (23. II. 1813) tarihli bu vesikadan, bu tayin sebebiyle Seyyid Mustafa'ya ayda 300 kuruş maaş verildiği ve «ta'yinât» olarak da daha evvelki Mimarbaşılara verildiği gibi, «yevmiye iki vakiye güşt (et) ve ikibuçuk vakiye Revgan-ı zeyt (Zeytinyağ) ve «Tersâne-i Âmire Zindanı Fırını'ndan yevmiye altı çift nân-ı azîz (ekmek)» tahsis edilmiştir⁵⁸. Bu konu ile ilgili 14 Şevval 1230 (18. IX. 1815) tarihli başka bir belgeden, Büyük Seyyid Mustafa'nın gündelik et tahsisâtının «üç vakiye»ye yükseltilmiş olduğu görülmekte ve kendisinin, alageldiği günlük «ikibuçuk vakiye» zeytinyağından vazgeçmek istediği ve bunun yerine «Süvârî Kapudânlara verilügelendiği vechile» piring ve sâdeyağ (erz ve revgan-ı sâde) verilmesini «istid'â» etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden evvel Baş Mimar bulunan Nikola'ya «zimmî» olması hasebiyle piring ve sâdeyağ verilmemiş olduğu ve Seyyid Mustafa'nın da kendisine tahsis edilen zeytinyağını, sâdeyağ alabilmek için satmak zorunda kaldığı yine bu vesikada belirtilmektedir. Bu yüzden ve ayrıca kendisi, «zâtında hendese-i mi'mârlık fennlerinde mâhir idüğüne binâen istid'â veistirhâmına müsaade buyurulmaya şâyân» bir kimse olduğundan ve bunun dışında; Süvârî Kaptanlara bir ay «aynen» ve bir ay «bedelen» verilen günde «birbuçuk vakiye» piring ve «bir vakiye» sâdeyağın tutarının, bir senelik zeytinyağ tutarı olan 413 kuruştan fazla olduğu hesaplandığından, dolayısıyla kendisine sâdeyağ ve piring verilmesinin, almakta olduğu zeytinyağ bedelinden fazla bir masrafı gerektirmeyeceğinin görüldüğünden, isteğinin yerine getirilmesine 20 Şevval 1230 (24. IX. 1815) tarihiyle karar verilmiştir⁵⁹.

Büyük Seyyid Mustafa, 23 Rebiü'l-evvel 1239 (27. XI. 1823) tarihinde Tersâne'de yapımına başlanılan Büyük Havuz'un temel atma töreninde, Sadriazam Silahdâr Ali Paşa, Şehr Emîni Hayrullah

atama üzerine boşalan Burgucu Başlığa «Üçüncü Burgucu Anastas Kalfa» tayin edilmiştir. BA. CB. Nr. 330, kezâ BA. CB. Nr. 642.

57 BA. CB. Nr. 6595.

58 BA. CB. Nr. 6596.

59 BA. CB. Nr. 6595.

Efendi, Tersâne Emîni Ataullah Efendi, Teşrifâtî Süleyman Necîb Efendi gibi devlet ricâli yanında «Ser Mi'mâr-ı Hassa» sıfatı ile hazır bulunmuştur^{59a}.

Onbir yıl «Ser Mi'mâr» olarak vazife gören Büyük Seyyid Mustafa, 23 Rebi'ü'l-evvel 1240 (15. XI. 1824) tarihinde azl edilmiştir. Azliyle ilgili olarak müverrih Es'ad Efendi'nin verdiği bilgiye göre, kendisinin «Ser Mi'mâr» olarak tayininde, oğlunun o sırada vezâretinin ref'i ile Filibe'de ikamete mecbur edilen sâbık Sadriazam Esseyyid Ali Paşa'nın Hazinedârlığı görevinde bulunmuş olmasının etken olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı yerde, «fenn-i binâyide bir pîr-i sâde olduğundan başka ba'zı irtikâbâtı dahi tebeyyün» etmiş olması azline sebep olarak gösterilmektedir^{59b}. Ancak böyle bir suçlamayı ihtiyat ile karşılamak lâzım geleceği aşağıdaki vesikadan anlaşılmaktadır.

Vazifeden ayrılmak zorunda kalan ve oldukça da yaşlı olması gereken Seyyid Mustafa geçim sıkıntısı çekmekte olduğundan, «iztirâb-ı hâlınden ve medâr-ı ta'ayyüşde zarûretinden bahisle istirhâmdan hâli» olmamaktaydı. Kendisinin uzun zaman Tersâne-i Âmir'e'de hizmet vermiş ve «Baş Mi'mârlık» etmiş olması ve «tebdîli bir cünha ile olmayup» halefi Mehmet Efendi'nin kendisinden daha üstün olması sebebiyle ve «Donanma-yı Hümâyûn-ı Şâhâne'nin ezher-cihet güzîde olması emr-i ehemmine binâen» olduğu göz önüne alınarak, kendisine emekli maaşı bağlanması düşünülmüştür. «Baş Mi'mârlık teka'üdlüğü emsâli» olmamakla beraber, kendisinin kayırılması hususunu özellikle Serasker Hüsrev Paşa'nın iltimas etmesi ve ileride Baş Mimarlık hizmetinde bulunacaklara da «ba'is-i fütûr olmamak için» bir emeklilik maaşı ihdası ve böylece Seyyid Mustafa'ya Tersâne Hazinesi'nden her ay 250 kuruş maaş bağlanması, bu meseleyi destekleyen Kaptan Paşa'nın bir tezkiresi ile Padişah'a arz edilmiştir. II. Mahmud, arz tezkiresi bâlâsına düştüğü hattı ile, Serasker ve Kaptan Paşaların «inhâ ve iltimasları üzerine» Seyyid Mustafa'ya Tersâne Hazinesi'nden «Mahiyye 250 gurus i'ta ve tahsis» olunmasını emretmiştir^{59c}.

59a Es'ad Mehmed Efendi, *Tarih*, İst. Üni. Kütüb. TY. Nr. 6004, c. III, v. 16a.

59b Es'ad Mehmed Efendi, *aynı eser*, c. III, v. 72a-72b.

59c BA. HH. 27956.

Seyyid Mustafa'nın kendi el yazısı ile hazırlamış olduğu dört adet «mühürlü arzuhâl»inden de anlaşıldığı gibi, kendisine «Tersâne-i Âmire Hazine»sinden her ay bu para ödenmiştir: 1244 senesi Cumâdelâhire (Karar tarihi, 17. XI. 1828)⁶⁰, 1245 senesi Şevval (Karar tarihi, 30. IV. 1830)⁶¹, 1246 senesi Rebiülevvel (Karar tarihi, 23. IX. 1830)⁶² ve 1246 senesi Zilkade (Karar tarihi, 17. IV. 1831)⁶³ ayları için verdiği «mühürlü» arzuhâlleri, «Bende Es-Seyyid Mustafa Ser Mi'mâr-ı Tersâne-i Âmire-i Sâbık» şeklinde imzalanmış olup, arzuhâllerin üzerinde muhasebe kayıtları ve gerekli işlemler görülmektedir. Bu vesikaların arka yüzlerinde kendisinin, «Es-Seyyid Mustafa» şeklinde hakkedilmiş «mührü» yer almaktadır. Sene ve ay tarihlendirilmesi dışında aynı ifade tarzı ve kelimelerin kullanıldığı arzuhâllerden bir tanesinin tam metnine, burada örnek olarak yer vermek istemekteyiz.

«Devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretleri sağ olsun. Arzuhâl-i kullarıdır ki, bâ-hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şahâne be-her şeh'r Tersâne-i Âmire Hazinesi'nden ihsân buyrulan ikiyüzelli gurus ma'âşımın işbu ikiyüz kırkaltı senesi Zilka'de'ye mahsûben hazine-i mezkûreden i'tâsıyçün Baş Muhâsebe'den bir kıt'a sûreti verilmek bâbında emr ü fer-mân devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultanım hazret-lerinindir.

Bende
Es-Seyyid
Mustafa Ser Mi'mâr-ı
Tersâne-i Âmire-i
Sâbık»⁶⁴.

60 BA. CB. Nr. 5868.

61 BA. CB. Nr. 9525.

62 BA. CB. Nr. 10820.

63 BA. CB. Nr. 9529.

64 BA. CB. Nr. 5868.

II — KÜÇÜK SEYYİD MUSTAFA

«Küçük» Seyyid Mustafa'nın 1803 senesinde Üsküdar Matbaası'nda¹ Fransızca olarak basılmış olan «Risâlesi», belirtildiği gibi Paris'de iki defa daha tabedilmiş ve ayrıca Beyrut'ta da Arapça'ya çevrilmiş olarak neşrolunmuştur². Küçük Seyyid Mustafa'nın bu eserini belli başlı büyük kütüphanelerimizde maalesef bulamadık ve Fransızca nüshaları yurt dışında tedarik etmek zorunda kaldık³. İstanbul Arkeoloji Kütüphânesi'nde Cevat Paşa Kitapları arasında, 1803 baskısının mevcut olduğu «Kitap Fişleri»nde görülmekle beraber⁴, bu Cevat Paşa tarafından bir deftere istinsah edilmiş olarak yapılmış, Risâle'nin bir kopyasından ibaret olup, matbu nüsha değildir. Gerçekten Cevat Paşa, Küçük Seyyid Mustafa'yı ve Risâle'sini keşf eden ve bunu *Târih-i Askerî-i Osmanî*⁵ adlı eserinde büyük bir heyecanla kullanan ilk Türk müellifi olmuştur. Cevat Paşa, eserinin «Yazma» halinde bulunan ikinci cildinde, Nizâm-ı Cedîd devrine dair bilgiler verirken Risâle ve müellifi hakkında şunları kaydetmektedir: «Taşra ve vilâyâtta asâkîr-i mezkûrenin [Nizâm-ı Cedîd askeri] ne sûretle teşkil olunduğuna dâir elde olan tevârih-i meşhûrede bir kayd ve mâlûmât olmadığından bu bâbda ihtiyâr-ı sükûta mecbûr olmuş idik. Muahharen devr-i Selim Han-ı Sâlis'de Humbarahâne hocalarından Seyyid Mustafa Efendi nâm zâtın, asrın terâkkiyyâtına müte'allik Fransızca neşr eylediği eser ele geçirilmiş ve Avrupa'ya gitmeden devr-i Selim-i Sâlis gibi bir asırda mahzâ gayret ve ikdâmile Fransızca ve ulûm-ı ri'yâziyye tahsîl itmiş ve o lisân ile eser neş-

1 Üsküdar Matbaası 1802 senesi sonunda açılmış ve matbaanın başına getirilen getirilen Abdurrahman Efendi'ye «faydalı eserler tab'ı için «Berât» verilmiştir. (BA. CM. Nr. 6869. Tarihli: 17 Şaban 1217/13.XII.1802). Aynı zamanda «Cebir ve Hendese Müderrisi» olan Abdurrahman Efendi daha önce de Mühendishâne-i Berri'de açılmış bulunan «Basmahâne»nin ri'yâsetine tayin edilerek «Berât»ı verilmiş bulunmaktaydı. (Bkz. BA. HH. Nr. 12188. Tarihli: 11 Şevval 1211/8.IV.1797).

2 Bkz. «Giriş», Dipnot, 5.

3 Bu husustaki zahmetlerinden ötürü sayın Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na ve *Risale*'nin her iki basımından birer mikrofilm temin eden sayın Jean-Louis Bacqué-Grammont'a teşekkür ederim.

4 İstanbul Arkeoloji Kütüphânesi, Cevat Paşa Kitapları, Nr. 2044.

5 İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, TY. Nr. 4178.

rine başlamış olan bir dindaşımızın nâmı mensî ve eseri mahfî olması gayret-i diniyyemize dokunduğu gibi aradığımız tafsilât ma'aziyâdetin işbu eserde mevcûd olduğundan yalnız bahsimize müte'allik olan kısmın ber-vech-i âtî harfiyyen tercümesine ibtidâr olunmuştur»⁶. Bununla beraber Cevat Paşa'nın bu kaydı da şu ana kadar gün ışığına çıkartılmadan kalmıştır^{6a}.

Diğer taraftan, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Katalogu'nda⁷, kendisine işaret edilen bir «Yazma» üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde, bunun Seyyid Mustafa'nın Fransızca olarak yazdığı Risâle'nin şimdiye kadar bilinmeyen -dolayısıyla Cevat Paşa'nın da görmediği- bir Türkçe tercümesi olduğu anlaşılmıştır. «Hazine Nr. 621» de kayıtlı bulunan bu yazma nüsha hakkında Katalog'ta verilen bilgi şöyledir : «Mühendis Mustafa bin Abdullah'ın İstanbul'da ta'lim-i asker ve ta'mim-i ulûm-ı hendesiyeye dâir meşhûd olan gayret ve himmet-i şâhâneye mütedâir Fransız lisânı ile yazıp bastırıldığı Risâle'nin Mukaddimesi tercemesidir»⁸. On Varak halinde olan ve üzerinde herhangi bir tarih veya tercümenin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığına delâlet eden bir kaydın yer almadığı, ancak müelliften meçhul bir kimse olarak bahsedildiğinden, tercümenin Seyyid Mustafa'nın kimliğinin unutulduğu bir zamanda meydana getirilmiş olması gerektiği istidlâl edilen bu Yazma'nın ilk yaprağı üzerinde, Katalogtan aktardığımız yukarıdaki ibâre küçük bir farklılıkla aynen yer almaktadır⁹. Bu yazmanın Fransızca matbu metin ile yaptığımız karşılaştırmada, bunun Fransızca metnin mevcudiyeti bilinmeyen bir Türkçe tercümesi olduğu teyid bulduğu gibi, yazmanın başında yer alan takdim ibaresinde görüldüğü gibi de yalnızca eserin «Mukaddimesi tercümesi», -yani Fransızca nüshadaki «kendi ahvâlim hakkında» (Sur mon état) adıyla anılan kısım- olmadığı ve Risâle'nin tamamını içerdiği anlaşılmış-

6 *Târik-i Askeri-i Osmani*, II, 38. Bu eserin birinci cildi 1297 (1879) de İstanbul'da basılmıştır.

6a) Oysa Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde (İstanbul 1342, III, 274) Cevât Paşa'nın Seyyid Mustafa'nın *Risâle'sini* kullanmış olduğunu -sıhhatle tahkik edememekten doğan bazı tereddüdlere rağmen- zikretmiştir.

7 F. Karatay, I-II, İstanbul 1961.

8 Karatay, *aynı eser*, I, 630.

9 Türkçe yazma nüshada «*Risâlecik*» denilmektedir. Bkz. v. 1a.

tır. Türkçe Yazma ve Fransızca matbu nüshalar arasında bazı küçük farklılıklar göze çarpmakla beraber, bunların iki metin arasındaki anlam bütünlüğünü bozacak boyutlarda olmadığı görülmüş olup, bu gibi noktalara ayrıca işaret edilecektir.

Küçük Seyyid Mustafa'ya dair vereceğimiz ilk bilgiler, Risâle'sinin «Mukaddime» kısmında kendi durumu hakkında söylediklerinden aktarılacak ve daha sonra arşiv vesikalarına geçilecektir.

Müellifin çocukluk yılları ve yetiştirme şartları Risâle Mukaddimesi'nde verdiği bilgilerle bir nebze olsun aydınlanabilmektedir: Buna göre, Seyyid Mustafa İstanbul'da dünya'ya gelmiştir. Kendisi çocukluğundan beri müsbet ilimlere (Fünûn ve ma'arif tahsiline)¹⁰ büyük bir ilgi duymakta olup, bu ilginin kendi yaradılışında mevcut olduğuna inandığı tabii eğilimden kaynaklandığı görüşündedir. Doğuştan gelen bu «tabii isti'dad» (Inclination inné)¹¹ olmadan insanların herhangi bir konuya «meyl ü rağbet» edemeyeceklerine inanan Seyyid Mustafa, insanda her türlü bilginin sonradan edinilmiş olacağını savunan bazı düşünürlerin fikirlerini kabul etmemekte ve bu hususda bazı istisnaların olabileceğini ileri sürmektedir. Örnek olarak Paskal'¹² gösteren Seyyid Mustafa, bu bilginin daha henüz küçük bir çocuk iken hiçbir kimseden öğrenim görmemiş olduğu halde, Öklid'in^{12a} «Otuziki ebhâs hendesesini» kendi zihninden bulup, başka yoldan hâlline muvaffak olduğuna dair olan malûm bilgiyi zikretmektedir. Kendisi de -tıpkı Paskal gibi- çocukluğunda herhangi bir kimseden ders almadığı ve âile fertleri, akraba ve yakınlarından hiç birisinin «Fünûn-ı hendesiyye» ile «zerre kadar» ilgisi olmadığı; hattâ bu ilmin adını dahi bir defacık olsun duymadıkları hâlde, daha henüz küçük bir çocuk iken oyun olarak yere dâire ve üçgen resimleri ile çeşitli geometrik şekiller çizmiş ve yaşlıları olan diğer çocuklara bunları izâh etmeye çalışmıştır. Seyyid Mustafa, o çocukluk günlerinde, yere çizdiği geometrik şekillerin muntazam olması için bir pergele ihtiyacı olduğunu hissettiğini ve «iki ufak kazığa bir resen akd» eyleyerek, bir pergel yaptığını ve bundan dolayı da «dünyâlara

10) *Risâle* Türkçe yazma nüsha, v. 1a. (İktibaslar bu nüshadan gösterilecektir).

11) *Risâle* Fransızca metin (1803), s. 1.

12) Blaise Pascal, (1623-1662).

12a) Eukleides, (MÖ. 300).

mâlik olmuş kadar» büyük bir sevinç duyduğunu hatırlamaktadır. Yine o günlerden kalan bir hâtırası, babasının dürbünü ile «mehtâbı» incelemesi ve çevresindekilere Ay'ın «küre» şeklinde olduğunu göstermesidir.

Geometri'ye olan düşkünlüğü büluğ çağında da devam eden Seyyid Mustafa, bu sırada Arapça ve Türkçe'ye tercüme edilmiş olan Öklid ve diğer bazı eski müelliflerin kitap ve risâlelerini incelemiş ve «Hendese ilminin amelisini» hiç bilmemekle beraber, «ilmisini» iyi bildiğini söylediği Gelenbevi İsmail Efendi'den Logaritma öğrenmiştir¹³. Bu gibi konularda ehil olan birçok kişilerden bıkip usanmadan faydalanmaya çalışan ve Avrupa'dan gelen âlet ve resimleri de dikkate inceleyen Seyyid Mustafa, «âşık olduğu fünûnun» Avrupa'ya has birşey olduğunu düşündükçe rahat edemez olmuş ve «âşık ve heveskâr olduğu mâlûmâta» sâhib olabilme hayâlinin ancak Fransızca öğrenmekle gerçekleşebileceğini görmüştür. Bu yüzden Fransızca öğrenmeye büyük bir gayret sarfeden Seyyid Mustafa, kısa bir zamanda «Hendese» kitaplarının «ibârelerini» anlayabilecek kadar Fransızca öğrenmeyi başarmış ve bir müddet sonra da metinleri sökebilecek hale gelmiştir. İşe önce Wolf¹⁴, Ozanam¹⁵, Bellidor¹⁶ ve benzerleri gibi, metinlerinin nisbeten kolay anlaşılır olduğunu söylediği müelliflerin eserlerini okumakla başlayan Seyyid Mustafa, bir zaman sonra bu gibi eserlerde mevcut olan bilgilerin, kendi bilgisini pek aşmadığını farketmeye başlamıştır. İşte kendisinde Avrupa'ya gitmek fikri böylece doğmuştur. Öğrenimini Avrupa'da sürdürme imkânını verebilecek bir fırsatın çıkmasını bekleyen müellifimiz, III. Selim tarafından, «Tersâne-i Âmire» yakınlarındaki «Südlüce semtinde» yeni bir «Hendesehâne»nin inşâ edilmekte olduğunu duyunca, Avrupa'ya gitmek fikrinden vazgeçerek, bir müddet daha beklemeyi ve tahsilini «Vatanında» sürdürmeyi uygun görmüştür. Seyyid Mustafa'nın, «kendü vatanım dahilinde tahsil ü istifâde ve belki fâ'idedâde olmağı tecvîz eyledim»¹⁷ derken, «Vatan»¹⁸ kelimesini, Osmanlı

13 *Risâle* Fransızca metin, s. 1.

14 Johann Cristian Wollf, (1679-1754).

15 Jacques Ozanam, (1640-1717).

16 Bellidor, (?).

17 *Risâle* Türkçe yazma nüsha, v. 2b-3a.

18 «Patrie», *Risâle* Fransızca metin, s. 6. «Patrie» kelimesini bu anlamda Mahmud Râif Efendi tarafından da kullanılmakta olduğunu görmekteyiz.

aydınları ve toplumunun çok sonraları tanıyacakları modern mefhumu içinde kullanmakta olduğunu görmek ilgi çekicidir.

«Südlüce»de inşâ edilen «Hendesehâne»nin¹⁹ eğitime açılması ile, bu okula talebe («şâgird») olarak kayd olunduğunu ifade eden Seyyid Mustafa, modern eğitime karşı duyulan tepkileri az ama yeterli bir açıklıkla dile getirmektedir: Kâğıd üzerindeki geometrik çizimlerden hâsıl olacak faydayı şüphe ile karşılayanların, harbin cetvel ve pergel ile kazanılmıyacağını ileri sürenlerin tepkilerini, «cehâlet sedâsı ve nâdânlık nidâsı» olarak niteleyen Seyyid Mustafa, bu gibi tepkilere göğüs gererek tahsiline devam etmiş, son derece meyûs olduğu bu gibi davranışlara ise, III. Selim'in kendilerine karşı gösterdiği yakın alâkadan müsterih olarak tahammül edebilmiştir. Zamanla «Mühendishâne»nin kendisini kabûl ettirdiğini ve bunun sonucu olarak, okula kayd olunmak isteyen talebe sayısında önemli artışlar görüldüğünü, dolayısıyla kendilerinin de saygınlıklarının arttığını ve maaşlarının da tatminkâr olduğunu dile getirmektedir. Avrupa'ya, «asker ta'limi maddesi ve funûn-ı hendesiyyeye iştigal keyfiyyetinin» nasıl bir gelişme gösterdiğini beyân kasdıyla, bu «Risâlecîği» Fransızca olarak kaleme alıp bastırıldığını ifade eden Seyyid Mustafa, okuyucuların, «ecnebî bir kimsenin tahrîr ve eseri olduğundan», Fransızcasında bulunabilecek hataların hoş karşılamalarını ve «Risâlecîğinde» ele alınan konular hakkında daha fazla bilgi arzu edenlerin, dostları vasıtasıyla kendisine baş vurmalarını rica etmektedir²⁰.

Risâle'nin «Mukaddime»si böylece sona ermektedir. Bundan sonra başlayan ve Türkçe yazma nüshade «Asıl Madde» başlığı altında yer alan kısımda genel olarak Nizâm-ı Cedid'in askerî sâhadaki icraât ve başarılarından söz edilmektedir. Bu kısma geçmeden önce,

«Admis, dès ma plus tendre jeunesse, au nombre des secrétaires dans les Bureaux de la Sublime Porte, je me suis senti aussitôt animé du désir de me rendre utile à ma Patrie». Mahmud Râif Efendi, *Tableau des Nouveaux Reglemens de L'Empire Ottoman*, Constantinople 1798, s. 3; «Gençliğimde Bâbîâlî aklâmına çırağ olduğumdan berü vatanıma faydeli hizmetlerde bulunmak arzusunu şiddetle duymaya başladım». Bkz. İhsan Sungu, *Mahmud Râif Efendi ve Eserleri*, *Hayat* Dergisi, İstanbul 1929, Sayı 16, s. 9.

19 Mühendishâne-i Berri için bkz. *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn*, İstanbul 1312 (1894); K. Beydilli, *aynı makale*, s. 265 vd.

20 *Risâle* Türkçe yazma nüsha, v. 4a.

Küçük Seyyid Mustafa'nın kendisi hakkında verdiği bilgileri takviye edecek olan bazı arşiv belgelerini takdim etmek istemekteyiz.

Küçük Seyyid Mustafa ile ilgili olarak bulabildiğimiz arşiv vesikaları az olmakla beraber fevkalâda önemlidir. Zirâ bu vesikalardan, kendisinin doğum tarihi ve doğduğu semt; babasının ismi, vazifesi, ölüm tarihi ve yeri, tasarrufunda bulunan ve ölümüyle oğluna tevcih edilen zeâmet tutarı ve timârların buldukları yerler öğrenilmekte ve Seyyid Mustafa'nın yeni açılan okula kayd için kendi eliyle yazıp verdiği dilekçesi incelenebilmektedir. Aşağıda tam metinlerini ve fotokopilerini vereceğimiz bu belgelerden anlaşıldığına göre, Seyyid Mustafa'nın babası «Dergâh-ı Âlî müteferrikalarından Miftâh Ağası²¹ Ahmed Ağa»'dır. Ahmed Ağa'nın tasarrufunda, Karasi, Amasya, Aydın, Balıkesir gibi çeşitli yerlerde bulunan timârlardan oluşan 51777 akça zeâmeti bulunmaktaydı. Kendisi memuriyetle bulunduğu «Sohum cânibinde» vefat etmiştir. Ölümünden sonra tasarrufunda bulunan zeâmeti, o sıralarda onbir yaşında bulunan ve vesikada «elâ gözlü, açık kaşlı» olarak tarif edilen Küçük Seyyid Mustafa'ya tevcih edilmiştir. «Babasının vatanında»²², yani İstanbul'da oturan Küçük Mustafa, kendisine bırakılan bu zeâmeti karşılığında her sene «üç nefer bedeliyyesini» kanun gereğince devlet hazinesine ödeyecek ve yetişkin bir delikanlı olduğunda da ait olduğu Alay Beyi'nin «Bayrağı altında» bizzât sefere gidecekti. Bu şartla kendisine verilen baba zeâmeti 1199 (1785) Zilhicce'sinde tevcih olunarak, eline bu hususu teyiden bir de «Berât» verilmiştir. Bu durumda, onbir yaşında iken babasını kaybetmiş olduğu ve değineceğimiz gibi, 1794 de yeni açılan Mühendishâne'ye kayd olunurken yirmi yaşında olduğu belirtilmiş olan Küçük Mustafa'nın, 1774 sene-

21 «Miftâh Ağalığı», Padişahın hizmetini gören «Has Oda» efradının rütbe yönünden en küçüklerinden biri olup, Padişah ile temasda bulunma imkânından ötürü itibarlı vazifelerden sayılırdı. Bu memuriyet, 1833 de kaldırılmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984², s. 322-323; M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1951, II, 533; Mithat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 211.

22 Seyyid Mustafa, «Vatan» kelimesini modern mefhumu içinde kullanırken, resmî vesikalarda kelimenin «doğduğu ve yaşadığı yer» anlamını aşmadığı ayrıca gözlenmektedir.

sinde doğmuş olduğu ve 1785 (1199) senesinde de babasını kaybettiği anlaşılmaktadır²³.

1794 yazında eğitime başlamak üzere hazırlanan yeni okula (Mühendishâne-i Berrî) talebe tedarik ve seçimi için hazırlıklar yapıp, gerekli yerlere emirler çıkartıldığı ve «zü'emâ ve erbâb-ı timârdan», «yirmi yaşını geçmemiş bekâr ve güçlü kuvvetlü isti'dâdli» ve okul disiplin ve nizâmına uymayı taahhüd eden gençler seçilmeye başlanmıştır. Taşrada bulunan adayların İstanbul'a gönderilmesi istenirken, bunların isim ve şöretleri, yaşadıkları «vilâyetleri», kimin oğlu oldukları ve nerede doğdukları gibi hususların hazırlanacak belgelerde yer almaları gereği ayrıca hükme bağlanmıştır²⁴.

Eserin «Mukaddime»sinde okuduğumuz gibi, yeni okulun açılmasını heyecanla bekleyen Küçük Seyyid Mustafa, 23 Zilhicce 1208 (21.VII.1794) tarihli, kendi eli ile yazdığı ve altını, «Bende Hafız Mustafa Kulları» diye imzaladığı bir dilekçe ile, okula kayd olunmasına müsaade ricasıyla başvuruda bulunmuştur. Bu dilekçesinde de «Mukaddime» de gördüğümüz ilme karşı duyduğu «aşkı» hemen aynı ifadelerle dile getiren Seyyid Mustafa; küçük yaşından beri «ma'ârif ü avârif» olan düşkünlüğünü özellikle vurgulamakta, Arapça öğrenmiş olduğunu belirtmekte ve kendisine tevcih edilmiş bulunan zeâmetden vaz geçmek istediğini, zirâ bu zeâmet gereği, «Bayrağı altında» vazife görmeye devam edecek olursa, «tahsil-i kemâlâtta» uzak kalacağını ve ilme olan meyli sebebiyle, «mükedder ü mağdûr» olacağını ve hâline «merhameten» yeni açılan bu okula kayd edilmesini istirhâm etmekteydi. Ayrıca durumunun, kendisini tanıyanların bilgilerine müracaât edilerek tahkik edilebileceğini ve okulun her türlü şartlarına uymayı taahhüd ettiğini beyân etmekteydi. Küçük Seyyid Mustafa'nın söz konusu olan bu dilekçesinin tam metni aynen şöyledir:

«Devletlü inâyetlü merhametlü Sultanım Hazretleri sağ olsun. Arzuhâli kullarıdır ki, Karasi ve [Amasya] ve Aydın Sancaklarında Balhesri ve gayrı nâhiyelerde ve Tepecik nâm karye ve gayrıdan ze'âmete mutasarrıf Dergâh-ı Âlî müteferrikalarından pederim Miftâh Ağası Ahmed Ağa kulları bi'l-

23 BA. CM. Nr. 4906.

24 BA. CM. Nr. 4906.

me'mûre Sohum cânibinde fevt olup, ze'ameti bu kullarına cebelü bedelliyesiyle tevcîh ü inâyet ve iki seneden beru cebelüm ref'iyile bayrağım altında hidemât-ı lâzımeme muvâzabet edüp, lâkin bu bendeleri sigar-ı sinnimden berü kesb-i ma'ârif ü avâ-rife sarf-ı vüs' ü iktidâr ve ta'allüm-i Arabiyye ve [...] ²⁵ fû-nûn-ı cüz'iyeye vü riyâziyyeye heveskâr olduğumdan bayrağım altında oldukça tetarruk-ı nisyân ü hevâ ile tahsil-i kemâlâtтан dür ve matlûbumdan mehcûr olup, vücûhe mükedder ve mağdûr olacağıma merhameten eltâf-ı rahîmânelerinden mütemennâdır ki, Lağımçıyân Ocakları kışlakında müceddeden inşâ olunan Mühendishâne'de hikmet-i riyâziyye ve ulûm-ı hendese vü hisâbiyye ve fenn-i lâğım ve cüz'iyât-ı sâirenin ilm ü amelisini ta'allüm ü tahsîliyle bekâm ve [...] ²⁶ hidemât-ı aliyelerinde istihdâm buyurulmağa isti'dâd ü istihâkım erbâbından le'de'l-isti'lâm leyl ü nehâr kışlakda sâkin olup, fenn-i hendese [...] ²⁷ sanâyi'i lâğım ta'lîmciliği kemâliyle tahsîle sa'y ü ikdâm eylemek şartıyla ze'âmetim Ocağ-ı mezbûre idhâl ve kaydına şerh ve yedime fermân-ı âlî-şân sâ [dir] buyurulmak bâbında emr ü fermân menlehü'l-emr ve'l-ihsân efendimiz hazretlerininindir.

Bende

Hafız

Mustafa

Kulları» ²⁸

Küçük Mustafa'nın bu dilekçesinin hemen işleme konulduğu ve sika üzerindeki tarihlerden anlaşılmaktadır. Burada önce Küçük Mustafa'nın mutasarrıf olduğu ze'âmet kaydı «Baş Muhâsebe» den tahkık edilerek, sûreti çıkartılmış ve bu kayıtlardan dilekçesinde de belirttiği gibi, 21 Rebiülâhır 1207 (6. XII. 1792) tarihinde «cebelüsünün ref' olunduğu», yani bilfiil Sancağı başına geçmesi gereken yaşa (1774 doğumlu olduğuna göre 18 yaşına) eriştiği tesbit edilmiştir. Baş Muhâsebe defterinden, 51777 akçalık ze'âmetin babasının vefatıyla kendisine tevcihi münasebetiyle düşürülen kayıt şöyledir :

25 Burada vesikanın çürümesinden ötürü bir kelime okunamamıştır.

26 Çürüme nedeniyle bir kelime okunamamıştır.

27 Çürüme nedeniyle bir kelime okunamamıştır.

28 BA. CM. Nr. 4906.

«Ze'âmet-i mezbûr Dergâh-ı Âmire müteferrikalarından Ahmed Ağa-yı Miftâhın fevtinden sülbî oğlu elâ gözli açık kaşlı tahmînen onbir yaşında mumâileyh Mustafa zîde kadrehuya bâ-hatt-ı hümâyûn verilen nizâm-ı müstahakk-ı şurûtu üzere babası vatanında sâkin olup be-her sene fermân olan üç nefer cebelü bedellîyesinin cânib-i mîrîye edâ ve irüşüp tüvânâ ol-dukta Alay Beğisi bayrağı altında sefere eşmek şartıyla [11] 99 Zilhicce'sinde tevcih olunmuştur. Târih-i merkûmda Be-râtı verildi»²⁹.

Muhâsebe kayıtlarının incelenmesi ve yeni okula hangi şart-larla talebe alınacağı hakkında sâdir olan «Emr-i Şerif»de yer alan hususların dilekçe'nin sağ üst kısmına kayd edilmesi ile, işlemin ilk aşamasının 26 Zilhicce 1208 (24. VII. 1794) tarihinde, yani dilekçe-nin verilmesinden beş gün sonra bittiği anlaşılmaktadır. Kaydedilen bu şartlar, okula alınacak olanların, yirmi yaşından yukarı olmama-ları; bekâr, güçlü kuvvetli ve istidâdlı olmaları ve okulun nizâmına tamamen uyacaklarını, yani «Lağımçı ve Humbaracı Ocakları'na mahsûs libâs ile dâima kışlalarında ikamet ve ta'lîm ü ta'allüm-i fenn-i humbara ve lağım ile iştigal» edeceklerini taahhüd etmeleri husûsu ile adayların, «ism ü şöhret ve eşdikleri vilâyâtları ve kimin oğlu ve ne mahâlde mütevellid olduklarını» belirten belgelerle İstan-bul'a yollanmaları gibi gerekli ayrıntıları içermektedir.

Aday hakkında yapılan işlemlerin okulun sorumluları tarafından da incelenmesi «kanûn» gereği olduğundan, Küçük Mustafa'nın bu dilekçesi, dolayısıyla dilekçe üzerinde «Der-kenâr» edilmiş bulunan bütün işlemler Defterdâr Efendi tarafından, «Lâğımçı Ocağı Nâzırı sa'adetli Efendi ve Ağası izzetli Mustafa Ağa hazarâtı işbu arzuhâle ve der-kenâr bulunan şurûta nazar ü tedkik ederek iktizâsını i'lâm buyurasız», kaydı ile 26. VII. 1794 tarihiyle Okul Nazırı ve Ağası'na havâle edilmiştir³⁰.

Humbaracı ve Lâğımçı Ocağı Nâzırı Mustafa Efendi ve Ocak Ağası Mustafa Ağa tarafından incelenen dilekçe hakkında, her iki-sinin müştereken tanzim ederek mühürledikleri «i'lâm sûreti» aynen şöyledir :

29 BA. CM. Nr. 4906, 1199 Zilhicce'si (4.X.1785-2.XI.1785).

30 BA. CM. Nr. 4906, sol üst köşe.

«Ma'rûz-ı bendeleridir ki,

Sâdır olan fermân-ı şeriflerine imtisâlen nezâreti uhde-i çâkerâneme ihâle vü tefvîz buyurulan Humbaracı ve Lâğımçı neferâtının el-hâletü hâzihi mukayyed ü mevcûd olan mıkdarı, neferât zammıyla teksîri şimdiki mıkdarın iki katı dereceye iblâğı hususuna irâde-i aliyye ta'alluk etmekten nâşi, Karasi ve Amasya ve Aydın Sancakları'ndan Balıkesri ve gayrı nâhiyelerden Tepecik nâm karye ve gayrıdan ellibirbin yediyüz yetmişyedi akça ze'âmete mutasarrıf ve Âstâne-i Aliyye'de mütevellid Mustafa veled-i Ahmed Ağa-yı Miftâh kulları, sigar-ı sinninden berü kesb-i ma'ârif ve ta'allüm-ı ulûm-ı Arabiyye ve riyâziyyeye heveskâr olduğundan bahisle, sinni dahi yirmi yaşında olmağla güçlü ve kuvvetli ve isti'dâdlu ve şurût-ı nizâma kemâliyle ri'âyet ve kendü hüsn-ı rızâ ve ihtiyâriyla zümre-i mezbûreye idhâl olunmasına tâlib idüğünü Mühendishâne-i merkûmede Baş Halife olan Kâmi Efendi kulları³¹ ta'ahhüd ve ocağ-ı mezbûr Kâtibi Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan İbrahim Efendi çâkerleri ber-minvâl-i muharrer merkûm bendeleri müsta'id ve fenn-i mezbûre tahsile liyâkati olduğunu inhâ vü ihbâr etmeğle, kışlak-ı mezkûr derûnunda vâkı' Mühendishâne'de ilm-i hendese ve furû'atın ilm ü amelisini ta'allüm ü tahsile sa'y ü ikdâm ve kışlaklarda sâkin olmak şartıyla ze'âmet-i mezbûr müceddeden Lâğımçı Ocağı'na idhâl ve kaydına şerh birle Mühendishâne-i mezkûreye me'mûr ve yedine fermân-ı âlileri i'tâsını istid'â-yı inâyet etmeğle der-kenâr olunan şurûta muvâfık idüğü ma'lûm-ı devletleri buyuruldukta emr ü fermân devletlü inâyetlü Sultânım hazretlerininindir»³².

Böylece Küçük Mustafa hakkında Mühendishâne hocası Kâmi Efendi'nin ve Ocak Kâtibi İbrahim Efendi'nin iyi şahâdetinde bulduklarını anlamaktayız. Yine Defterdâr Efendi'ye gelen bu «i'lâm», bu sefer Padişah'a arzedilmek üzere ve bütün gelişmeyi içine alacak bir şekilde tekrar kaleme alınarak tanzim edilmiştir. Defterdâr

31 Babasının adının Ali olduğu anlaşılan İbrahim Kâmi Efendi, Humbara ve Havanlar hakkında bir risâle telif ederek, III. Selim'e takdim etmiştir. Yazmış olduğu bu risâle için bkz. Karatay, *aynı eser*, I, 629.

32 BA. CM. Nr. 4906, Leff. I.

Efendi'nin «takrîr»i, hem Küçük Mustafa hakkındaki bu bilgileri yeniden bir araya getirdiğinden hem de okula kayd edilme mevzûâtına açıklık sağladığından ayrıca önemlidir. Bu «takrîr»in tam metni ise şöyledir :

«Karasi ve Amasya ve Aydın Sancakları'nda Balıkesir ve gayrı nâhiyelerde vâki' Tepecik nâm karye ve gayrıdan ellibirbin yediyüz yetmişyedi akça ze'âmete mutasarrıf Hafız Mustafa veled-i Ahmed'in takdîm eylediği bir kıt'a arzuhâli mealinde, merkûm sigar-ı sinninden berü ulûm-ı Arabiyye ve fenn-i hendese vü hisâb vesâir ma'ârif tahsîliyle meşgûl ü me'lûf iken, ber-mûcib-i nizâm iki seneden berü Bayrağı altında mevcûd bulunmak için vatanından ve iştigal üzre olduğu ulûm ü fûnûn tahsîlinden dûr u mehcûr olduğu beyânıyla ba'dezîn Lâğımciyân kışlasında müceddeden inşâ olunan Mühendishâne'de fenn-i hendese vü hisâbın ilmî ve amelisini vesâir iktizâ eden fennini kesb ü tahsîle sa'y ü ikdâm eylemek şartıyla Ocağ-ı mezbûre idhâl buyurulmasını tahrîr ve istirhâm eder. Der-kenâre havâle olundukta ze'âmet-i mezbûr el-yevm Berât ile merkûmun uhdesinde olup, âhara verildiğinin kaydı bulunmadığı ve Humbaracı ve Lâğımçı Ocakları neferâtının vâki' olan husûsâtı Nâzır ve Ağaları arzıyla olması şurût-ı mer'iyelerinden idüğü ve Humbaracı ve Lâğımçı neferâtının el-haletü hâzihi mukayyed ü mevcûd olan mîkdârı kadar müceddeden neferât zammıyla teksîri ya'ni şimdiki mîkdârın iki katı dereceye iblâğı husûsuna irâde-i aliyye ta'alluk eylediği ve Humbaracı ve Lâğımçı Ocakları'na müceddeden vaz' olunan Kanûn-ı Cedîd'in bir sûreti gönderildiği ve zam olunacak neferât dahi Deraliyye'ye geldikde Kanûn-ı Cedîd şurûtu üzre Lâğımçı ve Humbaracı Ocakları'na mahsûs libâs ile dâima kışlalarında ikamet ve ta'lîm ü ta'allûm-i fenn-i humbara vü lağım ile iştigâl ettirileceği beyânıyla sûret-i mezkûreyi mü-tâla'a ve Sancaklarında olan neferâtına bi'l-cümle şerâitini i'lân ü ifâde birle, zü'emâ ve erbâb-ı tîmârdan sinnleri yirmi yaşından yukarı olmıyan ve mücerred ve bîkâr olanların güçlü ve kuvvetlü ve isti'dâdli ve şurût-ı nizâma kemâliyle ri'âyet ve ta'ahhüd ider makûlelerinden kendü hüsn-i rızâlarıyla Humbaracı ve Lâğımçı yazılmaya tâlib olanları kanûn-ı cedîd şurû-

tuna ri'âyet ve hilâfından mübâ'adet eylemek şartıyla ve Dersa'âdet'e irsâllerine ikdâm ve her sancakdan kaç nefer gönderildiği ve ism ü şöret ü eşkâlleri ve vilâyetleri ve kimin oğlu ve ne mahâlde mütevellid oldukları tasrihile mümzâ vü mah-tûm defterleri kezâlik Deraliyye'ye tesyire ihtimam eylemeleri için Rumeli ve Anadolu ve Karaman ve Sivas Eyâletleri'nde kazâların hükkâm ve zâbitân ve Alay Begileri'ne hitâben iki-yüzsekiz senesi evâhir-i Zilka'de'sinde emr-i şerif verilmiş olduğu Defterhâne-i Âmire ve Divân-ı Hümâyûn'dan ba'de'l-ih-râc nâzır ve ağaları mumâileyhümâdan isti'lâm olunmakta, ze'âmet-i mezbûreye mutasarrıf olan merkûm Mustafa'nın Âs-tâne-i Aliyye'de Fethiyye'de tevellüd edüp, sigar-ı sinninden beru kesb-i ma'ârif ve ta'allûm-ı ulûm-ı Arabiyye ile meşgûl ve sinni dahi yirmi yaşında, güçlü ve kuvvetli ve isti'dâdlu ve şurût-ı nizâm üzre kendü hüsn ü rızâ ve ihtiyârıyla zümre-i mezbûreye idhâl olunmasına tâlib idüğünü, Mühendishâne'de Baş Halife olan Kâmî Efendi ve Ocağı Kâtibi Hâcegân-ı Divân-ı Hümâyûn'dan İbrahim Efendi kullarının inhâ vü ihbâr eylediklerini ve kışlak-ı mezkûr ve derûnunda vâki' Mühendishâne'de ilm-i hendese ve furû'atın ilm ü amelisini ta'allûm ve kesb ü tahsile sa'y ü iktidâr ve kışlakda sâkin olup sebât ü kıyâm eylemek şartıyla mutasarrıf olduğu ze'âmetin Lâğımcı Ocağı'na idhâl ve kaydına şerh birle, Mühendishâne-i mezkûreye me'mûr kılınması şurûta muvâfık idüğünü bi'l-istirâk mem-hûren i'lâm iderler. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukta emr ü fermân devletlü sa'âdetlü Sultanım Hazretlerindedir»³³.

Defterdâr Efendi'nin bu tavrı Padişah'a sunulduğunda, Küçük Mustafa'nın okula kaydı için gerekli olan emir I.VIII.1794 tarihinde sâdır olmuştur: «İzzetlü Defterdâr Efendi, Ocağı Ağası ve Nâzırının i'lâmları ve tavrınızda mezkûr şurût muceblerince merkûmun Lâğımcı Ocağı'na idhâl birle kaydına şerh verilmesini telhîs eylesin»³⁴ 4.VIII.1794 tarihinde Küçük Mustafa'nın okula kaydı için gerekli «şerh» verilerek, kayıtlar tamamlanmıştır:

33 BA. CM. Nr. 4906, Leff II.

34 BA. CM. Nr. 4906, Leff II, üst kısım. Tavr bâlâsındaki Hatt-ı Hü-mâyân sûreti.

«Arz-ı bendeleridir ki,

İşbu takrîr-i çâkerî bâlâsına sâdir olan fermân-ı âlileri ve Ocağ-ı mezbûr Ağası ve Nâzırı i'lâmları mucebince şart-ı mezkûr üzre merkûm Hafız Mustafa veled-i Ahmed'in Lâğımçı Ocağı'na idhâl birle kaydına şerh verilmek için iktizâsına göre Divân-ı Hümâyûn'dan emir tahrir ve Defterhâne-i Âmire'ye ve Ocağı tarafına ilm ü haberleri itâ olunmak bâ-bında emr ü fermân sa'âdetlü Sultanım Hazretlerindir»³⁵.

Böylece Küçük Seyyid Mustafa'nın arzusu gerçekleşmiş olmaktadır. Kaptan-ı Derya Abdülkâdir Paşa'nın Mühendishânelerdeki hoca ve talebe mevcudunu gösteren yukarıda zikrettiğimiz listesinde de görüldüğü gibi, artık Küçük Mustafa'yı Büyük Seyyid Mustafa'nın talebeleri arasında bulmamız mümkün olmaktadır. 1803 tarihinde hazırlanmış bulunan bu liste aynen şöyledir :

«Tersâne-i Âmire Hendesehânesi'nde [Mühendishâne-i Berrî] inşâ-i sefâin fennini ta'lîm ü ta'allüm eden üstâd mühendislerden taşrada inşâ olunan süfün-i hümâyûna me'mûr u ta'yîn kılınan ve el-yevm Tersâne-i Âmire'de mevcûd ve istihdâm olunan mühendislerin esâmîleridir :

Ahmed Hoca³⁶

Halife-i evvel

Şehriyye

100 gurus

Ta'yinât

Erz	Revgan-ı sâde	Lahm-ı ganem	Nân-ı aziz
Şehriyye	Şehriyye	Şehriyye	Şehriyye
vakiyye	vakiyye	vakiyye	Adet
30	15	45	210
			Beher yevm
			7

35 BA. CM. Nr. 4906, Leff. II, alt kısım.

36 Büyük Seyyid Mustafa ile beraber adımı sıkça rasladığımız Baş Halife Ahmed Hoca, Mühendishâne'nin en kıdemli hocalarından biri olarak 1838 de ölmüştür. 5 Şevval 1245 (3.III.1838) tarihli bir vesika, kendisinin ölümü

Mustafa Hoca

Halife-i sâni

Şehriyye

83 guruş

Ta'yinât

Erz	Revgan-ı sâde	Lahm[-ı ganem]	Nân-ı aziz
Şehriyye vakiyye 20	Şehriyye vakiyye 10	Şehriyye vakiyye 30	Şehriyye adet 120 Beher yevm [4]

Hafız Hoca	Ali Hoca	Mehmed Hoca	Manol
Şehriyye 25 guruş	Şehriyye 25 guruş	Şehriyye 25 guruş	Şehriyye 25 guruş

**KÜÇÜK
MUSTAFA
HOCA**

Kosti	Giridi Ahmed Hoca
Şehriyye 25 guruş	Şehriyye 25 guruş
Tahir Hoca	Tanaş
Şehriyye 25 guruş	Şehriyye 25 guruş

Cem'ân Yekûn

433 Guruş

Ve yine Hendesehâne-i merkümede [Mühendishâne-i Bahrî] Harita ve Coğrafya fennini ta'lim ü ta'allüm eden ve el-yevm mevcûd olan üstâd ve şâgirdlerin esâmileridir:

üzerine yerine İkinci Halife Mehmed Ali Efendi'nin tayin edildiğini ve ikinci halifelige de merhum Ahmed Hoca'nın oğlu Mehmed Fâzıl Efendi'nin getirildiğini bildirmektedir. Bkz. BA. CB. Nr. 10513.

Osman Efendi

Hoca-i evvel

Ma'aş

80 guruş

Ta'yinât

Erz	Revgan-ı sâde	Lahm-ı ganem	Nân-ı aziz
Şehriyye vakiyye 30	Şehriyye vakiyye 15	Şehriyye vakiyye 45	Şehriyye Adet 210

Ahmed Hoca

Halife-i evvel

Ma'aş

60 guruş

Ta'yinât

Erz	Revgan-ı sâde	Lahm-ı ganem	Nân-ı aziz
Şehriyye vakiyye 20	Şehriyye vakiyye 10	Şehriyye vakiyye 30	Şehriyye Adet 120

Hafizzâde Eşref Hoca

15 guruş

**Miftâh Ağasızâde
Ca'fer Hoca**

15 guruş

**Kolancızâde³⁷
Mehmed Hoca**

15 guruş

Çavuşzâde Halil Hoca

15 guruş

**Kasımpaşalı
Süleyman Hoca**

15 guruş

**Memî³⁸ Beyzâde
İsmail Hoca**

15 guruş

**Gemi Ağasızâde
Ahmed Hoca**

15 guruş

**Yeniçeşmeli Hafız
Râşid Hoca**

15 guruş

**Atiye Kapudânzâde
İsmail Hoca**

15 guruş

37 Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 541 ve Kurtoğlu, *aynı eser*, s. 39 da gösterilmemiş olup, buralarda verilen listelerdeki isimler vesikadakilerin hepsini içermemektedir.

38 Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 541 de «Mehmed Beyzâde» olarak okunmuş olması yanlıştır.

İmamzâde Abdi Hoca	Karga (كَرَا) zâde Ahmed Hoca	Tophaneli Seyyid Mehmed Hoca
15 guruş	15 guruş	15 guruş
Ali Kapudânzâde Mehmed Hoca	Kerestecizâde İsmail Hoca	Kabataşlı Hâfız Ârif Hoca
15 guruş	15 guruş	15 guruş
Paşa Kapudânzâde Mustafa Hoca	Felemenk Kapudânzâde Sâlih Hoca	Hacı Osmanzâde Ali Hoca
15 guruş	15 guruş	15 guruş
Tophaneli Ahmed Hoca	Hoca Efendizâde Şâkir Hoca	
15 guruş	15 guruş	
	Cem'ân Yekûn	
	440 Guruş	

Ve yine Hendesehâne-i mezkûrede mülâzım olan şâgirdlerin esâmleridir :

İbrahim Kapudânzâde	Âstâneli	Riyâle Beyzâde
Selim Hoca	Sâlih Hoca	Sâlih Hoca»

Bu vesikadan³⁹ anlaşıldığı gibi Küçük Mustafa'ya 25 kuruş aylık verilmekteydi. Vesika incelendiğinde Mühendishânelerde talebe olarak bulunanların, Toderini'nin çok daha önceki bir durum için yaptığı tesbite uygun olarak, genelde yine «kaptanların ve ricâlden bazıların» çocukları oldukları görülmektedir. Bu listede Mühendishâne-i Bahrî kısmında «Harita ve Coğrafya fenni»ni tahsil eden talebeler arasında yer alan «Ca'fer Hoca»nın da Küçük Seyyid Mustafa gibi, «Miftâh Ağasızâde» olduğu ayrıca tesbit edilebilmektedir.

Küçük Seyyid Mustafa hakkında bulabildiğimiz son vesika, kendisinin 1807 hadisesinde ölmemiş olduğunu gösterdiği gibi, büyük bir

39 BA. HH. Nr. 2529-A.

arzu ile girdiği okulda başarı ile öğretimini sürdürerek, okulun hocaları arasına katıldığını da belgeleyecek karakterdedir. 16 Rebiülevvel 1230 (22. V. 1815) tarihli bu vesika, Mühendishâne Nâzırı Seyyid Mehmed Tâhir ve Mühendishâne Hoca-i evveli Hüseyin Rıfki Efendiler⁴⁰ tarafından mühürlenerek tanzim edilmiş bir «ma'rûzât» tır. Vesikanın üst kısmında Mühendishâne-i Berrî'nin Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Sınıf talebelerinin isimleri ve haklarında düşülen açıklayıcı notlar yer almaktadır. Vesika, mühendishânedede boş bulunan «Dördüncü Halife»liğe, bu sırada «Baş Mülâzım»lığa yükselmiş olduğunu anladığımız «Seyyid Mustafa»nın tayini hakkında olup, «ma'rûzât» bâlâsında yer alan, «mucebince kayd ve şurût-ı mer'iyye üzre başka başka ru'ûsları itâ olunmak buyuruldu» kaydından, kendisinin «Dördüncü Halife» olarak atandığı anlaşılacaktır⁴¹. Bu vesikanın tam metni şöyledir :

Mâ'rûz-ı bendeleridir ki,

Mühendishâne-i Hümâyûn'da diğer arz-ı çâkerî mucebince dördüncü halifelik mahlûl olup, Sınıf-ı evvel şâgirdânından Baş Mülâzım bulunan Seyyid Mustafa Efendi kulları, halifelik ile şâgirdân zümresinden ifrâz ve yine Sınıf-ı mezkûrda üçüncü mülâzım olan Tahir veled-i Ali ve Sınıf-ı sâlis'de üçüncü mülâzım Mehmed Zekâyî veled-i Ali ve yine Sınıf-ı mezkûr şâgirdânından Ahmed veled-i Ali ve diğer Ahmed ve Mustafa Pîr-paşa ve Sınıf-ı râbi' şâgirdânından Hasan veled-i Mustafa nâm kimesneler fevt olup, yerleri hâlî ve hizmet-i lâzımeleri mu'attal kalmağla ber-muceb-i kanûnnâme-i hümâyûn silsileleri yürüdûlmek muktazi olmağın, merkûmâtın kaydları terkîn ve yerlerine bu def'a le'de'l-ımtihan istihkakları nümâyân olan bâlâda muharrerü'l-esâmî kulları tertîb ü tanzîm olunmağla, ber-muceb-i nizâm silsile ve tertîblerine ri'âyet şurût-ı mer'iyyeleri üzre yeddlerine başka başka ru'ûs-ı hümâyûn itâ buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü in'âyettlü Sultanım hazretlerininindir»⁴²

40 Kırmızı olan Hüseyin Rıfki Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Adıvar, *aymı eser*, s. 206-207, EK-50.

41 BA. CM. Nr. 3926.

42 BA. CM. Nr. 3926

İncelediğimiz bu vesikaların ışığı altında Küçük Seyyid Mustafa'nın İstanbul'un *Fethiye* semtinde, 1774 de dünyaya geldiği anlaşılmış olup, babasının da, Risâle'nin Türkçe Yazması'nda kaydedilmiş olduğu gibi ve bazı hâllerde söz konusu edilen şahsın «muhtedi» olduğu dair bir işaret sayılabilecek olan «Abdullah» adını taşımadığı görülmektedir. Vesikalarda sabit olduğu üzere, babası Miftâh Ağası Ahmed Ağa olduğuna göre, Risâle yazması üzerindeki bu kayıt mesnedsiz kalmaktadır. Bu durum da, daha evvel vurguladığımız gibi, Türkçe tercümenin Seyyid Mustafanın, kimliğinin unutulduğu daha geç bir devirde yapıldığının bir delili olmalıdır.

Küçük Seyyid Mustafa'nın Risâlesinin «Mukaddime»sinden sonra başlayan kısım yazma nüshada «Asıl Madde» adı altında yer almaktadır. Dünya'nın ve insanların devamlı bir değişme içinde olduğunun, dolayısıyla milletlerin ve devletlerin de sürekli bir değişim içinde bulunduğunun vurgulanmasıyla girilen «Asıl Madde», ilmin evrenselliğinin, «ma'ârif ve sanayi»nin bunlara gösterilen ilgi ile orantılı olarak arttığının tesbitiyle başlamaktadır. Bu genel prensipten hareketle, İslâm âleminin bir zamanlar ilim ve fende kaydettiği ilerlemenin misâlini, Harun Reşid'in Şarlman'a⁴³ gönderdiği Çalar Saat ile örnekleyen Seyyid Mustafa, doğru bir teşhisle Avrupa'daki «Fünûn ve ma'ârif» sahasında ün salmış milletlere hocalık yapanların eski Lâtinler ve Yunanlılar olduğunu, bunların ise yine eski İran, Mısır ve Hind medeniyetlerine dayandıklarını belirtmektedir. Osmanlılar da başangıçta bu eski İran ve Yunan medeniyetinden istifade etmişler ve zamanla kaydedilen ilerlemeleri yakından takip edebilmişlerdir. Ancak Osmanlılar'ın askerî sahada göstermiş oldukları başarıları, düşmanlarını ümitsizliğe ve teslimiyete sevk etmemiş, bilakis bunlar, galiblerin üstünlüklerini taklid ve ilmin gösterdiği yoldan yürüyerek ve her türlü yeniliklere açık olarak, hattâ «mağlûb oldukça ta'allüm ederiz» ve öğreniriz diyerek, özellikle askerî sahada büyük ilerlemeler göstermişlerdir.

43 *Risâle* Türkçe yazma nüsha'da, çalar saatin Harun Reşid tarafından «Fransa Kralı Fransuva Pirömiyer'e» (v. 4a) hediye edildiği hususu tercümeden gelen bir yanlışlıktır. Zirâ, Fransızca metinde bu cümle doğru olarak ve saatin Şarlman'a yollandığı şeklindedir. (Bkz. s. 12). Aynı örnekleme d'Ohsson tarafından da kullanılmıştır. Bkz. K. Beydilli, *ayrı makale*, s. 267.

Sayırsız ve büyük galibiyetlere mazhar olan Osmanlılar, zamanla Avrupa'da görülen gelişmeleri takib edemez olmuşlar ve eski usûller ile düşmana mukabele edebileceklerine dair olan inançlarını değiştirmeyerek, ilmin getirdiği yenilikleri takib etmekten ve kabulden uzak kalmışlardır. Modern ordu sevkini «çocuk oyuncuğı» sanan ve daha kötüsü, modern harb san'atını hafife alıp aleyhinde bulunan ve diğer milletleri örnek almayı dîne aykırı sayan zihniyeti eleştiren Seyyid Mustafa, sadece «cesaret ve yalnızca şecâ'at» ile düşmana mukabele edilemeyeceğini ve Osmanlı Devleti gibi kaynakları her cihetten bol ve zengin olan bir ülkenin düşman karşısında ne derecelerde müşkül bir durumda kaldığını, zaman zaman acı ifadelerle dile getirmektedir.

Seyyid Mustafa daha sonra bu hususları büyük bir titizlikle göz önünde tutan III. Selim'in, Avusturya ve Rus savaşları akabinde (1791/92), devletin kuvvetlendirilmesi için giriştiği faaliyetleri ele almakta ve «Îrâd-ı Cedîd Hazînesi»nin kurularak, «ta'lîm-i asker ve techîz-i tedârük-i sefere ibtidâr» olduğunu anlatmaya başlamaktadır. «Levent Çiftliği» ve «Selimiyye Kışlası»nın kuruluşu, «Nizâm-ı Cedîd Ordusu»nun teşkili gibi konular bu meyânda zikrettikleri arasındadır. Daha sonra, «Nizâm-ı Cedîd»in Anadolu'ya teşmili hususu hakkında önemli bilgiler vermekte ve çeşitli Sancaklar'da teşkil edilen, talimli asker sayısının dökümünü yapmaktadır. Bu konuda verdiği bilgi, Cevat Paşa'nın, «Taşra ve vilâyâtta asâkir-i mezkûrenin ne sûretle teşkil olduğuna dâir elde olan tevârih-i meshûrede bir kayd ve mâlûmât» olmadığını söylediği ve «aradığımız tafsilât ma'a-ziyâdetin işbu eserde mevcûd»dur⁴⁴ dediği hususlarla ilgili olup, bu yönden ayrıca kıymetli bir «kaynak» özelliğine sahiptir. Seyyid Mustafa, «reciment reciment tertip edilen» bu askerlerin, «taktika» ve «artilarya» konularında nasıl eğitildiğini ve bu işte ne kadar büyük bir başarı kazanıldığını anlatırken, eğitilmiş bulunan bu düzenli askerlerin, halk arasında dünyada hiçbir askerine karşı duramayacağına inanılan Rumeli'deki «Dağlı Eşkiyâsı» karşısında sürdürdüğü askerî harakâttan başarılı bir şekilde çıkmış olduğunu özellikle dile getirmektedir.

44 Cevat Paşa, *aym eser*, II, 38.

Risâle, müellifin, «İrâd-ı Cedîd Hazînesi»nin gelirlerinin giderek arttığı, talimli askerin ise geniş bir kabul görmekte olduğunu ve «Tecdîd-i Devlet»in mümkün olabileceğine dair olan inancının serdi ve bu gelişmelerden duyduğu coşkunluğun ifadesi ile sona ermektedir.

1803 senesinde Risâle'yi bastırmış bulunan Küçük Seyyid Mustafa'nın bu eserini yine aynı sene içinde kaleme almış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Zirâ, Risâlesinde değindiği gibi, Nizâm-ı Cedîd askerinin Rumeli'deki «Dağlı Eşkiyâ»ya karşı kazandığı zafer hakkında bilgi vermesi bu hususun en kuvvetli delilidir. Dağlı Eşkiyâsı⁴⁵, devleti uzun zaman uğraştırmış ve III. Selim'in, «Dağlılar mâddesinde gazabımı hazm edemiyorum. Bu hınzırlar bizi âleme maskara ettiler»⁴⁶ dediği gibi, devletin prestijini sarsan bir olay olmuştur. Rumeli'yi kasıp kavuran bu eşkiyâlığın uzun zaman ortadan kaldırılamaması, halk arasında bunların yenilmez olduklarına dair sakat bir yargının yerleşmesine yol açmıştı. 1803 kışında hüküm süren «kış, kar, yağmur ve çamura»⁴⁷ rağmen, Nizâm-ı Cedîd askerinin bu eşkiyâ karşısında kesin bir zafer kazanmış olduğu çeşitli kaynaklarda yer alan bir husus olmuştur⁴⁸. Nizâm-ı Cedîd askerine yaygın bir hayranlık da kazandıran Dağlı Eşkiyâsı'nın tedfibi hakkında verilen bu son bilgi, Risâlenin 1803 senesi içinde telif edilmiş olması gerektiğinin yeterli bir kanıtı olmalıdır.

45 Tafsilat için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları, 1791-1808*, Ankara 1983.

46 BA. HH. Nr. 7538. Hatt-ı Hümayûn sûreti.

47 *Hülâsatü'l-Kelâm fi Reddî'l-Avâm*, A. Uçman neşri, s. 64; *TOEM*, 37/42 ilâvesi, İstanbul 1328, s. 31.

48 Ahmet Vâsif, *Mehâsinü'l-âsâr ve hakaikü'l-ahbâr*, İst. Üni. Kütüb. TY. Nr. 6013, v. 244b; *Hülâsatü'l-Kelâm*, aynı yerler; *Cevdet Tarihi*, VII, 257.

III — RİSÂLE'NİN TÜRKÇE YAZMA NÜSHASI*

(v. 1b) Mühendis Mustafa bin Abdullah'ın kendü hâlinden bahisle İstanbul'da ta'lim-i asker ve ta'mim-i ulûm-ı hendesiyyeye dâir bu esnâda meşhûd olan gayret ü himmet-i şâhâneye mütedâir Fransız lisânı üzre tahrîr ve tab' etdirdiği risâlecîğin mukaddimesi tercemesidir.

MUKADDİME

Âstâne-i Aliyye'de tevellüd idüp hâl-i sevâbetimden berü fünûn ü ma'ârif tahsiline heveskâr ve bu vech ile kendü hâlimi müta-la'adan nâşi ba'zı feylesofân-ı hikem-şinâsânın redd eyledikleri meyl-i tabi'î ve fitrî keyfiyyetini inkâr edememek derecesinde hemân ol hâl ile Dünyâ'ya geldiğimi diyebilirim. Zikr olunan fırka-i hükemâ mezhebince insanda cümle ma'lûmât kishî ve ârizîdir. Bilâ teslik (تَلَك)¹ meyl ü rağbet maddesi niçe tabi'î olabilir. Ve kazıyye-i mezkûrenin isbâtına deliller çokdur. Ve ekseriyâ cârî olan vâkı'â budur. Kaldı ki, şâzz makûlesi olarak buna muhâlif hâletler görülmemiş değildir. Ez-cümle ezmîne-i sâbıkada *Paskal* dedikleri Fransız musannifin hakkında meşhûd ve mütevâtirdir ki, hâl-i sabâve-tinde bir ahaddan tahsili maznûn olmayan sûretle *Uklidis*'in otuziki ebhâs-ı hendesiyyesini kendü karîhasından bulup serd-i âhar ile hâline destres olmasındır. İşbu mahz-ı hârik-i âde olan hâlete karîb muharrir-i hakîrin hakkında mahsûs olan keyfiyyettendir ki, vâlid ü akraba vü kurenâmdan birisinin fünûn-ı hendesiyyeye zerre kadar intisâbı yoğiken (v. 2a) ve fünûn-ı mezkûrenin ta'bîrâtından olsun bir lâfz sem'î kar' etmek muhtemel değil iken, mel'abe-i tıflânem devâir ve zevâyâ tersîmi ve hutût-ı mütesâviye ve eşkâl-i mütenâ-sibe-i sâirenin hemsinnlerime çep ü râst tefhîmi kaydından ibâret olup, zemîn-i arz üzerine hayâlî tarh eylediğim resimlerin tesâvîsini icrâ zımında pergârın lüzûmunu hiss ü derk ile ol âletin ism ü cis-

* Türkçe yazma nüshayı kontrol eden ve gerekli düzeltmelerde bulunan hocam sayın Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na teşekkür ederim.

1 «Sâhib-i şekl; qualité naturelle; natürliche Beschaffenheit» anlamına gelen bu kelime için bkz. J. Th. Zenker, *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan*, Leipzig 1866, I, 283 ve 321.

minden gâfil olarak ibtidâ iki ufak kazığa bir resen akd eyleyüp uğraşdığımı ve dünyalara mâlik olmuş kadar mesrûr olduğumu der-hâtır ederim. Ve günlerden bir gün pederimin mâlik olduğu ba-yağı bir dûrbîn ile mehtâba bakup, Kamer'in küriyyet şeklini huz-zâr-ı meclise ihbâr eylediğimi bilürüm. Ba'dehû bülûğa erüp ötede berüde kemâl-i tecessüs ile bu misillü âlâta dikkat ederek, rub'-ı dâire çizmek ve dahi nice cüz'iyât ile meggül olarak lisân-ı Arabî ve Türki'ye mütercem *Uklidis* ve sâir 'ütekâ'-i musannifinin kütüb ü risâlâtını görüp, ehl-i İslâm hocalarından, bunların miyânında her ne kadar amelisinden bî-behre ise dahi hendesiyyâtın ilmîsini güzelce bilür merhûm *Gelenbeli İsmâil Efendi* idi ki, andan *Logaritmus* hisâbını görmüşidim. Fünûn-ı mezkûreye intisâbı olan kimesnele-rin cümlesini devr ile her ne kadar müstagil oldum ise bir vechile bende eser-i gınâ görülmeyüp mümkün olmadığına binâen, Avrupa tarafından gelen âlât ve resimlere dikkat etdikce işbu âşık olduğum fünûnunun hayatı ol diyarlara mütehassıs idüğü müteressim-i zih-nim oldukça râhat edemeyüp, vusûlün tarîkına mübâşeretden gayrı çâre vü tedbîr olmadığını cezm eylediğimde, ibtidâ hendese kitâb-larının ibâresini okuyacak kadar mütedâvil olan Fransız Lisân-ı tahsiline mübâderet ve ba'dehû mü'ellefât-ı erbâb-ı fünûna (v. 2b) sa'y ü dikkat eylemek üzre karar verüp, âşık u heveskâr olduğum ma'lûmâta destres-i vusûl tahayyülü ile zamân-ı kalilde Fransız ibârelerini fehm idecek kadar lisân-ı mezkûre bızâ'a-i tah-sîl eyledim. Akabinde sehlü'l-edâ olan *Wolf* ve *Ozanam* ve *Bellidor* ve sâir bunlara mânend musanniflerin mü'ellefâtıyla iştigâle mü-sâra'at eyledim. Ve ol vakitte fehm ü idrâkim resîde olduğu dereceden çok ziyâde mersûmların dahi te'lîfâtından ma'lûmât bulamayup, kimi tafsîl ve kimi ihzâr ederek, herbiri bir tavr-ı diğeri ile ebhâs-ı hendesiyyeyi serd etmeğe, ebhâs-ı mezkûrenin fenn-i muhârebe ve fenn-i mi'mârî-i seferîde usûl-i isti'mâllerinin kavâ'idine dâir tat-bîk-ı sûretini tahkîka savaştığımdan, kütüb-i mezkûre dahi me-râmın icrâsı bâbında nakıs görünüp, cebr-i mukâbele hisâbı elimde oldukça bî-tekeffülâne bir âlet hâsıl olmağla, anın i'ânesi munzamm olarak zihnime gelen müşkilât-ı ebhâsın halliyle mütevaggil ve nihâyet-i kâr seyâhat tarîkiyle Avrupa'nın ba'zı mahâllerini geşt ü güzâra ârzü edüp, bir vesîle-i cemîleye dîde-güşây-ı intizâr iken, ulûm u fünûna mahabbet ü i'tibâr kâr-ı hükümdâr idüğünü bilüp anımla iştigâl ü iftihâr eden Padişâhımız ki, hakikatıyla zâtını tav-

sîf etsem dahi tavr-ı sitâyiş-i muharrirîn-i mutekaddimînden ma'lûm olan tenfirine mebnî, şâyed bu eserim yedine varmak itibârına nâil olur ise râyiha-i müdâhene ile bîzâr olmamalarıçün, [Mısır]a' - مدح او کردن همینست - نام او گفت بس است - Sultan Selim Hân Hazretleri, Tersâne-i Âmire'ye karîb Südlüce nâm mahalde bir bâb Hendesehâne müceddeden binâ vü inşâsına irâdesinin havâdisiyle, seyâhat mâddesinde olan hâhişim ta'dîl olunup, bir eyyâm dahi tevakkufu tasvîb eyledim ve kendü vatanım (v. 3a) dâhilinde tahsîl ü istifâde ve belki fâ'ide-dâde olmağı tecvîz eyledim. Vaktâ ki, Hendesehâne-i cedîde-i mezkûre vucûda gelüp, üstâzlar ve neferât ve şâgirdâna ma'âşlar ta'yîn olundukda, bundan on sene mukaddem bu muharrir-i hakîr dahi şâgird tahrîr olundum. Lâkin, ayn-ı nâsdan biri olarak iştigâl üzere iken fünûn-ı mezkûreden külliyyen bî-behre olan ekser nâsın mahzarında çalışmağa başladığımızda, her taraftan ta'rîzât hücum edüp, cehâlet sadâsı ve nâdânlık nidâsıyla, «bu kâğıtlar üzerine bu çizgileri ne çizersiz, bunun ne fâ'idesi vardır, harb ü peygâr cedvel ü pergâr ile olmaz» ve bunun emsâlî nice cehl-i fâhiş ve tecribe ve ârâyiş-i ulûm ü fünûndan berî kalmış evzâ' ile âzürde olarak bir eyyâm geçirdikten sonra, nâsın bu bâbda ilzâmlarından me'yûsiyyetimiz evânında sâhib-i şevket Sultan Selim Hazretleri sâir menâzım ile dahi meşgûl ve âhâd-ı nâsa varınca cümleye asker ta'lîmi mâddesinde fevâ'id isbâtını me'mûl ederek, kemâl-i sa'y üzere idüğünden fazla, bizlere dahi aralık aralık atf-ı nigâh edüp, oldukca elimizden iş geldiğini teferrüs edicek, tasmîm ü ta'yîn eylediği mahaller için zemîne münâsib adlâ'ı gerek münhanî ve gerek mütenâsib ba'zı buk'acıklar resimlerinin tastîrini tenbîh ve kavâ'id-i mi'mârî-i askerî üzerine ilel ü esbâbların bizlere bahs itdirerek, sevânih-i mezkûreyi ba'de'l-i'lân nümüne olarak ol kal'a-beçeleri Mirahûr Köşkü sâhasına ve Ok Meydanı ve Levend Çiftliği ve böyle civâr-ı Âstâne olan yerlerde ma'rifet ü nezâretimiz ile toprak ve çimden seğirdim ve tabya ve hendekler i'mâl ü inşâ ve ba'dehû kâ'ide-i harb üzere her ne kadar müstahfız neferât vâfî ise derûnlarına vaz' (v. 3b) ü imlâ ve resp-i muhâfaza vü muhâsarayı aynıyla icrâ etdirüp ve bunlara mânend niçe emsâl ü (tecârib) ile fenn-i harbde mühendislerin lüzûmunu ve ta'lîmlü asker fevâ'idini âleme izhâr ü isbât ederek gereği gibi rağbetlerini isticlâb eylemişlerdir. Ol rütbeğim, el-hâletü-

hâzihî hendesehâne-i mezkûrede şâgirdânın kemâl-i hücumundan hiçbir vakit hâlimiz olmayup, matematikanın cemî-i tafsilât-ı fûnûnunda be-her yevm başka başka dersler okunup, her birisinde alâ-merâtibihim şâgirdler mülâzemet ü müdâvemet ederler ve kadr ü itibârimız vefir ve ma'aşlarımız kesir olup, günden güne dahi izdiyâd üzredir. Ancak Pâdişâhımız bu hâle kanâ'at etmeyüp, cemî-i tahsilât-ı fûnûn-ı harbiyyede bizlerden derece-i kemâl matlûb eder. Ve Topçu ve Humbaracı ve Lâğımçı zâbitleri beyninde hendesehânemiz şâgirdleri bulunup, anlar dahi kendülere lâzım olabilecek kadar fenn-i hendeseden gâfil olmamalarını iltizâm eyler ve müceddeden basdırılan Atlas ve Türkî lisânında tercüme etdirilen Coğrafiyye ve Lügati münâsebetiyle, havza-i hükûmet-i Devlet-i Osmaniyye'de bulunan Asya Kıt'ası harîtalarında adem-i vukûf hasebiyle niçe mahallerin hatâdan sâlim olmadığını tahkik etmeğle, müceddeden kemâl-i dikkat ü taharrî ile ol mahallerin haritaları çıkarılması husûsu taraf-ı şâhânedan mültezem olup, işbu maslahat-ı hayriyyeye me'mûr kılıncağımızdan nâşî me'mûriyetimizden tevellüd idecek âsârın peyderpey kütüb ü mü'ellesâtından istifâde ile müteşekkir olduğumuz Avrupa musannifleri üstâzlarımıza iş'âr edeceğimizi i'lân siyâkında ve asker ta'lîmi mâddesi ve fûnûn-ı hendesiyyeye iştigâl keyfiyyeti bundan mukaddem ve bu hilâlde İstanbul'da ne sûret kesb eylediğini oldukça ifhâm ü beyân ma'razında işbu risâlecîği Fransız Lisânı üzre tahrîr edüp, (v. 4a) Üsküdar'da müceddeden tanzîm olunan Darü't-tıbâ'a'da tab' etdirdim. Mercûdur ki, kırâ'atına rağbet edenler ecnebî bir kimesnenin tahrîr ü eseri olduğuna hürmeten, Fransız ibâresinde bulunabilecek hatâlardan iğmâz-ı ayn edeler. Ancak mevdâdd-ı meşrûhaya dâir bir nev'i tafsîl murâd ederleri olur ise, bu muharrir-i fakîre dostlar vâsitâsiyle ihbâr eyleyeler.

ASIL MÂDDE

Bu kâr-gâh-ı âlem ve tez-gâh-ı âdem bir karârda durmayup her dem ü ân zemân başkalanur ve be-her devr ü evân cihan diğerenür. Ve bi'l-cümle milletler tagyîr ü tebdil ve devletler usûlü dahi tahvîl olunur. Ulûm u fûnûn aktâr-ı âlemi devr eder ve ma'ârif ü sanâyi' mevâki'-i müte'addideyi merkez ittihâz eylercesine lütf ile mu'âmele edenlere ittibâ' u iktidâ eyler. Kazıyye-i müselleme-i mezkûrenin

delâ'ili vefir olup, ancak garâ'ib-i târîhin fevâidindendir ki, ibtidâ çalar sâ'ati nev-îcâd olarak *Hârûnî'r-Reşîd* hem-vakti olan Fransa Kralı *Fransuva* Prömiyer [۱۷۹۱]'e hediye eylemiştir. Hâsılı el-yevm Avrupa'da fûnûn u ma'ârif ile müstehir milletlerin hocaları 'ütekâ'i Lâtinîler ve anların üstâzları Yunan ve bunların mu'allimleri Acemîler ve Mısrîler ve Hindîler olup, takallüb-i ezmân ve televvün-i cedîdân hasebiyle fî-yevminâ-hâzâ üstâzân şâgirdâna muhtâc ü hay-rân idikleri ayândır. Eslâf-ı Pâdişâh-ı Âl-i Osman, Yunan ve Acem'den bakıyye buldukları tertîbât-ı askeriyeye vaktin mütehammil olduğu sûret-i kemâli verüp bu bâbda tensîk-i menâzım ve tecdîd-i ahvâl eylemişler idi. Ve ile'l-ân esâs-ı fenn-i muhârebe add olunan tertîb-i tabur ve cenâheyn-i yemîn ü yesâr ile kalb (v. 4b) ve çarhacılık ve dümdârlik ve bunlara mânend harekât-ı harbiyyeyi asâkir-i Osmaniyye'ye icrâ etdirerek, top ve humbara ve envâ'-ı âteş-bâzî der-kâr olmayan mevsim-i mezkûrede dâhil-i dest-i zabtları olan mevâki' u mahalleri muhâfaza zımnında işbu mürekkebü'l-hâl fenn-i iştîmâl-i âteş gibi hâllerde mess eyleyen ihtiyâc üzre binâ vü inşây-ı burûc u sugûr u husûn için vücûbiyyeti müsellemler ulûm-ı hendesiyyenin cüz'-i lâzımı olan fenn-i teslîsin kavâ'idini bilerek ve ana muhtâc olmayarak, sâdece müdevver ve çâr-köse eşkâli kuleler ve vüs'atsız hendekler ve seng-endâz sapancılara ve kemânkeşler ve mızrâkzenlere ve hışt ü küllüng ve bu misillü âlât-ı kadîmeyi isti'mâl edenlere siper olabilecek kazıklar ve şeranpolar vaz'ıyla iktifâ ve ol vechile husûm-ı cehâlet-melzûmlarına izhâr-ı celâdet ve gereği gibi müdâfa'aya mübâderet şöyle dursun bu kadarcık ahvâl-i ma'rîfet iştîmâl-i harbden bî-behre milel-i Rumiyye ve Bulgariyye ve Frengiyye'ye îrâs-ı ru'b u haşyet etmiş oldukları müberhen bir keyfiyettir. Milel-i sâ'ire dahi mukabele bi'l-misle ri'âyet kâ'idelerinin ehemmiyetini derk ü teferrüs ve derece-i kemâlde i'mâl-i fikr ederek, ibtidâ müdâfa'aya kesb-i kudret ve hezâr mihnet ü meşakkat ve vücûh-i hîle vü ma'rîfetle endek endek meşhûr-ı âfâk olan Osmanlı yürüyüşlerinden taburlarını muhâfaza etmek derecesine resîde olmuşlar, ancak mertebe-i mezkûrede durmayup külle yevmin îcâd ü ihtirâ'-i âlât ü vesâil-i mütenevvi'aya mebnî yekdiğerine tesâbuk kasdıyla ulûm ü fûnûn-ı hendesiyyenin cemî'-i mesâilinden iktibâs u istifâde ile makâm-ı harbdâ isti'mâlî iş edinerek selâmet-i cân ve muhâfaza-i sükkân ve müceddeden zabt-ı memâlik ü büldân ve kesb-i nâm ü şân edecek esbâb-ı müteferri'aya destres oldular. Hattâ miyânelerinde vâki' ge-

rek galebe ve gerek mağlûbiyyetden istifâde ile (v. 5a) kesb-i mehâret ü tefennün edegeldiklerine delil olarak Avrupa devletlerinden ba'zıları devletlerini hezâr mihnet ile tecdîde sa'y-i bî-şümâr edüp, sanâyi'-i harbiyyeyi taht-ı nizâm ü intizâma idhâli ve zâbita-i askeriyeye her ne kadar ihtimâm-ı bî-hemâl gösterdiler ise dahi, dilhâhları olan sûret-i kemâli görmeyüp hasmı ile vaki' muhârebâtında müteselsilü'z-zuhûr mağlûbiyyetlerinde, «mağlûb oldukca da ta'allüm ederiz» diyerek, tesellisini ketm ü ihfâ etmeyüp, Ceneraller ve Ofiçyallerine i'lân ederler idi. Vâki'ü'l-hâl müddet-i medîde mağlûbiyyetlerinden sonra gâliblerde mu'ayene eylediklerini taklîd etdirerek mertebe-i lâzıme vusûl ile husemâsına gâlib geldikleri ve ol muhârebe esnâsında kayd ü esre giriftâr olan Ofiçyallere lütf ile mu'âmele ve «hocalarımıza ikrâm vâcibdir» deyü, isbât-ı müdde'â eyledikleri tevârîhe vukûfu olanlara zâhirdir. Gelelim üstâzân-ı kudemây-ı Osmanıyyâna: Galebât ü fütuhât-ı lâ-yuhsâya rabt-ı kalb ile kesb-i i'tinâ edüp, «mîlel-i sâ'ire her ne kadar i'mâli sanâyi' ederler ise bir uğurdan darbe vü hücum ile izâle-i cemâ'at-ı hüner-perverâneleri mümkündür» deyü i'tikâd-ı kadîmleri kerrâten ve merrâten te'yîd olunmak vukû' bulduğundan nâşi, esbâb-ı zâhire ve vesâil-i hakîkiyye-i galebeden külliyyen 'udûl ve kendülerinde cümleten zühûl vâki' olup, nev be-nev tahsîl-i ma'mârif-i lâzimededen kaldılar. Ol mertebe kim, harb ü cidâlde icrây-ı resm-i hendesî ve nizâm-ı ta'lîm üzre mütefennin askerinin harekât-ı mütenâsibe ile iktihâm eylemesi mel'abe-i sibyan gibi bir keyfiyyet görüldü. Ve bundan eşna' her milletde az çok dâimâ bulunan câhillere dahi zikr olunan san'at-ı a'lâyı bir bâb-ı ta'n ü kadh edinüp, mîlel-i uhrâya mümâselet ü müşâhebet keyfiyyetini gûya dîne dokunurcasına mu'âmele göstererek, sâde-dilân-ı cehele-i nâsı ol yüzden taglît ve dakîka-dân olan (v. 5b) kimesnelerin aleyhine taslît etmek gibi cümleye farz olan mukâbele bi'l-misl kâ'idesine ri'âyet kazıyyesini mîlel-i sâ'ireye dahi ber-aks bildirmek mertebesine îsâl ile, Osmanlı hakkında olan i'tikâdlarını teşvîş ü ihlâl ve niçe hurde-şinâsân mü'ellefân u müverrihânı bu bâbda îğfâl eylediler. Vaktâ kim, bu hâlet-i nâ-marziyye hasebiyle refte refte fenn-i muhârebede mîlel-i mütefenninenden gerü kalup, hemân sâde cesâret ve yalnız cevher-i şecâ'ati der-piş ile mukâbeleyle savaşıldığın ve bu sebebden nâşi Devlet-i Aliyye-i Osmanıyye gibi mahsûlâtı vefîr ve memâlik ü sekenesi kesîr ve esbâb-ı kuvvet ü kudretinden bir hâletin fıkâmı der-kâr olmayarak, rûy-i arzda mevcûd

devletlere cihât-ı mütenevvi'a ile tefevvuku âşikâr olan böyle devlete bir nev' za'f-ı ârizî isnâd olunmak derecesinde hemân musavver-i ez-hân-ı in ü ân olduğun erike-i ecdâdına su'ûd u ku'ûd eylediği anda se-lefi 'amm-i büzürgvârı evânında açılmış sefere tesâdüfü ve bu bâbda niçe mütâla'ât-ı sâbıkası hasebiyle mâlik olduğu akl-ı selîm ve tab' ü zihn-i müstakîmine binâen, sâhib-i şevket hâlâ Padişâh-ı Âl-i Osman Selîm Hân-ı Sâlis Hazretleri teferrüs ü teyakkun eyledikde, her ne kadar şugl-i sefer mânî' ise de, der-ceng-i evvel hiç olmazsa vükelây-ı devletinin gûş-i hûşlarına ilkâyı, iltizâm u derbest olan sefer gâ'ile-sinin def' ü itmâmı akîbinde şürû' ile, evvelâ İrâd-ı Cedîd Hazinesi'ni îcâd ve sâniyen ta'lîm-i asker ve techîz-i tedârükât-ı sefere ibtidâr ile kışlaklar ve kârhâneler inşâ ve fûnûn u ma'ârif-i mütenevvi'anın in-tişârıyçün ta'lîmhâneler ve hendesehâneler binâ etdirerek, eshâb-ı lâzime-i devlet-i Osmaniyye'ye teşebbüs olunduğunu beyân ma'ra-zında bundan akdem *Nümûne-i Menâzım-ı Cedîd-i Selîm Hânî* olarak te'lîf ve Fransız ve Türki lisânları üzere İstanbul tab'hânesi'nde tab' ve ba'dehû Avrupa'da dahi birkaç lisâna nakl ü terceme olunarak (v. 6a) basılan risâlede mezkûrdur. Ancak ba'zı tecribe-i kâr-ı sa-vâbdan gâfil ve ulûm u fûnûn lezzetini nâdân ü zâhil, usûl-i atîka ile me'lûf eshâb-ı re'y-i fâ'il kimesnelerin kâl-i hâline bakılsa, ol küllî himmetler ve bezl-i cell-i kudretler risâle-i mezkûrede mevcûd mu-kaddimât-ı menâzımda kalup, lâzım ü vâcib olan kemâle ermek emr-i müstehîlül'imkân ve'l-fi'âl idi. Lâkin mevâdd-ı hayriyyede sebât ü metâneti mesellem olan sâhib-i şevket Pâdişâhın aslâ ve kat'â şevk u gayretine fûtûr gelmeyüp, azîmet-i sâbıkasında pâydâr olarak, bu emr-i ehemmin lâyıki üzere itmâm ü ikmâlinde bezl-i iktidâr eyledi. Binâberin Levend Çiftliği nâm mahalde vâki' kışlakları tevfir ile neferâtının külle yevm teksîrine ikdâm eylediğinden başka Topka-pusu'nda vâki' Saray-ı Hümayûnlarına karşı mahmiyye-i Üsküdar'da Kavak Sarayı demekle arif ki, Kalçedonya dedikleri şehri atıkın ba-kıyye-i civârına yakındır. Makâm-ı mezkûr hevâ vü mevki' cihetiyle lâ-nazîr, eslâf Pâdişâhların Anadolu yakasında Saray-ı be-nâmları idi. Anda fenn-i mi'mârî-i hendesî üzere bir kıt'a mükemmel kışlak ve pişgâhında evsa' ta'lîm meydanı ve bir câmi'-i şerif ve hamâm ve büyût ve dekâkîn ve cümle levâhik ü levâzımı ile hemân bir şehri-cedîd binâ ve cemî'-i ma'ârif ü sanâyi'e dâir ve envâ'-ı kütüb ü harî-talar tab' olunmak için kebîr bir Tab'hâne dahi inşâ ederek, sekiz-on bin kîse akça sarfıyla erbâb-ı ulûm ü fûnûnun teksîrine ve mu'allem

asâkirin tevfirine dâir bâki ve ân be-ân müterâkkî vü müzdâd olan rağbetlerin cümleye müceddeden beyân ü inhâ ve nakş-ârây-ı levh-i zamîri olan tevfir-i miknet-i devleti işbu kubbe-i ra'nâ ile temhîr eyledi.

Pes muallem asker tertîbine dâir ve Avrupa düveli tarafından ri'âyet olunan suver-i müstahsene-i âdiyyenin tahsiline mütedâir mebzûl olan himmete mebnî Levend Çiftliği ve Üsküdar câniblerinde cem' ü ihtisâd olunan (v. 6b) asâkiri kemâyenbağı recimend olarak temyîz ü tefrik ve neferâtın ziyî ü kıyâfetleri ve başlarında barata ve elbise-i yekrenk ve serkerdegân dahi alâ-merâtibihim alâmât-ı mahsûsa ve işârât-ı mu'tebere ile tahsis olunarak, Avrupa usûlüne tatbîk olunageldikleri zâhir ve bundan mâ'adâ nizâmât-ı ta'lîm ü ta'allüm ve rabt ü tensîk kılındığı asâkir-i mezkûre bi'l-münâvebe külle yevm Ocakları pişgâhında vâki' sâhalarda cem' olunarak, sâde âteşsiz ta'lîmi icrâ ve haftada iki kerre âteş ta'lîmi ve fûrû'âtından olan eşkâl-i mütenevvi'a-i muhâceme vü müdâfa'ayı göstermek ve kâ'ide-i harb üzre intihâb-ı mevâki' ve zabt ü tebdîl-i mekân ve mukâbil olan fırkanın verâsını devr ile ta'kîb ve îrâs-ı perîşânî ve gâlibiyet gibi mürekkeb ta'lîmlerini mezîd-i vakt ü i'tinâ ile ifâ edüp, şöyle kim, Avrupa'dan müsâfereten Âstâne'ye vürûd eden seyyâhînin dahi tahsîn-kerdeleri bir keyfiyyet idüğü vâzih ü âşikârdır. Hâsılı bir târîhde işbu hâletin husûlünden me'yûs olan kimesneler dahi zarûrî teslim eylediklerinden mâ'adâ, zümre-i nâdân dahi müşâhede edince rağbet-i nâsa anlar dahi munzamm olmakdan gayri çâre bulamadıklarından nâşi, fevc fevc derûn-ı Âstâne ve etrâfdan kendü ihtiyârlarıyla ocaklara seğirdüp tahrîr olundukları müstebân olup, ekâlîm-i mu'tedile ahâlisinin merkûz-ı hilkatleri olan isti'dâd-ı zâtîyyeleri muktezâsınca fenn-i muhârebenin fûrû'âtını ve ta'lîmât-ı mu'tâde-i sâ'ireyi vehle-i ûlâda nakş-ı zihn eyledikleri 'ayândır. Ve bu mâddeye delîldir ki, asâkir-i mezkûrenin zâbitân ve serkerdeleri bizim hendesehâneye gelüp, ulûm-ı hendesiyye derslerini istimâ' eylediklerinden nâşi kuvve-i zihinlerine bizler dahi hayrân olduğumuz çokdur. Elhâsıl Âstâne ve etrâfından bi'l-ihtiyâr tecemmu' eden mu'allem piyâdeler recimend recimend taksîm olundular ve Tophâne'de olan asıl topçu (v. 7a) neferâtından mâ'adâ Recimend Topçuları dahi mahsûs olup, gerek neferât-ı merkûme ve topçuları ve gerek süvâ-rileri bir mertebede mehâret kesb etdiler ki, ehl-i fenn olan bir ki-

mesne vehle-i ûlâda mu'âyene eylese 'ütekâ-i neferât-ı zahmet-hârândan add ile, «zemân-ı kalilde bu sûreti kesb eylemiş asker değildir» deyü hükmeder. Asâkir-i mezkûrenin külliyyetlü mîkdâra iblâğına dâir mebzûl olan himmet-i şâhâneye mebnî, Anadolu'nun bazı mahallerinde neferât-ı vâfiyenin cem'ine ihtimâm der-kâr ve Anadolu Eyâleti'ne tâbi' kazâlardan başka başka külliyyetlü asâkir tertîbi husûsuna ibtidâr olunup, el-yevm Âstâne'de mevcûd olan Piyâde askere ilâve kasdıyla tecribe misillü tîz elden Niğde Sancağı'ndan bin nefer ve Kütahya Sancağı'ndan bin nefer ve Kastomoni Sancağı'ndan bin nefer ve Kayseriyye Sancağı'ndan bin ve Beyşehir Sancağı'ndan iki bin nefer ve Ankara Sancağı'ndan iki bin nefer ve Bolu ve Viranşehir Sancakları'ndan iki bin nefer ve Akşehir Sancağı'ndan bin ve Aydın Sancağı'ndan bin nefer min haysül-mecmû' oniki bin nefer eder. Ol kadar acemî neferâtı geçen sene mahallerinden tertîb ve ism ü şöhretleri Ocak Defteri'ne kayd olunarak, bâlâda mezkûr sâir mu'allem askerlerin kavâ'id-i mu'tebereleri üzre elbise ve esliha ve levâzımât-ı sâireleri tekml olundukdan sonra, mehâret kesb etmiş serkerdegân ma'iyetlerine ta'yîn olunarak, i'mal-i esliha ve icrây-ı harekât-ı muktaziyye-i sâire ta'lîm olundu. Fi'l-asl erbâb-ı tîmâr, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin süvâri askerîleri beyninde be-nâm süvârililer olmağla, her ne vakt mess eder ise mevcûd bulunmaları nîzâmı cümleye ma'lûm olan keyfiyyâtdan olup, ancak mürûr-ı zemân ile ne vechile nîzâmlarına hâlel tetarruk eylemiş olduğu ve sirâyet etmiş sû-i etvâr u ahvâlin indifâ'iyle himmet-i şâhâne-i Selîmiyye'ye mebnî (v. 7b) ne sûretle müceddeden nîzâm-ı müstahseneye rabt olunmuş oldukları kazâyây-ı ma'lûmeden olup, ancak işbu eyâletlü asâkirinden bir mîkdârının mu'allem asâkire ilâve ile Avrupa'da olduğu misillü piyâde mu'allem neferâtı ma'iyetinde leyl ü nehâr mevcûd bulunmak üzre Ocaklara rabtı husûsuna irâde olunup, bunlardan dahi ibtidây-ı emirde Bolu Sancağı'nın zü'emâ ve erbâb-ı tîmârı Levend Çiftliği'ne ve Hüdavendigâr Sancağı'nın kezâlik zü'emâ ve erbâb-ı tîmârı Üsküdar Ocağı'na rabt ü ilhâk ve fi-mâ-ba'd sefer ü hâzarda bir mahalle me'mûriyyet iktizâ eyledikde zikr olunan Ocaklar askeriyle berâber hidemât-ı lâzîmede isbât-ı vücûd eylemek üzre tanzîm olunmuş ise dahi mâdde-i mezkûrenin refte refte kemâle ermesine dâir der-kâr olan irâdeye mübtenî Anadolu Eyâleti'nde vâki' bi'l-cümle elviyede olan zü'emâ ve erbâb-ı tîmâr Üsküdar Ocağı'na rabt ü ilhâk olunmağın, mâdde-i hayriyye-i mezkûreye dâir niçe me-

nâzım rabt ü tensik olunup ve bundan sonra mâdde-i mezkûreye ni-zâmât-ı müstahsene-i sâire ilâve olunmak üzere karârgîr olan keyfiy-yâtdan olup, zikr olunan Ocakların Kanunnâmelerine zeyl olundu. Ve cây-ı senâ olacak hâlâtıdır ki, işbu tahvilât-ı nizâmiyyeden sâir eyaletlü ve erbâb-ı ze'âmet ve tîmâr zerre kadar müte'essir olmak şöyle durusun, tâze hayat kesbiyle, «zîb-i tevârîh-i asr-ı rezîn-i Selîm Hânî kılındık» deyü, azîm mesrûr oldular. El-hâletü-hâzihi Ocaklara merbût olan elviyeden müretteb süvâriлер Anadolu'nun be-nâm fâris-i çâbüк-reftârlarından olarak, dört beş binden müte-câviz işbu Ocaklarda mevcûd olup, mu'allem askere idhâlleri tak-rîbiyle elbiseleri bir yeknesak ve alâmât-ı muktaziyye-i sâireye sûret verilerek, serkerdânı neferâtdan temyîz ü fark olundukdan sonra (v. 8a) her iki takımı altışar ay münâvebe ile ocaklarına gelüp, külle yevmin kışlaları pîşgâhında *Taktika*'nın usûlüne tatbîkan süvâri ta-lîmine mübâderet ve esliha i'mâli husûsuna ikdâm ü dikkat ederek, harekât-ı mütenâsibenin icrâsıyla tevaggul ettirilüp, bunlardan nevet ile ocağa gelenleri için dahi Üsküdar'da süvâri kışlası olarak bir mahal tahsîsi husûsuna mübâşeret olundu. Bu vechile Anadolu'dan tîz elden asâkir-i vefire tertîb ü tanzîm ve yevmen fe-yevmen tekes-sür ü izdiyâdı esbâbına bezl-i sa'y-i amîm olmakdan nâşî, Üsküdar'da vâki' Ocak, Anadolu'dan müretteb asker için nokta-ı cem'iyet i'tibâr olunduğu zâhir ü müstebân ise dahi piyâde ve süvâri olarak ta-savvur olunan mîkdâr u adedin tehmîlini teshîl zımnında semt semt ve taraf taraf kışlak inşâ ve takım takım asker, vakt-ı hazarde ve hengâm-ı âsâyişde ol kışlaklarda tevkîf olunmak ve zikr olunan kış-laklarda mu'ayyen ta'lîmleri iğmâz olunmayup, dâimen-mâ-dâm ser-kerdegân mübâşeret ü ma'rifetleriyle icrâ olunmak mülâhaza olun-mağın, Anadolu Eyâleti muzâfatından olan Seydişehir'nde binbeşyüz nefer iskân olunur bir bâb kışlak ve Kütahya Sancağı'nda Develi nâm mahalde binbeşyüz neferi mütehammil diğеr bir kışlak ve Bo-lu'da kezâlik ikibin neferi mütehammil bir aded kışlak ve Niğde'de olan Beğlik Sarayı ta'mîr olunup, bin nefer askeri mütehammil diğеr bir bâb kışlak ve Ankara'da bin nefere vâfi diğеr bir kışlak ve binden müteçâviz neferi mütehammil Kastomoni'de bir kışlak inşâ olunmak üzere geçen sene irâde vü mübâşeret olunarak, ba'zısı tekmîl olup, birkaçı dahi karîben tekmîl olmak üzredir. Kaldı ki, Dârî's-saltana-ti's-seniyye civârında olup, kutb-ı asâkir-i (v. 8b) Rumeli i'tibâr olunan Levend Çiftliği'ne her ne kadar ebniye ilâve kılındı ise dahi,

bayağı neferâtı teksîr olunduğundan başka matlûb-ı âlî olan mîkdâr asâkirin ol tarafda ik'âdı rehîn-i imkân olmadığundan, Anadolu mi-sillü Rumeli'de dahi mahal be-mahal kışlaklar inşâ ve zikr olunan kışlaklara asâkir tevzî'i mütâla'asına mebnî tîz elden Edirne nâm şehri meşhûrda Sarây-ı Sultânî'ye karîb mahalde evsa' kışlak bi-nâsına mübâşeret olunarak, Edirne ve havâlisinde tertîbi musammem olan asâkiri dahi mârû'z-zikr kışlaya iskân ile ol mahalde dahi ta'lîm ü ta'allüm-i asker mâddesine himmet-i şâhâne masrûf buyurularak, derdest-i tanzîm olduğu zâhirdir. Kaldı ki, cümleye ma'lûm olduğu üzere bu mâddenin su'ûbeti evvel emirde kuvveden fi'le ihrâcî ve usûl-i müstahseneye ifrâğıyla cümleye haseniyyâtını i'lân ve tabî'at-ı nâsı bu tarafa meyl etdirmeye menût idüğü bedihî vü celî olmağla, hamden li'llah-i Te'âlâ işbu tertîb himmet-i şâhâne ile müstekarr olup, Âstâne'de mevcûd askerden başka geçen seneden berü Anadolu cânibinde onikibinden mütecâviz asker tertîbi kemâl-i suhûlet ile vücûda gel-meğle, birkaç sene bu tertîbe ri'âyet olunarak az vakitte lüzûmdan ziyâde ve müretteb ü mu'allem asker mevcûd olacağı ve bunlardan başka, Topçu ve Humbaracı ve Lâğımcı neferâtı el-hâletü-hâzihî lüzûmu dereceye bâliğ olup, nizâmâtı ve ta'lîm ü ta'allümleri kemâle resîde oldu.

Ve işbu *Artillerya* takımında müceddeden tertîbe ihtiyâc kalmadığı ve Tersâne-i Âmir'e'de olan Donanma-yı Hümâyûn sefâyini velhâsıl kuvvet-i bahriyyenin dahi az vakitte ne güne sûret-i hase-neye girdiği Âstane'ye tevârüd eden Avrupalu dostlarımızın (v. 9a) re'ye'l-ayn meşhûdları olan kazâyâdan olmağın anların tafsîlinden sarf-ı nazar olundu. Bu dereceye resîde olmuş asâkir-i mürettebe-i mezkûrenin ahvâlini muttali' olarak, zevât-ı ma'dûde değil âhâd-i nâs dahi menâfi'-i lâ-yuhsâsına im'ân-ı nazar-ı iz'ân ile külliyyen fâriğ-i hezeyân olup, lâyük olan ta'zîm ü şânı edâda hatm-i şikâk ile yek-zebân-i vifâk oldukları esbâbindan dahi biri zikr-i âtî vâkı'adır ki, bu tahrîrimizi kırâ'ata tenezzül eden râğıblar beyninde mevrîdini bilmeyen var ise, mahzûziyyetleri me'mûl olmağla menşe'inden bahs olunmuştur.

Devlet-i Osmaniyye hem muktaziyyât-ı dîn-i İslâmiyyûn olan cihâd farzı hasebiyle ve hem galebât ü muhâcemât ile neş'et ü istiş'-ârı ve te'yîd ü istikrârı haysiyyetiyle zâtında cümleten düvel-i askeriyyeden olup, zir-i kabza-i tasarrufunda bulunan cemî'-i arâzi ü

büldânda gerek müte'ayyinât ve ashâb-ı cevâd ü zevâd ve gerek efrâd âhâd-ı nâs dahi âlât-ı harb ile me'lûf ve meşâyih ü ulemâsına varınca isti'mâli harâm olmayup, bi-esrihim iştigâl üzre oldukları kazâyây-ı müberhenedendir. Devlet-i Osmaniyye'ye tâbi' memleketler ise, an-aslin herbiri ümerâ ve hükümdârân-ı müteferri'aya ve tavâif-i mütenevvi'aya tâbi' iken, havza-i vâhideye tecemmu' ve her ne kadar cism-i vâhid olmuşlar ise, duhûl-i silk-i ubûdiyyetleri henüz nev ü tâze olduğu hengâmlarda aralık aralık mütefevvikân-ı vilâyât bazı kimesnelerin baş göstermeleri vâkı' oldukça bâlâda mezkûr olduğu misillü her yerde efrâdın askerî tâ'ifesinden olması haysiyyetine binâen, hem-civârlarının ol kimesneler aleyhine taslîtiyle def'-i gâile olunarak i'âde-i nizâm-ı itâ'at ü inkıyâd ettirile gelmeğle, «kolay tedbîri bulundu» deyü, usûl-i mezkûre sû'-i isti'mâle resîde olup, (v. 9b) her ne vakt hâcet mess etti ise ezdâdıyla iş görmek eslâf-ı vükelây-ı Devlet-i Aliyye nezdinde esâs-ı idâre-i memleketden bir keyfiyyet add olundu. Bu sûretde tedricî taraf taraf bulunan a'yânân ve müte'ayyinân-ı memâlik me'mûren kullandıkları neferâtı kendü mesâlih-i mahsûsaları tervici için dahi isti'mâl eylemeğe fırsat buldukca mümkün mertebe te'vîl ederek, aslı yokdan dahi nizâ'lar tedârük ü ihdâsına mübâderet ve kuvvetde bulunmak garazına mübtenî icâb-ı maslahatla devletten dahi câ-becâ izn ü rûhsat ihtilâsına müsâra'at ve her kes hâlince dâimâ istihdâm-ı neferât ve hâcet mess etdikce teksîrinde su'ûbet çekilmediğine binâen, mîkdâr-ı vâfiye iblâğ ile teşdid-i hâlât-ı şerr ü şûr eylediler. İşte böyle suhûlet-i te'dîb-i serkeşân mâd-desi bunca mehâziri müstetbi' olup, hîn-i hâcetde techîz oluna-gelen neferât-ı mezkûre lâyıkı üzre idâre olunamayup, bilâ-intizâm serserî istihdâm olunarak lüzûmu olmadıkca ulûfeleri kat' olunmaktan dağlıp, dağlar içinde sâkin olurlar ve fırsat buldukca fukarâyı rencide etmeğle lisân-ı nâsda *Dağla Eşkvyâsı* ta'bîriyle şöhret bulan nizâm-sız usât ki, dâima ulûfeleri verilüp nizâm tahtına idhâlleri lâzım gelir ise ceng-âver bir takım asker olabileceğinden iştibâh yokdur. Bu firkanın pek şöhretlü serkerdesiyle bu def'a dört bin kadar eşkiyâ tecemmu' ve *Ballı Karyesi* nâm mahalde tahassun eyledikleri haberi vürûd etdikde ile'l-ân bu misillü mevâdda hareket olunduğu gibi, etrâfından bir kimsenin me'mûriyyeti tecvîz olumayarak derhâl Âstâne'den ikibin mîkdârı ta'lîmlü asker irsâl olunup, tahassun eylemiş eşkiyâ üzerine şiddetle (v. 10a) hamle ve mütemâdî ateş ile muhâceme ve kâ'ide-i harb üzre hareket eylemeleriyle eşkiyâ tarafından

mukâvemet mümkün olamayup, min-gayr-ı tekellüf irâhe-i memleket ve ircâ'-i asâyiş-i ra'iyyet olundu. Bunca vakitden berü Rumeli'de muhârebelerden kalmış mütefennin Dağlı Eşkîyâsı ki, avâmın i'tikâdına göre, «bunlara cihânda bir asker mukabil olamaz» derler idi, asâkir-i mürettebe-i cedîdeden nısfı mîkdârı neferâta mukâvemet edemedikleri havâss ü avâma mucib-i intibâh olup, herkes teksîr ü tev-firlerine izhâr-ı hâhiş ve sınıf-ı sâire-i darb u harb dahi bu bölükle-re dâhil olmağa rağbet birle, kabûl-i âmme sûretini kesb etmeğe vâkı'a-i mezkûre sebeb oldu.

Bundan kat'-ı nazar ba'dezîn bu misillü hâcet mess etdikce re'y-i sâ'ib üzre hâssaten böyle mu'allem asker me'mûriyyetleri, serke-şânı yekdiğer üzerine taslîtden mütevellid bâlâda mezkûr mah-zûrâtın tedrici külliyyen indifâ'mı mûcib olacağı bî-iştibâh olup, hu-sûsân Osmanlı'nun sür'atle ta'lîm kabûl etmeğe zâtî isti'dâdlarına ve âlât-ı harb ile me'lûf nüfûsun kesretine ve bu hilâlde heves ü rağbetlerine nazaran, bundan sonra ta'lîmlü asker tedârikinde usret çekilmeyeceği bedidârdır. Su'ûbet-i idâre-i mesârifine dâir hutûr eden mütala'a dahi ber-taraf olup, İrâd-ı Cedîd Hazinesi'nin has-be'l-kanun vâridâtı teksîr bulmağla, masrafı mukâbili tabî'atiyle hâsıl ve sâhib-i mülk hazretlerinin bu mertebe ikdâmı olunca nev-be-nev ilhâk-ı vâridât mümkün olacağı dahi mukarrerdir. Hülâsa-i kelâm, fûnûn-ı harbiyye ve ma'ârif-i mütenevvi'anın ihdâs ü ikmâli bu nehc üzre ihyâ ve tecdîd-i devleti mümkün idüğü, bu tarafda sigâr u kibârın mahsûs u mücerrebi oldukca (v. 10b), herkes had-dince bir hâlet-i cedîde ile bir nev-zuhûr-ı dünyâ içre kendüsini mu'âyene edercesine mesrûr ve bundan böyle nice nice şâyeste-i i'tibâr a'mâl ü âsâr zuhûru emel-i müessesisiyle safây-ı nâ-mahsûra nâ'ildir.

Ve bu muharrir-i hakîr dahi dilediğim semereyi bir zemân gö-remediğimden nâşî ile'l-ân çekdiğim iztirâbın bâligan-mâ-belâğ mü-kâfâtına destres olup, kemâl-i memnûniyyet ve fart-ı mahzûziyye-timden sükût edemeyüp, zikr-i hâle mübâşeret ve keyfiyyeti hem-şehrîlerim ve ecnebilere i'lâna müsâra'atla lezzet-i şerhoşâne-i mezkûreden münba'is olan gafletime binâen, ahvâl-i mezkûreyi lâ-yıkı üzre edâ eylemek farızasında kusûrum, niyyet-i hâlise-i mezkû-reme hürmeten iğmâz olunmak bâbında bu risâlecîğin vâsıl-ı yedleri olacak zevâtdan pek recâ ederim.

موقوفه بنده لایحه
 صادره و قضاة فروع استازینه استنداد فیض را معین: کماله م العالیه و تقویعه بورجه خیر جمی و تقوی فخری العالیه هجری
 و موجوده مغفله فیضه خیر جمی کبری مشهوره استازینه العالیه فایه و جمیه لایحه خیر جمی العالیه علیه فخری العالیه
 فروع و لایحه و لایحه استازینه العالیه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 علیه خیر جمی و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 کماله م العالیه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 خیر جمی لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 بر سلاله محرمه فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 مندرجین و علی هذیم و فروع استازینه العالیه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 مشهوره جمیع لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 علیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه و تقوی فخری جمیه لایحه
 ۲۸ ۱۲

 عریضه

Küçük Seyyid Mustafa'nın arzuhali ile ilgili işlemlerden Humbaracı ve Lâğımçı Ocağı Nazırı Mustafa Efendi ve Ocak Ağası Mustafa Ağa tarafından müştereken düzenlenmiş mühürlü «İlâm Sureti». 26.VII.1794. BA. CM. Nr. 4906. Leff I.

و سع و اقتدار و تقلم علوم عریب و تشنه آفتاب هر بنه و دریا منیر هو سکارا اولور بوزون بر اعلم اللسان اولورم بعرض سیب -
 دور و مطبلندن اجور اولوب بجه موده ماکدو و مقدر اولم قوه مرجه انطاق و ضمانته لوزون متضاد درک فحیمان اوها قنوق قتلان مجید
 اولنان مهندسخانه و حکمت زایا منیه و بخدم هندو و حسابیه و قن لغم و جزایا متد سائیک علم و عینیه تقلم و تحصیلیه مکام و ای شایسته
 خدماته و دیرنجه استخدام ببولفته اعتبار داد و استخاتم اریا بندن لریک الاستیلاوم لیل و نهما و قتلان سکین اولوب قن هنر اولور
 صنایع لغم یقینیه قانایله قصه نسیه لقدام ایچک شریطیه بنه عامتم اوهاج مزبور اوهاک و قدریه شیخ و بر شیرین هالشان قه
 و احسان ببولفته مابندن امر و شرطیه مهلم الامر و الا هسان اقدمز حیرت نکرده

د
 سادات
 دین

جا
 ۱۹۰۷
 ۱۰
 ۲۰

Küçük Seyyid Mustafa'nın Mühendishâne-i Berri'ye kayd olunmak için kendi eliyle kaleme aldığı «Aarzuhalı» ve ya-
 pılan diğer yazışma ve işlemler. BA. CM. Nr. 4906

مرقوم موصوفه ایچک اسما نه سببه ده چییه در سره ...
 اوله اولور و قونلو و مستعد اولور و شروط نظام اوزده کندی حسرت رضا و اختیار دینله زمره مزبوره به اوصاف اوصاف ...
 باشی خلیفه اولور کای اذکی و اوجانعی کابئی فواجان دیوانه هجا بوزن ابراهیم اخندی قولی بئک انها و اخبار ایلد کربینی و قنوق مذکور
 دوئنده واقع مهندسخانه ده علم هندسه و قرو عتبات علی و عمیسی نظام و کسب و تحصیلیه و اقدام و قتلانده ساکن اولوب نیایق و قیام
 لفت ...

علم فقه و اصول و فروع
 فقه ائمه و فروع فقه
 فقه ائمه و فروع فقه
 فقه ائمه و فروع فقه

مع قطع
 بنام صاحب
 در سال
 در شهر
 در روز
 در وقت
 در مکان

علم فقه و اصول و فروع
 فقه ائمه و فروع فقه
 فقه ائمه و فروع فقه
 فقه ائمه و فروع فقه

عوض بن عمر برکت
تتمت بحمد الله
الکبریٰ

عرض بن عمر برکت
اسو تقریر جاری بالوسیتہ صادر اولو فطرت عالیہری و او جامع فریوز علم و ناطقین ان اعداد ملیہ میں سببہ شرط مذکورہ و افندہ مرقوم
حافظ مصطفیٰ ولہ اعوان فحی باغیہ او فال برلہ قینہ شرح و بر ملاصلا بحون اقتضا سنہ کو روہ حیوان ہا ہا بن امری تقریر
و دفتر خانہ علم بہ او جامع طرفہ علم و غیر ذی اعطا الکنی باتین امر و لہ فقہو سعادتا و سوطا تم حضرت زید نور

Küçük Seyyid Mustafa'nın okula kayd için verdiği arzuhall ile ilgili olarak yapılan işlemlerden Defterdâr Efendi tarafın-
dan tanzim edilen mufassal tahrir. BA. CM. Nr. 4906. Leff II.

Küçük
Ocağ
rekei

ایمک تدریسه منصف اولدی زعامتک جمعی اوجا عه اوسان ریسی
ایدیکنی بالاشدالت مهردا اعتم ابدلر معلوم و نظری بیوردقمه امر و فرمان دونلو سعادتلو سطانم حضرتلار نیکدر

حضرت مولانا امین عثمانی
تدریس

اسونقره امری بالونیه صادر اولو فلان عالیملری و اوجا عه فزوز علم و ناطقینک اعراض ماری صحیفه شرط مذکور و افنده مرقوم
حافظ مصطفی ولد احمد بن نجیب باغنه اذغال برله قینه شرح و بر ملاصلا بیون اقتضاسنه کوره حیوان هما بوزن امری قیر
دو فرخان علمیه و اوجا عه طرفه علم فیزی اعطا الکنی باین امر و ناله حقوسا و تلو سطانم حضرتلار نیکدر

Küçük Seyyid Mustafa'nın okula kayd için verdiği arzuhali ile ilgili olarak yapılan işlemlerden Defterdâr Efendi tarafın-
dan tanzim edilen mufassal takrir. BA. CM. Nr. 4906. Leff II.

Seyyid Mustafa ve Risâlesi'nin İstanbul 1803
Baskısının Tıpkıbasımı Hakkında Kısa Bir
Açıklama

Seyyid Mustafa ve Risâlesi hakkında okumuş olduğunuz bu çalışmam, kitap haline getirilerek, Tüm Fuarçılık Yapım A.Ş.'nin (Tüyap) «bir kültür hizmeti» olarak, Eylül 1986 da basılmıştır. Çalışmam maalesef arzu ettiğim ve vermiş olduğumu zannettiğim talimata uygun bir şekilde basılmadı. Yapılmasını öngördüğüm, Risâle'nin İstanbul 1803 baskısının tıpkıbasımı ise gerçekleştirilmedi ve eserin Paris'de yapılan 1807 tarihli ikinci baskısının tıpkıbasımına yer verildi. Metin doğru-dürüst tasahihden geçirilemedi, kitaba bir *dizin* konulması gerektiği anlatılmadı, hattâ konulmasını istediğim *ithâf* cümlesi için dahi, yakıştığı gibi müstakil bir sahife açtırılmadı vs... Bütün bu hususlar ve kitapta yer alan yazılar yapacağım geniş ve tenkidî bir *Kitap Tanıtması*'nda etraflıca ele alınacaktır.

Bu kısa açıklamada özellikle ve herşeye rağmen vurgulamaktan zevk aldığımız husus, artık Seyyid Mustafa'nın «*isminin mensî ve eserinin mahfî*» kalmayacağına dâir olan mutluluğumuzdur. Bu vesile ile Risâle'nin İstanbul 1803 baskısının temiz bir mikro filmini Paris, Bibliothèque Nationale'den bilâ-ücret temin etme nezâketinde bulunan, Fransız Anadolu Araştırmaları Müdürü sayın Jean-Louis Bacqué-Grammont'a burada tekrar teşekkür eder, eserin basılması için gerekli her türlü yardımı gösteren Fakültemizin sayın idâre ve Fakülte Matbaamızın titiz mensuplarına ayrıca teşekkür etmeği zevkli bir vazife addederim.

DIATRIBE

DE

L'INGÉNIEUR SÉID MOUSTAPHA
SUR L'ÉTAT ACTUEL DE L'ART
MILITAIRE, DU GÉNIE, ET DES
SCIENCES
A CONSTANTINOPLE.

Dans la nouvelle Typographie de Scutar
fondée par le SULTAN SELIM III . i

1803

AVANT PROPOS

Sur mon État.

NE à Constantinople, je sentis dès ma plus tendre enfance un penchant à l'étude des Sciences et des Arts ; d'après ce goût prématuré, pour ainsi dire, que j'observois en moi, je serois tenté d'opiner contre ces Philosophes qui refusent d'admettre des inclinations innées dans l'homme : cette secte de Philosophes la plus nombreuse et la plus brillante s'appuie, à la vérité, sur des raisons très solides en niant dans l'homme ce goût inné pour certaines choses, une impulsion quelconque, ou une instruction étrangère n'ayant pas eu lieu du tout ; la science dans l'homme n'étant qu'une qualité accessoire ; elle ne peut, disent-ils, qu'être acquise ; comment l'homme dont on n'a pas du tout dirigé l'entendement, peut-il avoir des connoissances qui ne s'acquièrent guères que par une étude continuelle et opiniâtre ? Cette proposition ne peut pas être révoquée en doute, et le cours constant et ordinaire de la nature est tel ; mais n'y a-t-il pas aussi des exceptions à la règle ? n'a-t-on jamais

vu le contraire? Pascal, le fameux Pascal, ne peut-il servir d'exemple? comment a-t-il pu produire, sans une main directrice, dans un âge peu avancé, le fruit si prématuré de la connoissance des trente deux propositions d'Euclide, et arriver à leurs démonstrations par des routes différentes? voilà entre autres exceptions, une qui tient, selon moi, le premier rang. Sans prétendre à la moindre comparaison d'avec ce trait si extraordinaire, l'humble auteur de cet écrit propose soi même pour un très foible exemple: élevé parmi des parents non seulement dépourvus de toute connoissance mathématique, mais dans l'impossibilité même de pouvoir faire sonner à mes oreilles une expression seule appartenante à ces sciences; mes jeux enfantins consistoient à décrire sur le terrain des cercles, des angles, des parallèles et d'autres figures régulières; et jaser bien ou mal en expliquant tout cela à mes camarades; je sentis bientôt la nécessité d'un compas pour m'assurer de la proportion de mes plans et figures que je traçois jusqu' alors à tâtons; un compas ne m'étoit connu ni de fait ni de nom, je ne perdrois jamais le souvenir de cette jouissance! oh! quel plaisir! quand je me suis avisé la première fois de lier une corde à deux piquets, et de me servir dans la formation proportionnelle de mes courbes! une

4

luneſtre d'approche très ordinaire de mon père me procura l'occafion de dire, en pleine aſſemblée, que la lune étoit de figure ſphérique. l'ayant obſervée cette nuit pour la première fois. Arrivé à l'âge de puberté, je ne faiſois qu'examiner avec la plus grande curioſité toute ſorte d'inſtrumens qui tomboient dans mes mains ; la conſtruction des quarts des cercles, et autres inſtrumens de cette nature m'étoit devenue familière : tout auſſitôt je m'occupai à l'étude des mathématiques : Euclide et d'autres anciens fragmens traduits en arabe firent mes premières délices ; je fréquentois nuit et jour tous les maîtres turcs qui ne laiſſent pas d'avoir une aſſez bonne théorie de ces ſciences ; entre ceux-là feu Gélenbey Iſmaïl Efendi me montra le calcul des logarithmes qu'un Grec lui avoit enſigné ; enfin ſans être rafſaſié de ce que j'apprenois, je ne ſentois que redoubler en moi cette ardeur inſatiable d'arriver à la connoiſſance d'une infinité d'inconnues dont je ſentois le prix malgré mon ignorance. Le fini des ouvrages et des inſtrumens qui nous viennent de pluſieurs contrées de l'Europe en fixant mon attention, ne me laiſſa plus en doute ſur le centre où ces ſciences, auxquelles je m'étois conſacré pourroi-

ent se trouver rassemblées et vivantes ; aussi je me suis formé l'idée de m'en rapprocher, et sans perdre de temps, je m'appliquai à l'étude de la langue françoise comme la plus universelle, et capable de me faire parvenir à la connoissance des auteurs qui ont écrit sur ces belles sciences : le desir dont j'étois épris m'achemina si vite, que dans peu de temps je me suis vu en état de pouvoir feuilleter les Wolf, les Ozanam les Bellidor, et plusieurs autres auteurs de ce genre avec profit il est vrai, mais non à ma pleine satisfaction : ces auteurs classiques plus ou moins diffus ne remplirent point mon objet, qui étoit la connoissance de l'application des mathématiques à la tactique et à l'architecture militaire, et qui plus est l'acquisition d'un certain degré de perfection capable de procurer le maniement de ces sciences dans toutes les branches des mécaniques qui en dérivent : à force de travail le calcul de l'algèbre m'étant devenu un instrument familier, je tuois le temps en m'exercant moi-même, et épiant le moment où la belle occasion d'un voyage en Europe pourroit se présenter ; quand tout-à coup notre souverain convaincu que de toutes les prérogatives qui honorent un potentat, celle d'accueillir les

6

sciences et les arts est sans contredit la plus
 brillante, et la plus avantageuse à son peuple ;
 ce souverain, dis-je, auquel je ne veux pas
 adresser ici les louanges qui lui sont dues à
 cause que, si par bonheur ce petit écrit parvient
 à ses mains augustes, rebuté comme il est de
 l'encens prodigué des auteurs de notre nation,
 ses sentimens délicats ne soient affectés par
 la vérité même dite à son avantage, je ne
 ferai, dis-je, pour toute louange que le nom-
 mer ici, et ce sera assez le prôner que de
 produire son nom ; Sélim III. donc, projeta
 la fondation d'une grande et nouvelle école
 de mathématiques près de l'Arsenal à Sudlitzé ;
 la publication de ce projet rallentit un peu
 mon ardeur sur le dessein d'un voyage en
 Europe ; l'idée de pouvoir profiter dans le sein
 de ma patrie, et peut être encore lui devenir
 utile m'enchantait et prévalut ; je fis halte ;
 l'école fut établie et pourvue de maîtres et
 d'écoliers permanens et salariés, je fus du
 nombre de ces derniers, nous commencâmes
 à travailler en public ; c'étoit la première fois
 que le monde ignorant avoit entendu à Constan-
 tinople des leçons publiques de mathématiques,
 et avoit vu travailler des Géomètres en plei-
 ne assemblée ; la voix de l'impéritie et de l'igno-

rance s'éleva de tout côté ; on nous molesta , on nous persécuta presque , on criailla en disant : pourquoi tirent-ils ces lignes sur le papier ? quel avantage croient-ils retirer ? la guerre ne se fait point au compas et à la ligne ; et mille autres propos semblables dont on nous accabla. Attristés de cette manière , et désespérés de pouvoir désabuser le public , nous fûmes de nouveau assistés par l'influence bénigne de notre auguste souverain ; il quitta un moment ses différentes occupations pour le bonheur de son peuple , et tourna les yeux vers nous ; il nous examina avec attention ; il se persuada de nos progrès ; il vit que nous étions en état de travailler , et de lui être utiles ; il saisit l'occasion pour nous exercer en même temps , et démontrer palpablement à toutes les classes d'hommes le grand avantage des sciences mathématiques appliquées à l'art de la guerre , et à la fortification ; il nous fit faire des plans de forteresses régulières et irrégulières , d'après la position des différens terrains qui nous ont été désignés ; il nous fit exposer nos raisonnemens par écrit sur l'espèce de fortification que nous jugions convenable ; nous motivâmes nos assertions avec tout ce que nos connoissances sur l'art du génie nous

dicta , et après en avoir donné la publication ,
 il fit construire des modèles de ces petits forts
 dans les campagnes de Mir-ahour-Kiochku,
 de Ok-Meidani , et de Lévend-Tziftrilik et
 autres endroits autour de Constantinople ; ces
 modèles de petites forteresses très artistement
 exécutés sous notre direction , avec leurs basti-
 ons de Gazon , leurs chemins-couverts et tou-
 tes leurs dépendances , attirèrent une foule
 innombrable d'habitans de Constantinople , là
 à des jours fixés , il nous fit présider à des
 exercices et des évolutions militaires ; nous
 fîmes mettre le nombre nécessaire de soldats
 et d'officiers pour la défense de ces petites
 places , nous donnâmes le plan d'attaque aux
 assaillans ; plusieurs opérations de l'art y furent
 exécutées à souhait , et à la satisfaction de
 notre auguste souverain qui n'avoit en vue
 que d'exciter l'admiration du public , et dé-
 montrer l'utilité ou plutôt la nécessité d'avoir
 des troupes réglées , des officiers de mérite ,
 et des ingénieurs habiles seuls moyens de faire la
 guerre avec avantage . En effet le meilleur succès
 couronna ses tentatives ; une approbation gé-
 nérale s'ensuivit ; des marques de satisfaction prirent
 la place des mauvais propos , et des railleries . Un
 changement si inattendu surpassa nos espérances

au point qu'aujourd'hui nous n'avons pas un moment de perdu dans notre école, on y donne journellement des leçons de toutes les branches de mathématiques, et par-tout l'affluence des écoliers est la même; enfin nous sommes estimés, fêtés partout, et heureux.

Mais notre auguste souverain n'est pas encore content de nous, il nous demande des officiers habiles pour ses troupes réglées; les écoliers qui se trouvent près de nous, tirés des corps des canonniers des bombardiers et des mineurs doivent acquérir les connoissances nécessaires à leurs métiers, et se rendre à leurs corps respectifs, pour y devenir des officiers éclairés: voilà des tâches à remplir qui ne laissent pas d'avoir de grandes difficultés; outre de bons arpenteurs que nous avons fournis jusqu'à présent à l'état, il s'agit aujourd'hui d'un objet majeur: notre auguste souverain veut faire lever la carte de tous les pays de l'Asie, qui sont sous sa domination; un Atlas général récemment sorti de la nouvelle typographie composé des meilleures cartes des Géographes modernes qui doit servir pour l'intelligence d'un cours de Géographie, et d'un dictionnaire nouvellement traduit en turc donna lieu à cette résolution; on observa que l'Asie est très mécon-

nue des meilleurs Géographes de l'Europe ; nous allons donc être destinés incessamment pour l'accomplissement de cet ouvrage honorable : j'espère être du nombre de ceux qui travailleront à cette belle entreprise, et je ne manquerai pas, par devoir, de faire part de nos travaux à mes maîtres les auteurs Européens dont les ouvrages m'ont ouvert la carrière des sciences ; le plaisir de les voir cultivées dans toutes les contrées du monde est la belle passion de tout philosophe ; aussi c'est à cette double fin que j'entreprends ce petit écrit ; me faire voir reconnoissant envers les maîtres de l'art, dans les ouvrages desquels j'ai puisé le peu de connoissances qui m'honorent ; et faire un petit tableau de l'état où se trouvoit jadis l'art militaire, et le génie dans ces contrées ; et la révolution heureuse qu'ils ont éprouvée en peu de temps. Je me flatte que tout amateur et curieux ne me saura pas mauvais gré d'avoir fait cet exposé ; aucun des Européens résidant ou passagers ne s'occupant, dans cette capitale, d'approfondir ces matières, parcequ'ils sont absorbés dans les deux articles de la politique et du commerce.

Le desir d'être lu n'a pas laissé place à la

mauvaise honte, aussi je n' ai pas balancé d'écrire dans une langue, où je ne pourrais charmer mes lecteurs; ils pardonneront toujours à un musulman avec bienveillance, voyant sa bonne intention, ils passeront aussi sur toutes les fautes de la Typographie, la presse étant très récemment mise en ordre dans le nouvel établissement de Scutari.

Séid Moustapha, Ingénieur et Professeur dans l' Ecole des Mathématiques à Sudlitzé:

La succession des siècles, et le changement continuel des temps modifient et façonnent différemment cette grande manufacture de l'univers, et le petit atelier de l'homme aussi : les nations et les hommes changent, et les institutions primordiales des états se diversifient à l'infini ; les sciences et les arts font le tour du monde, et les connoissances suivent et obéissent à ceux qui les cultivent et les honorent ; comme si elles se choissoient tour à tour un centre et un point de ralliement : il y a une infinité de preuves de ce que nous avançons, mais l'histoire nous fournit un trait assez piquant sur cette matière : ce fut, selon les annales de France, Haroun-el Réchid qui envoya en présent une Horloge à Charlemagne Roi de France, et premier Empereur d'Occident, et ce fut la première fois que cet ouvrage de l'art parut en Europe. Les nations de l'Europe fameuses et glorieuses pour la possession de tant de chefs-d'oeuvre de l'art, et pour la culture de toutes les sciences, ont eu pour maîtres les Latins, ceux-ci ont été les disciples des Grecs, mais tous ensemble ne peuvent disputer la primatie aux Perses, aux Egyptiens, et aux Indiens, et nier que ces contrées ne fussent jadis le foyer des lumières. Aujourd'hui par un effet de la

modification, et du renouvellement, continuel de tout état de choses, les maîtres étonnés à la brillante carrière de leurs disciples n'ont malheureusement que trop besoin d'eux. Les premiers possesseurs du trône des Ottomans, ayant recueilli les restes épars des Grecs et des Persans, ont fait tout ce qu'on pouvoit faire dans ce temps là pour vivifier le squelette subsistant alors de la tactique, et on peut les qualifier de conservateurs de bases de cet art, les réglemens d'une phalange, des droites, des ganches, d'un centre, d'une avant et arrière-garde, tous ces premiers élémens de l'art se perpétuèrent peut-être, par l'usage qu'ils en firent : le bruit des canons et des bombes ne se faisant pas entendre dans ce temps-là, et les artifices foudroyans de la poudre ne résonnant pas alors comme dans ce siècle de feu et de flamme, ces bons musulmans nos ayeux n'avoient pas besoin, et étoient bien loin de savoir tirer partie de la trigonométrie pour construire des bastions, et des angles saillans dans leurs fortifications; mais tout poste qui tomboit entre leurs mains étoit couvert, selon le besoin, par de simples tours carrées ou rondes, d'étroits fossés, de chétives palissades, moyens propres à garantir ces lieux des

14

guérriers de ce temps là armés de sabres , de piques , de frondes , d'arbalètes et d'autres armes de cette espèce ; cependant leurs contemporains et adversaires plus ignorans qu'eux , et incapables de se défendre , cédèrent à la force et à l'adresse . Les peuples Grecs , Bulgares , et Francs se pénétrèrent de cette frayeur qui saisit ordinairement les armées indisciplinées une fois dérouterées . Cet état de choses ne tarda pas à prendre une face différente : les diverses nations sentirent le prix de la discipline militaire ; elles parvinrent à défendre leurs camps du pas-de charge si fameux des armées ottomanes : à force de travaux et de stratagèmes militaires , elles balancèrent les forces de leurs adversaires , mais elles ne se contentèrent plus de cette médiocrité : dès lors a commencé une révolution éclatante dans l'art militaire ; toutes les nations Européennes tâchèrent de se surpasser les unes les autres ; les inventions journalières de toute espèce de machines , la correction et la perfection des armes , et de tous les moyens d'attaque et de défense s'exécutèrent avec la plus grande énergie ; enfin le génie militaire mit à profit toutes les connoissances mathématiques , il fit manier , pour ainsi dire , le compas de proportion au

milieu du sang et du feu : tous les peuples , à l'envi , se disputèrent la primatie , ils profitèrent de leurs fautes et des avantages de leurs voisins . L'histoire nous offre des exemples frappans de quelques souverains de l'Europe qui pendant qu'ils régénéroient et polissoient avec des soins et des peines incroyables : leurs états au dedans , ne se laissèrent point abatte et ni décourager par les revers et les défaites successives qu'ils essuyoient au dehors , au contraire , ils profitèrent de leurs propres fautes , et des victoires de leurs adversaires , et fixèrent enfin la victoire dans leur camp . Venons à nos pères les Ottomans , enflés de leurs conquêtes et de leurs succès passés , ils n'hésitèrent pas de croire , qu'avec la seule force et le courage , le pas-de charge impétueux et sans égal de leurs armées , il pourroient dissoudre tout corps formé par l'art , et dirigé par l'adresse ; cette opinion consolidée , et enracinée parmi eux , comme nous venons de dire , par des avantages réels successivement recueillis en différentes époques , les laissa dans l'inaction , et leur avancement nécessaire ne put plus avoir lieu , ils s'oublièrent totalement , et les vrais moyens , pour sortir de cette léthargie ne furent plus mis en usage ;

36

ils allèrent encore plus loin ; les mouvemens réglés et proportionnels d'un corps d'armée parurent à leurs yeux des jeux d'enfant : la classe des idiots et superstitieux , dont toute nation ne peut être exempte plus ou moins , profita de cet état de choses , elle persuada aux plus simples que l'imitation , et l'assimilation aux autres peuples , ne pouvoit qu'être un délit , elle arma ceux-ci contre les esprits plus élevés qui soupiroient après une réforme : ainsi ces malheureux firent accroire à la pluralité le précepte que : se servir d'armes égales pour sa défense pourroit devenir un crime à un Musulman ; ils généralisèrent cette fausse idée , au point qu'ils induisirent en erreur les autres nations , et trompèrent la sagacité et la perspicacité des auteurs les plus raisonnables : enfin petit à petit arriérés de la sorte de toutes les nations aguerries et disciplinées , nous n'avions pour tout refuge que la valeur et le courage dénués de tout art ; ce qui ne pouvoit pas suffire , on s'avisa , peut-être , d'intenter de la foiblesse à un si vaste empire abondant en ressources inépuisables et incomparable avec tous les autres états qui couvrent la surface de la terre en fait de richesses physiques et réelles ; quand notre auguste souverain Le

Sultran Selim III. monta sur le trône de ses aucêtres , dans le temps de la guerre entreprise par son oncle , mûrissant dans sa tête le projet de la régénération de l' Empire qu' il alloit gouverner ; quoique pénétré de bons principes qu' il ne tarda pas de dévoiler après , il ne put débiter d' après ses souhaits parmi les occupations de cette guerre ; il se contenta d' insinuer à ses ministres son desir , et de préparer les esprits d' avance aux réformes qu' il projetoit : aussitôt après la paix comme on peut le voir par le Tableau Des Nouveaux Reglemens , De l' Empire Ottoman par notre auguste souverain Le Sultan Selim III composé en langue françoise et turque , et traduit après en plusieurs langues étrangères) la restauration des finances par la création du nouveau trésor fiscal eut lieu ; la formation d' un nouveau corps de troupes réglées suivit de près ; de nouvelles cazernes , des fonderies de canon furent bâties ; des écoles pour la propagation des sciences furent érigées et établies ; des manufactures des magasins et toute sorte d' établissemens nécessaires furent établis à la fois ; toute branche qui fait partie d' une réforme générale ne fut point négligée : ce début si heureux n' étant que

8

trop connu nous ne voudrions pas abuser de la patience de nos lecteurs par la répétition de tout ce qui est déjà parvenu à leur connaissance ; mais témoins véridiques nous devons leur dire : que toutes ces belles institutions peu s'en est fallu qu'elles restassent dans le berceau où elles furent déposées à leur naissance , si le caractère constant et inaltérable de notre auguste souverain ne fut venu à leur secours : tant les meilleurs changemens dans les états sont sujets à des contrariétés presque insurmontables ! et il n'y a que la fermeté et l'assiduité qui puissent les vaincre : une foule de critiques mal-fondées toujours , mais poussées tantôt par l'impéritie , tantôt par la malveillance ou l'intérêt , ne faisoit que murmurer et engendrer des milliers d'obstacles propres à glacer , s'il étoit possible la chaleur du souverain , et le zèle des employés qu'il s'étoit choisis pour l'accomplissement de ses généreux desseins ; aucun de ces contretemps mis en usage par les mal-intentionnés ne parut l'ébranler un seul instant : sa carrière de restaurateur de son empire fut une fois tracée ; il la suivit avec ce sang-froid inébranlable qui caractérise les hommes supérieurs ; son ardeur , au lieu d'être rallentie par les difficultés qu'on

semoit à chaque pas, redoubla ; non content d'améliorer, et de multiplier les troupes réglées dans son établissement de Levend-Tziftilik, il conçut le projet d'en créer un nouveau ; il l'exécuta. Vis-à-vis de la pointe du sérail, dépendance de la ville de Scutari, près des vestiges de l'Ancienne Chalcédoine se trouvoit un vaste et ancien sérail, séjour de campagne délicieux que les Sultans prédécesseurs estimèrent beaucoup ; c'est là que se construisit, sous sa direction presque immédiate, l'autel le plus beau, et le plus vaste en forme de caserne, on y pratiqua en face un hippodrome très étendu pour l'exercice journalier de l'infanterie et de la cavalerie ; une Mosquée, des maisons pour les premiers officiers, des bains des boutiques, et toutes les dépendances nécessaires pour former une nouvelle ville furent nouvellement et régulièrement construites ; on y établit une nouvelle et vaste Typographie enrichie de caractères de plusieurs langues, et de toute sorte d'instrumens pour la gravure des cartes Géographiques et autres différens plans : enfin plus de cinq millions de piastres ne furent point épargnées pour l'arrangement de cet établissement ; ainsi notre auguste souverain mit le comble à son desir connu par

rapport à la propagation des sciences utiles dans son Empire, il imposa silence, moyennant ce fait digne de lui, à toute remontrance pusillanime; il démontra qu'il étoit au dessus des petites considérations de la médiocrité; et c'est ainsi qu'il ferma la bouche à l'ignorance, et força toute classe d'hommes à suivre son exemple plutôt, qu'à vouloir tenter l'impossible, qui est de l'ébranler dans ses résolutions salutaires. Cette heureuse impulsion n'est plus un projet chez nous, elle est donnée: déjà la légion de Scutari parallèle à celle de Levend-Tzifilik est divisée en différens bataillons et escadrons d'après les règles adoptées, la forme de leurs habits étroits et légers, les couleurs constituant leurs uniformes, les signes d'honneur qui distinguent les officiers ne sont plus des objets de mépris ni de haine, mais, au contraire, des moyens d'encouragement, aussi les soldats ne se lassent point de s'exercer chaque jour en partie, et faisant deux fois par semaine leur exercice à feu, sont parvenus à exécuter toutes les évolutions militaires; charment les assistans par leurs mouvemens composés en masse, et produisent aux naturels du pays le desir de s'enrôler. Beaucoup d'étrangers Européens, enfans de l'art

militaire , qui assistèrent à leurs exercices m'assurèrent qu'on ne pourroit les juger , d'après l'agilité de l'exécution , comme des soldats nouvellement enrôlés , mais qu'on les prendroit à coup sûr , pour des vétérans qui ont fait plusieurs campagnes : Je puis , moi même , donner un témoignage de la promptitude avec laquelle ils saisissent tout ce qui leur est enseigné : des officiers des deux légions qui assistent aux leçons dans notre école de mathématiques nous enchantent par leur sagacité ; ils font l'application à leur art de tout théorème avec la plus grande facilité et justesse , parmi ceux-ci les habitans de constantinople se distinguent beaucoup de ceux du dehors ; pourtant les habitans des climats tempérés aussi , ne sont pas dépourvus de cette agilité d'esprit et de corps . Aujourd'hui que le désir de s'enrôler est général on en voit des exemples fréquens ; et ce n'est pas une chose rare de voir un soldat de trois ou quatre semaines bien dressé à l'exercice , et gardant sa ligne avec toute la contenance d'un soldat ancien . Le seul mécontentement de notre souverain jusqu' à présent , étoit au sujet du nombre de ses troupes réglées ; il étoit toujours inquiet de ne pas voir com-

pletée la quantité dont il s'est formé le plan, à l'instar des corps des canonniers et des bombardiers qui ne laissent rien à désirer, car outre les canonniers exercés qui sont en nombre suffisant pour servir à plusieurs grands corps d'armée, on a organisé ici des compagnies de canonniers fusiliers qui sont pour la défense de l'artillerie, et qui étant annexés à un corps, en cas de besoin, peuvent former des régimens de ligne. Or, notre auguste souverain après avoir mis la dernière main à son établissement de Scutari, il n'a plus attendu l'augmentation de ses troupes réglées par l'enrôlement journalier qui se fait dans la Capitale, mais il a ordonné qu'on procédât à une conscription générale dans ses provinces de l'Asie mineure, mais toujours avec la bonne volonté des individus : aussi dans le premier mouvement, les provinces suivantes ont fourni, de plein gré, le nombre ci-dessous de fantassins qui ont été incorporés dans la légion de Scutari. Savoir :

	Soldats
les Sangiaks	Nikde - - - - - 1000
	Césarée - - - - - 1000
	Bég-chéhir - - - - - 2000
	Angora - - - - - 2000
ou	

districts de	}	Kiutahia - - - - -	1000
		Kastamouni - - - - -	1000
		Bolou et	} - - - - - 2000
		Viran chéher	
		Akchehir - - - - -	1000
Aidin - - - - -	1000		

ce qui fait un total de douze mille soldats nouvellement enrôlés, à qui on a donné des officiers expérimentés pour les exercer, et dont notre auguste souverain doit faire la revue générale en personne, incessamment.

Cette route, une fois si heureusement frayée, on pourra avoir les années consécutives avec la même facilité, un nombre plus considérable que ci-dessus. La légion de Scutari vient d'être fournie, d'une cavalerie aussi la mieux conditionnée, sans la moindre difficulté possible. Il est connu que les Timariots de tout temps formoient la meilleure cavalerie de l'Empire, et que, par le laps du temps, des abus introduits dans leurs réglemens avoient rallenti leur Zèle, et presque paralysé leurs institutions; notre auguste souverain y avoit donné son attention dès le commencement de son règne, et avoit vivifié ce corps par de nouveaux réglemens en corrigeant les abus qui s'y étoient glissés: peu après, il fut

arrêté : qu'une partie de ces troupes de province seroit incorporée dans les différens corps de l'infanterie de ligne (comme cela se pratique ordinairement en Europe) afin d'être dressé à l'exercice et aux évolutions militaires. C'est à cet effet que ces troupes ont été réparties de la manière suivante : Le corps des Zaims et des Timariots compris dans le Sangiak ou disctric de Bolou a été annexé au corps de Lévend-Tzifilik, et celui de Houdavendikiar à celui de Scutari. Ce qui ne fut qu'un début pour consommer l'ouvrage médité dès lors : aujourd'hui les Zaims et les Timariots sont devenus un corps de cavalerie permanente de la légion de Scutari, naturellement excellens cavaliers, on peut bien se faire une idée de toutes les qualités d'hommes et de chevaux, après un exercice journalier que sont aujourd'hui obligés de faire, leur agilité, et légèreté naturelle unie à l'uniformité des mouvemens acquise par la tactique doit étonner sans doute un jour les appréciateurs dans ce genre : Cette cavalerie a reçu déjà les formes de la discipline militaire, des codes de réglemens à cet égard statuent tout ce qui les regarde : qui voudra en voir les détails n'a qu'à les consulter, les bornes de

cette courte diatribe ne le permettant pas de s'en occuper. Nous ne ferons qu'une seule reflexion : C'est que tous ces Zaïms et Timariots, enchantés de leur état présent, se glorifient, disent-ils, d'avoir été inscrits dans les livres qui traitent de l'âge d'or sous Selim III tant la bonne manière et la constance ont de prise sur les choses ! autrefois on craindroit même de penser à un changement si fondamental, on peut dire que le siècle aussi y est pour quelque chose, mais à bien mesurer les circonstances, ce ne sont que les hommes qui peuvent les maîtriser.

Maintenant le nombre de ces excellens cavaliers qui sont annexés aux defferens corps des troupes de ligne se monte de quatre à cinq mille hommes, et à cause de leur annexation aux troupes réglés, ils portent le nouveau costume, ainsi que leurs officiers qui se font remarquer par les marques distinctives de leur corps. Chaque compagnie vient successivement de six en six mois faire l'exercice devant la cazerne du corps à qui elle est annexée, c'est pourquoi on vient de désigner à Scutari un emplacement pour la construction d'une cazerne particulière, pour la réception de ces troupes qui arrivent successivement.

La grande affluence des enrôlemens de tous côtés a fait penser à de nouveaux établissemens, les cazernes autour de Constantinople ne pouvant contenir plus de monde, quoique la plupart des soldats manquent par congé, et une bonne partie soit employée, il a été, par conséquent, représenté au souverain qu'il seroit bien plus économique de les multiplier plutôt au dehors que dans la capitale; pour cet effet on fait construire dans différentes villes de Natolie plusieurs vastes cazernes qui serviront de points de réunion pour l'exercice militaire; dans chacun de ces lieux centraux une bonne partie des troupes de ces cantons sera tour à tour permanente, et doit s'exercer sans relâche. Les lieux où la construction de ces Cazernes a été ordonnée sont :

	Soldats
Seidi chehir - - - - -	1 500
Devely dans le Sangiak de Kiathi - -	1 500
Bolou - - - - -	2 000
Kygdé - - - - -	1 000
Angora - - - - -	1 000
Kastamonne - - - - -	1 500
Total	8 500

quelques-unes de ces Cazernes sont déjà achevées les autres sont près de l'être. Les sol-

dats qu'on établira dans ces cazernes y seront permanents , et à mesure qu'ils se formeront à l'exercice et à la tactique , ils seront relevés par d'autres soldats .

A l'instar de ces établissements dans l'Asie on en établira aussi dans les lieux les plus convenables de la Romélie , ainsi on va construire incessamment dans la grande ville d'Andrinople un vaste édifice qui sera un point de réunion pour tous ceux qui seront établis aux environs de cette contrée.

Pour l'exécution de ce vaste projet , l'année dernière indépendamment des troupes disciplinées cazernées à Constantinople , nous avons plus de douze mille hommes d'effectifs dans les susdites villes de Natolie , et si le projet continue à être exécuté de la même manière il n'ya nul doute que nous pourrions avoir avec la plus grande facilité des troupes disciplinées au-delà même de l'exigence du cas . Outre cela , les corps des Canonniers des grenadiers et des mineurs sont complets , et parfaitement disciplinés , quant à notre marine et aux progrès rapides qu'elle a fait en si peu de temps nous nous en rapportons aux Européens nos amis qui viennent à Constantinople , et qui ont été témoins oculaires de

nos forces navales, et de la solidité de la construction de nos vaisseaux, et nous les prions de dire leur sentiment à cet égard.

On conçoit bien que dorénavant Levend-Tziftilik et Scutari seront les deux centres cardinaux l'un pour la Romélie, et l'autre pour l'Asie; ce seront les foyers d'où l'on tirera les officiers éclairés qui doivent exercer et organiser les nouveaux enrôlés réunis dans les établissements respectifs.

Il est remarquable de voir, que non seulement les personnes notables, mais le bas peuple aujourd'hui dans cette capitale et au dehors ne se permet plus de douter sur la nécessité des armées régulières, un cas récent ayant beaucoup servi à déssiller les yeux de la multitude, on va le rapporter ici, les curieux qui daigneroient jeter les yeux sur cet article ne seroient pas fâchés, j'espère, de nous voir un peu remonter à l'origine pour la meilleure intelligence de ce qu'il s'agit.

L'empire Ottoman soit par le principe de l'Islamisme qui lui prescrit l'état de guerre, soit par les bases de sa formation qui ne sont que les conquêtes, est un état purement et strictement militaire: tout individu Musulman qui le compose, même les Ulémas,

29

chéih ou Derviches, est censé être combattant en cas de besoin : les différens pays ou provinces de l'Empire appartenant anciennement à des différens Potentats quoique, par leur réunion sous la même domination, leur cohérence s'est effectuée jusqu'à former un seul corps ; cependant dans l'époque où la relation et la cohésion réciproque de ces états n'étoit pas encore trop fortement consolidée, et la jalousie immanquable des limitrophes ne s'étoit pas assoupie, il s'éleva de temps en temps des troubles entre les magistrats et les personnes les plus marquantes de ces provinces. La facilité de trouver dans tout le voisinage des guerriers, par un effet de la constitution comme nous avons dit ci-dessus, fit qu'on se servit de cet expédient pour appaiser les troubles qui naissoient, les voisins dont on se servoit ne tardèrent pas à leur tour de se mutiner, et ils furent repoussés conséquemment par le moyen d'autres voisins et *vice versa*, jusqu'à ce que cette manière de contenir les arrogans devint un moyen légalisé et presque constitutionnel : Les Empereurs et les ministres qui gouvernoient l'Empire ne se donnèrent plus la peine d'approfondir les inconvéniens de

cette pratique, la facilité de la procédure les entraîna ; ils eurent en main l'arme nécessaire, le bouclier à toute épreuve étoit de se servir des contraires, et faire agir les parties adverses dans les occurrences qui paroissent l'exiger, les personnes marquantes dans les différentes provinces profitèrent de cet état de choses, ils tâchèrent de se servir de la force précaire qu'on leur donnoit en main, pour exécuter leurs desseins particuliers, et faire valoir leurs intérêts. En conséquence ils ne manquèrent pas de ruses propres à éterniser les causes des différens élevés pour avoir des troupes salariées à leur disposition, des circonstances impérieuses adroitement amenées faisoient extorquer des ordres ministériels qu'on pouvoit après perpétuer, ou éluder ou même s'en passer : Voilà la facilité de punir les mal-intentionnés dans quels abus énormes et multipliés a jetté l'administration ! cependant toutes ces levées d'armées nécessaires pour le moment ne pouvant être entretenues et permanentes se dispersoient de temps à autre faute de subsistance, et inondant le pays, ne pouvoient que commettre des crimes, par lesquels elles se rendirent en effet fautives envers le gouvernement ; par conséquent elles

furent obligées de devenir errantes et fugitives dans les bois et les montagnes pour se sauver des justes peines qu'elles méritèrent de là le nom de Daglys (il veut dire habitant des montagnes) gens sans aveu qui errant par bande avoient donné plusieurs fois l'épouvante aux habitans, et qu'on avoit tâché de réduire jusqu'à présent par les mêmes moyens. Dernièrement un chef de ces brigands le plus renommé, ayant sous lui quelques milliers d'hommes s'avisa d'occuper le village de Bally, et de s'y fortifier pour pouvoir faire des incursions dans les campagnes circonvoisines : on s'abstint cette fois-ci, par ordre exprés du souverain, de procéder à la manière, c'est à dire : de faire agir quelque gouverneur, ou faire lever des forces des provinces limitrophes pour les combattre ; mais on envoya directement de cette capitale un petit corps de deux mille hommes de troupes réglées avec leur attirail nécessaire d'artillerie ; aussitôt arrivés au lieu où les brigands s'étoient réfugiés, ils firent un feu le plus vif, et les assaillirent dans leurs foyers mêmes, le combat ne put durer longtemps, tout fut tué ou dispersé, et le pays purgé de ces brigands dans une seule action.

Voilà la circonstance que nous avons annoncée ci-dessus, et qui vient aussi d'ajouter beaucoup à l'opinion générale aujourd'hui établie sur la grande utilité, et la nécessité indispensable d'entretenir et de multiplier les troupes réglées autant que possible. La terreur produite parmi le peuple, des cruautés commises de la part de ces brigands, et les moyens insuffisans ou peut-être vicieux qu'on avoit mis en usage jusqu'à présent pour remédier à ce mal, avoient fait accroire à la multitude, qu'il n'y avoit dans le monde des guerriers comme ces Daglys, et que leur opposer des armées c'étoit plutôt vouloir sacrifier du monde que les réduire : on peut dire, il est vrai, que l'endurcissement produit dans ces individus par les peines et les fatigues continuelles, les marches forcées et la petite guerre sans relâche, les fait comparer aux flibustiers du temps passé, et si on pouvoit venir à bout de les mettre en ordre et de les discipliner on pourroit en faire d'excellens soldats ; cette bande donc si aguerrie ces restes invincibles échappés de tant de combats réitérés étoit déjà jugé inattaquable par sa position même de tout le public, quand tout à coup un petit corps de troupes

réglées de moitié inférieur en nombre la taillè en pièces et la disperse . L'étonnement devint si général , qu'on ne balançà plus un instant de se croire dans un nouvel ordre de choses , et pour ainsi dire dans un nouveau monde où il falloit se dépouiller absolument de tous les préjugés anciens , Moi-même yvre de joie , de voir ma patrie dans l'état que je désirois si ardemment , éclairée tous les jours davantage du flambeau des sciences et des arts , il ne me fut plus possible de me taire : que le lecteur bienveillant juge de mon plaisir extrême après avoir vu ce que j'avois enduré , et les récompenses que j'éprouve aujourd'hui , et il me pardonnera sans doute de l'avoir étourdi un moment .

FIN